

NA GY E N D R E

**ÖREGEK
KALAUZA**

PANTHEON KIADÁS

Globus Nyomdai Műintézet Budapest.

Furcsa, hogy az öregséggel alig foglalkozik az irodalom. Tudomásul veszi, hogy van, de valami szégyellős diszkrécióval hallgat róla, mint a panoptikumok külön kabinetjéről szokás, mely tíz fillér felülfizetéssel megtekinthető, végül mindenki meg is tekinti, de nem beszél róla. Az irodalom az öregséget úgy használja, mint a régi arcképfestők a sötét hátteret; ez a sejtelmes köd, amely a történeteket, a vidámkat és szomorúkat egyaránt berekeszti. Az öregség az a vizespohár, amelybe az író történetét úgy fullasztja bele, mint a végigégett cigarettát. „Aztán boldogan éltek, amíg meg nem haltak“ — ez az öregségnek az irodalom által véglegesen megfogalmazott formulája. Szinte nemzetközi megállapodás, hogy az öregség az a terület, amely már kívül esik az írói tevékenység körén. Az öregség az a legfelsőbb csúcs, amelynek szegélyénél a turistának ajánlatos visszafordulnia. És ha akad is, aki fölmerészkedik, az is tudja, hogy ott hónál-jégnél, megdermedt életnél egyebet nem találhat és csak a rekord vágya téteti meg véle ezt a meddő utat. Az író hőseit, akiknek sorsát a leggyöngédebb szeretettel intézgette ifjúságukban, úgy pólyázza bele az öregségbe, mint ahogy a hegedűművész szokta koncert után hegedűjét befektetni tokjába, ahol baj nem érheti.

Magukat az öregeket az irodalom úgy tekinti, mint a nyugdíjas katonatiszteket, akikkel nincs mit kezdeni a harcmező izgalmas aktivitásában. Olykor a treuga dei ünnepnapján ők is fölhúzhatják parádés egyenruhájukat és megjelenhetnek a sokaságban, de akkor is csak azért, hogy a háttérben vagy nevetető figurák, vagy pedig az ünnep méltóságos fényét emelő diszkek legyenek.

Pedig hát az öregség az élet egyetlen problémája, amely még nincs megoldva és amelynek megoldása az irodalomhoz méltó földadat volna. Az ifjúságot tulajdonképpen nyugodtan lehetne a maga erejére hagyni. Ifjan nem kunszt az élet, mint ahogy nem kunszt szakácsnak lenni ott, ahol teli az éléskamra. Mindig sajnálkoztam azon a rengeteg agyafűrt ötletességen és fáradozáson, amivel a gyermekek számára az újabb és újabb játékokat kieszelik. Pedig a gyermeknek nincs szüksége ajándékba kapott játékokra. A gyermek legkifogyhatatlanabb és legmulatságosabb játéka önmaga. Mindaz, ami önmagától eltereli, ami elszórakoztatni próbálja, a mulatságától fosztja meg. Kezdő-író koromban hallatlan hősiességgel spóroltam össze annyi pénzt, hogy a fiának egy játékvonatot vihessek haza ajándékba, összerakható sínhálózata volt, váltókkal, szemaforokkal, órházakkal, a mozdonyát furfangos szerkezet kattogva hajtotta, — tökéletes volt. Igazán büszke és boldog voltam, amikor kisfiának bemutathattam, ő nézte egy darabig engedelmesen, aztán előkereste a sarokból a papírdobozt, amit odahajítottam volt, elébe kö-

tötte a spárgát, futva kezdte maga után húzni a szobában és a szájával süstörékelt hozzá. Ez volt a tökéletes vonat az ő számára, naphosszat el tudott játszani véle. Az én drága vasutamra nem is nézett többé.

Ugyanez van az ifjúság játékával is: a szerelemmel. Az irodalom csak rontott rajta, amikor meggazdagítani akarta. Szerencsére magán a szerelmen épügy nem változtathatott, mint ahogy a vulkánon se változtat lényegileg, ha a kráterét akárhogy parkírozák és márvánnyal körülszegélyeznék is. Ami a szerelemben igazán nagyszerű, sőt egyáltalán szóra érdemes, az ősidők óta változatlan — az osztrigáktól föl egész Rómeó és Júliáig. Az irodalom csak a frazeológiát szállította hozzá, csak megszólalási formákkal ajándékozta meg. De ezek közhelyekké váltak, amelyeken a legősbibb erejű elemi megnyilatkozások tipródtak a sárba. Az irodalom tanított meg rá, hogy hogyan lehet a szerelmet ál-szerelmmel pótolni, ősi motívumait meghamisította, belecsempészte a hiúságot, kapzsiságot, unalmat, sportot, hisztériát, — a szenvedélyt mániává alacsonyította. Sőt megalkotta a szerelem legdestruktívabb karrikaturáját, az étvágy talanok, a tehetetlenek bágyadt rítusát: a flörtöt. A csillagokhoz, a virágokhoz, az éneklő madárkákhoz, a susogó erdőkhöz nem az irodalom vezette el a szerelmeseket; az irodalom csak autóbusz-járatokat rendezett be a megszentelt drága ösvényeken. A szerelemben az út maga az öncél. És ha az irodalom az út kapaszkodóit, buktatóit, szikláit, örvényeit sima ba-

nalításokká hengerelte, nemcsak szépségeit, hanem céljait is megsemmisítette. A legeggyűbb béreslegénynek is megadott, hogy szerelmi kitöréseiben egy Shakespeare-rel, egy Leopardival, egy Petőfivel egyenértékű lehessen. Csak az kell hozzá, hogy ne legyen irodalmi műveltsége.

A gyermekek, az ifjak, a javakorabeliek meg tudnák tenni a maguk útját az irodalom vezetése nélkül is. Sőt őszintén szólva meg is teszik többnyire. A célokat kitűzik az ősi vágyak, az utakat megjelölik az izmok és idegek erői. Az irodalom szerepét mindebben meglehetősen túlozzák. Az irodalom csak a módszerek apróbb gesztusait idomítgatja, mint egy tánc- és illemtanár. Az emberiség legvégzetesebb könyve, az Evangélium is csak egy-egy szertartás idejére bírta megfékezni az ember hajtó ösztöneit. Az ünnepeket megtöltötte kenetes malaszttal, de a válságos pillanatokban szelíd szavát minduntalan tulbőgte a bete humaine őszinte hangja. Laocse, Szakiamuni, Tolsztoj egy hajszálat se tettek az ősi ösztönök útjába. Csak az egyenruhák lettek mások, de a háború démona ma is a pucér csontváz: a halál.

Viszont az öregséget az irodalom meg sem próbálta átalakítani. Az megmaradt annak a sötét, ijesztő, átkutatlan területnek, amilyenek örökségül ősidők óta ránk maradt. Ha hiszek is abban, hogy a gondviselés az emberi érdekek szemmeltartásával teremtette az életet (ez hangulat dolga; vannak pillanatok, amikor nem tudok hinni benne), — akkor is arra kell gondolnom, hogy az öregséget szándékosan

hagyta meg carte-blanche-nak, azzal a rendeltetéssel, hogy mi magunk írjuk rá végzetünket, Ha nem hinnék benne, arra kellene gondolnom, hogy a Gondviselés úgy bánt el az élet drámájával, mint ahogy a nagybíró dilettáns színműírók szokták: addig kedvetelve eljátszadozott velem, amíg a cselekményből futotta, aztán a harmadik felvonásnál egy unott gesztussal abbahagyta. Elképzelni se lehet tökéletlenebb, csonkább torzót az életnél. Az élet folyása egyszerűen belesikkad az öregség Szaharájába. Néhány metafizikai okoskodástól eltekintve, más nem is próbálta az öregség vigasztalan perspektíváját földeríteni. Tulajdonképpen borzadózva kellene néznünk a bronzizmú paraszt suhancot, amint füttyürészve kaszálja a Városliget fűvét, a tömzsi kis cseléd lányt, aki a ropogó hidegben felöltő nélkül, céklavörösen szalad át a szatócsához a tejért, sőt az elkárhozott perditát is, aki olcsó festéklárvájában az utcasarkon rekedt hangjával kapaszkodik az elhaladó férfiakba. Borzadoznunk kellene, ha véletlenül egyetlenegyszer is megkérdeznék önmagunk lelkiismeretétől, hogy mi lesz ezeknek sorsa öregségükre. De persze, mi ezt sohasem kérdezzük. Megszoktuk, hogy az öregség az élet kikerülhetetlen átka és épúgy nem beszélünk róla, mint ahogy az Alsó-Dunánál nem beszélnek a kolumbácsi legyekről. Velencében a szúnyogokról, Rio-de-Janeiróban a sárgalázról. Mikor először voltam Velencében, magammal vittem oda azt a rajongást, amit D'Annunzio „il fuoco“-ja gyullasztott bennem. A szívemben lángoltak az ő nagyszerű

mondатаi, amelyek csak ott születhettek meg a gyöngyházszerű lagúnákon, a márvány-paloták között, a karsú fekete gondolái). És amikor végre magam is ott lebegtem a gyöngyházszínű lagúnán a márvány-paloták között, képzeletem a karsú fekete gondolába odaparancsolta D'Annunzio imádottját, hogy elismételgessem neki azokat a forró mondatokat. Ekkor jöttek a szúnyogok. Azaz nyilván zoológiai felületesség részemről, hogy egyszerűen szúnyogoknak nevezem ezeket a dühös repülő fenevadakat, amelyek ezerszámra vijjogva, sziszegve csaptak le rám és pókhálóként tépték ronggyá a legszilárdabb mondatszerkezet szövedékét is. Ekkor megértettem, hogy D'Annunzio csak az egyik karjával tartotta átölelve imádottját, a másikat állandóan vakarózásra használta. De míg ezer lángoló szóval tudta leírni az alkony szimpompáját, a vakarózást egyetlen szóval sem említette. Nem tudta a jobbkez, mit csinál a bal. A Gondviselés a gyermeket és az ifjút intézményesen fölszerelte az életre. A tehetetlen csecsemő éhsége mellé oda alkotta az anya duzzadt emlőjét, amely megszabadulni vágyik a terhétől. Ennek a két törekvésnek kikerülhetetlenül össze keli találkoznia még a transzcendentális anyaszeretet ösztönzése nélkül is. Az ifjúban is folyton dagadoznak a mirigyek, erjednek a szekréciók, tolják, vonzzák az élet útjain. De az öregségnek nincsenek külön mirigyei, szekréciói, — az öregség maga a pusztá negatívum. Az öregség pontos képe a kidöntött fa, amelynek nemcsak célja, de lehetősége sincs az életre. A gyermeki szere-

nyomni, nem a természet intézkedése, hanem a természet érdekei ellenére keletkezett mesterséges csinálmány. Épp ezért terhére van annak, aki adja és annak, aki kapja. Hogy a természet mennyire nem törődik az öregséggel, annak legszembeötlőbb bizonyítéka az oroszlán és a gazella esete. Az oroszlán szimatja eltompul öregségében áldozatának kikutatására, a gazelláé viszont n veszedelem megérzésére. Az oroszlán izmai megroggyanak az üldözésre, a gazelláé a menekülésre. Már most ha föltételezzük, hogy az oroszlán szintén ego-centrikus gondolkozású — és semmi okunk sincs arra a hitre, hogy az oroszlán lelkivilága fejlettebb az emberénél — akkor az oroszlán joggal hiheti, hogy a Gondviselés^ az öreg gazellákat az ő öregségének vigaszára alkotta. Igenám, de minél öregebb az oroszlán, annál gyöngébb a fogrendszere és minél öregebb a gazella, annál keményebb a húsa. Holott ha a természet igazán gondoskodni akart volna az öreg oroszlánról, úgy intézkedett volna, hogy fásírozott gazellák legeljenek a közelében.

Azok az öregek, akiket az irodalom halhatatlannított, Shakespeare Lear királya, Balzac Goriot apója, Tolsztoj Volkowsky hercege, Arany Toldija a dekompozíció vigasztalanul elszomorító ábrái. Kortársaik által elfeledve, utódjaik által nem ismerve, rettenetesen elszigetelt magányukban tengődnek megrokkant erőikkel, elmeszesedett érzéseikkel. Maguk azok az öregek, akik itt vannak körülöttünk, egyetlen szóval

se bátorítanak bennünket az öregségre. Minden szavuk, hangjuk, mozdulatuk elrettentő intelem, hogy az embert életében az öregségnél nagyobb csapás nem érheti. Se ennünk, se innunk, se aludnunk nem lehetne, bele kellene örülnünk ebbe a gondolatba, ha szerencsénkre a természet nem fosztott volna meg bennünket attól az egy képességtől, hogy önmagunkat is bele tudjuk képzelni ebbe az öregségbe, szerencsénkre az öregeket valami rajtunk kívül álló kasztnak tekintjük, amellyel igazán azonosítani magunkat sohasem tudjuk. Így marad meg számunkra egyetlen vigaszul az a halvány sejtelem, hogy mi mégsem leszünk olyanok, mint a többi, Persze azért a végzet könyörtelenül beteljesedik rajtunk is. Jön lépésről lépésre az öregség, de mindez úgy jelentkezik, mint megannyi szokatlan, előre nem látott betegség. Egy napon fölszaladunk a szemorvoshoz, „doktor úr, egy idő óta valami van a szememmel“, sorra meglazul a fogunk, aminek meg van az orvosi szakkifejezése is, hogy íny-sorvadás; észrevesszük, hogy a lépcső után, amelynek fokain azelőtt hármásával ugráltunk föl, most percekig lihegve kapkodunk a levegő után és persze ez csak a sok dohányzástól van, holnaptól kezdve nem szívunk többet; aztán a mindennapi megszokott borocskánk után pöföföttek vagyunk, hápogva fulladozunk, szédülünk és világos, hogy ez a gyomorsavtúltengés következménye, ideje volna, hogy holnaptól elkezdjük a legszigorúbb diétát; sőt elkezdünk a legfantasztikusabb kuruzslószerek után érdeklődni a hirdetésrovatokban, mert egy idő óta nem

tudjuk, mi lelte a hajunkat, de egyre szaporábban hull, bizonyára valami fertőzést csíptünk el, amikor legutoljára a gőzfürdőben fésülködtünk meg valaki után. Az ördög vigye el, az ember sohase lehet eléggé óvatos.

De aztán jönnek a súlyosabb kórjelek is. Epés-kedve vesszük észre, hogy fiatal hölgyek milyen szemérmetlen sóvárgással simulnak egy-egy fiatalemberhez, fesztelenül nyalják-falják egymást és hiába haladunk el mellettük kidüllesztett hímségünkkel, egyetlen pillantásuk sincs a számunkra. Világos, hogy a köz-erkölcsök gyalázatos züllése az oka e jelenségeknek, amelyeket valamikor a mi személyünkkel kapcsolatban a legszigorúbb erkölcsi nézőpontból is indokoltaknak és érthetőeknek találtunk. Aztán kezdünk csöknyösen elmaradni bizonyos összejövetelekről, multságokról, sokkal bölcsebbnek tartjuk, ha inkább odahaza kényelmes ágyunkban jól kialusszuk magunkat. Aminek persze az a magyarázata, hogy ma már ezek a multságok sem olyanok, mint régente, a mi időnkben voltak. Hiába, már nincs meg bennük az az izé, ami a mi korunkat annyira jellemezte. Aztán egyre nagyobb idegenkedéssel nézzük, amint a táncmultságokon a fiatalok egymást markolászva rángatóznak és a gondolattól is elszörnyedünk, hogy a példájukat kövessük. Persze, valamikor táncoltunk mi is, de azok egészen más táncok voltak; azokban volt ritmus, szépség meg költészet, míg ezek a mai táncok . . . igazán érthetetlen, hogy egyáltalán be nem tiltják a hatóságok. Aztán a mesterségünk,

amelyben azelőtt biztosra mentünk, kezd egyre bágyadtabb, egyre vitathatóbb sikereket hozni a számunkra. Pedig sohasem végeztük annyi szorgalommal, odaadással, műgonddal a földadatunkat, mint éppen mostanában. Világos, hogy a közönség ízlése az utóbbi időkben lehanyatlott. Hiába, azok a finom emberek, akik valamikor a mi képességeinket megérteni, méltányolni tudták, már kihaltak és a helyükbe barbárok jöttek. Aztán egyre több ifjú pályatársat látunk magunk körül magasba nőni, akiknek munkáját vállvonogatva, keserű mosollyal, értelmetlenül nézzük. Világos, hogy az egész világ megbolondult, józan Ítéletét elvesztette és szemfényfesztő svihákok prédája lett. Aztán észrevesszük, hogy szavaink közé egyre több idegenszerű, hehetező nevetgélés ékelődik; kéjesen nyögünk egyet, amint egy karosszékre beleereszkedünk; ha meg-megállunk séta közben, azt mondjuk, hogy: „*mna!*“; régi iskolatársunknak azt mondjuk, hogy „kérlek alássan, kegyeskedjél méltóztatni“, ahelyett, hogy jó kedélyesen hátba ütnök, mint azelőtt és ha valami vidám dolgot mesélünk el, utána alig győzzük a nedvességet törülgetni szemünkéből, orrunkból, szánkából.

De ha nincs is befelé néző szemünk, illúzióink mégse lehetnek. Akár öregségnek ismerjük el, akár kórságnak érezzük, a teher ránk telepedett és leroskaszt bennünket. Az öregségből visszanezve, eddigi életünket, ezt a fölfelé kapaszkodó lépcsőt, logikátlanak, ostobának és legfőként céltalannak látjuk. És ez így van. Akár folytonos mulatság volt eddigi

életünk, akár csupa veszködés, mindenkép kár volt végig élni, ha ebbe a vigasztalan nyomorúságba vezetett. Az ifjúság leggyönyörűbb örömeit is szenvedéssé mérgezi az a gondolat, hogy mindenről le kell majd mondani az öregségben.

Sokan hajlandók a Gondviselést szidni az élet ez ostoba rendjéért. Rossz szakácsot látnak benne, aki csak főzni tud, de tálalni nem. Előbb megeteti legpompásabb főztjeit, aztán hajtatja föl velünk az aperitifet, a keserű ürömöt, amely az ízeknek emlékét is megöli. Kontárt látnak benne, aki gondtalan hebehurgyasággal belekezdett a munkába és befejezni nem tudja.

Nem érzem hivatottnak magam, hogy a Gondviselés prókátora legyek, de a közös emberi érdek készít arra, hogy védelmére keljek. A Gondviselés se nem rossz szakács, se nem kontár drámaíró, hanem grand-seigneur, aki a maga felsőbbrendű, kifürkészhetetlen céljaiban nem törődött a mi érdekeinkkel. Nem akarom megsérteni a méltóságát, de a Gondviselés egyszerűen fűtyült reánk. A Gondviselés az ő örökkévalóságában és kerekdedségében nem ismerheti az időt és a dolgok egymásutánját és főként nem értheti meg a mi heppiendes mozi-fantáziánkat, amely mindent aláépíteni, kiegyensúlyozni, kikerekíteni, befejezni szeret.

Persze, ennek nem sok értelme volna, ha az öregség valóban annyira elpusztítaná életerőinket, hogy a legiparkodóbb munka se tudja, hogy mihez kezdjen vele. De ez írásommal éppen azt próbálom

bebizonyítani, hogy az öregség nem pusztítja el élet-erőinket, hanem csak átalakítja és egyesegyedül akarunkon és értelmünkön múlik, hogy egy szebb, boldogabb élet céljaira fölhasználjuk azokat. Voltaképpen értelmünk minden hatóerejével arra kellene törekednünk, hogy az öregséget minél szebbé, minél vonzóbbá alakítsuk át. Megpróbálom majd bizonyítani, hogy ez csak rajtunk múlik; a természet, ha nem is segít benne, de nem is akadályozza meg. Csak rajtunk múlik, hogy életünk folyton fölfelé törő pályán haladjon egészen a legfelsőbb csúcsig: az örök pihenésig.

Megfoghatatlan, hogy eddig szinte semmi sem történt ebben az irányban. Intézményeink, szokásaink, divatjaink, kedvteléseink az ifjúság számára készültek és ha kifejezetten nem is tiltják ki az öregeket, éppen csakhogy megtűrik őket és az öregek idegenül, idétlenül lézengenek köztük. Az aggok menhelyein, a tudományos akadémiákon, a festőiskolák modell-piacain kívül alig van hely, ahol az öregember otthon érezhetné magát és ne kellene kirekesztett out-caste-mivoltán szégyenkeznie. És a legszomorúbb, hogy ezen a legnyugalmasabban megalapozott vagyion sem segít. Hiába vannak a gazdag öregembernek a legmarkosabb lakójai, a legpuhábban rugózott tolószékei, specialista házi orvosai, temperált termei, télikertjei, szanatóriumban kiképzett szakácsai, sőt minden hájjal megkent, dúsan fizetett barátnői. Ez a gazdagság csak arra való, hogy annál fájdalmasabban éreztesse vele kifosztottságát, emberi mivoltának csődjét, önmagához mérten irigylésreméltónak találja

a kiöregedett sarki hordárt is, aki minél többet nyorgott és szenvedett ifjúságában, annál kevésbé érzi magát kárvallottnak az öregség likvidációjában. Mert az öregség elsősorban nem fizikai, hanem lelki probléma. Sok-sok ezer év nemtörődömsége különválasztotta az élettől és hagyta, hogy a borzalmak vadonja legyen belőle, amelyből csak néha tör mozgalmas élelünk zajába a kínszenvedők hörgése. Ez az igazi „Jardin de supplices“, a kínok kertje, amelyről beszélni se szoktunk, csak néha gondolunk rá az álmatlan éjszakák fogvacogtató rémüldözéseiben.

Az ember eddig elszámlálhatatlan csudával gazdagította életét. Az elválasztó óceánokból a legolcsóbb közlekedési utakat csinálta, hegyeket átfűrt, sívutakat megtermékenyített, alig van a természetnek olyan erője, ami útjába állana és ne őt szolgálná. Csak az öregség maradt meg annak az irdatlan pusztaságnak, amilyenek a természettől kaptuk. Sőt Platón korától, amikor az aggastyánok köré áhítatos tisztelettel gyülekeztek az ifjú tanítványok, eljutottunk a máig, amikor a kor hetyke uralkodó szava, hogy: „helyet a fiataloknak!“

Hogy történhetett ez? Az ember bizonyára belenyugodott, hogy az öregség változhatatlan isten-átok, talán az ifjúság örömeinek méltányos fizetsége. Emberi hoci-nesze-spekulációjával elfogadhatónak is találta azt a magyarázatot, hogy a természet semmit sem ad ingyen, hanem az emberrel is megcsinálja a maga kis üzleteit. Vagy talán az öregséget olyan másíthatatlanul, indokolatlanul beillesztett rémségnek

látta, mint a Mount-Everest-et; talán akad majd valaki, akinek sikerül följutnia és talán a zászlaját is kitűzi a csúcsára, de tudnivaló, hogy ott hónál-jégnél egyebet nem találhat és haszna, öröme senkinek se lesz belőle.

Nos, ezennel nekivágok a hegymászásnak. És erőt ad hozzá az a sejtelmem, hogy odafönn nem az örök hó és jég borzalma vár, hanem az élet legszebb jutalma, legmegnyugtatóbb happy end-je: az a harmonikus, boldog öregség, amelyről Cicero álmodozott bágyadt metafizikai bölcselkedéseiben.“

2.

Valóban megcsúnyítja e az embert az öregség?

Az átlag-ember, aki a meghiggadt köztudaton nőtt föl, egyszerűen kinevet, hogy ezt a kérdést egyáltalán föltehettem. A köztudat szerint az öregség valóban nemcsak megcsúnyítja az embert, de még is semmisíti valamennyi szépségét. A hagyományos költészet nemzetközi hallgatólagos megegyezés alapján az öregséget a téllal helyettesíti be, amely letépdési a fák lombjait, elhervasztja a virágokat elhallgattatja az énekes madarakat, megdermeszti a csörgedező erket és dísztelen halotti hóleplel takarja el az életet.

Íme, ez az, amivel évezredek óta a köztudat vita nélkül megvádolja az öregséget és ami alul én, aki prókátorává szegődtem, tisztára próbálom mosni. Es nem fogom beérni azzal, hogy e vád ellen megvédelmezem, hanem megpróbálom bebizonyítani, hogy az öregség az emberi szépséget beteljesíti és arra a tö-

kélyre emeli, amely után a szerkezettan törvényei szerint már csak a klasszikus tökéletességek örök nyugalma várhat rá.

Megjegyzem, hogy az emberi szépségről elméledvén, a nőket kénytelen leszek mellőzni fejtegetésben és már most tiltakozom ellene, hogy ebben lovagiatlanságot lássanak. Nem véletlen, hogy ép a két leglovagiasabb nemzet: a francia és a magyar egyetlen közös szóval jelzi az embert és a férfit. „L'homme“ és „az ember“ határozottan férfit jelöl meg. A magyar feleség mondhatja, hogy:

— Az emberem elment a csatába.

De a magyar férj nem mondhatja, hogy:

— Az emberem elment a Zserbóba.

De ha nem is vonom kétségbe a nők egyenjogúsági törekvéseinek erkölcsi alapjait, tagadhatatlan, hogy a szépség kérdésében a nőknek megvan a maga külön logikája, amely a férfiak értelme számára megközelíthetetlen. A nőnek megvan a maga külön szépség-ideálja, amelyet a férfi-ízléstől, sőt magától az élettől is függetlenül fejlesztett ki és amelynek kultuszáért a legembertelenebb áldozatokra is hajlandó. Hajlandó érte a jólét megrakott asztalai mellett koplalni, szemöldökét csipesszel szálanként kitépdetni, rekkenő hőségben gummi-páncélba szorítani a testét, kenőcsök lárvája alá merevíteni az arcát. És mégcsak azt se lehet mondani, hogy fondorlatos csalás szándéka vezetné őket az önkínzó műveletekben, amelyek a szerelmi készség pompázó és imitáló színeit füstik

rájuk. A no valóban l'art pour l'art hamisító; esze-ágában sincs, hogy a hamisított váltót leszámítoztassa. Nem fűti utógondolat, amikor magára tüzi, préselj keni feni ezt a szépséget, amelyet egyszerűen úgy ment meg a pusztulástól, hogy sterilizálja; kiforrajja belőle az életet, mint ahogy a befőttjeiből szokta. Az idő valóban tehetetlen e machanikus formákkal és sziliekkel szemben, mert nincs bennük mulandó, veszendő, nincs bennük élet.

Nem vagyunk“ kozmetikusok; maradjunk hát a póre emberi szépségnél, amely a köztudat szerint örök legyőzetésre ítélt gladiátorként harcol könyörtelen-ellenségével, az idővel.

A hadijelentés, amelyet erről a küzdelemről kiadhatunk, valóban elcsüggesztő olvasmány. A köztudatban élő szépségideál csúcsára a hátralevő időhöz mérten nagyonis korán jut el az ember, úgyhogy az élet túlnyomó része e szépség anyagraktárának lassú, de menthetetlen likvidációjából áll. Az első ifjúság mámoros öntudatlanságában könnyedén szökik föl erre a csúcsra az ember, ahonnan a fokozatos leromlás megőrjítőén hosszú útján ballag le. Oh, megvesztegetően, magyarázat nélkül is magát kellettően szép a huszonéves ifjú-ember. Bőre rugalmasan feszül izmaira és a szenvedélyek, indulatok redői könnyedén, nyomtalanul simulnak el rajta, mint a sós-tó tükrén. Fesz-telenül kítátott szájjal nevet és mutogatja gyöngyfényű fogsorát, amelyet megingathatatlanul keretez be a halványszínű ínny. Haja illatos olajat harmatoz, szeme ragyogó drágakő és testén fölöslegektől mente-

sen, finom vonalakkal rajzolódik ki a szerkezet. Olyan, mint a színültig töltött amfora, amelynek már csak egy csöpp kell, hogy kicsorduljon; olyan, mint a petróleummal öntözött máglya, amelynek csak egy szikra kell, hogy lángra lobbanjon; olyan, mint a megfeszített rugó, amelynek már csak egy csettintés kell, hogy elpattanjon. Ha csordul, kifogyhatatlan, ha lobban, elolthatatlan, ha mozdul, fáradhatatlan. A teltségnek, a lobbanékonyságnak, a készségnek ezt a nagyszerű szerkezetét valóban rábeszélés nélkül is hajlandó mindenki a szépség ideáljának elismerni.

Önmagáért beszél, mint egy feslő virág, mint egy induló patak mint egy hajnali napsugár. Nem csoda, hogy a gazdagság e csúcsáról a fokozatos leromlás kálváriaútjának látszik az élet. Az arcon bevájódnak és állandósulnak a redők, amelyek évtizedek folyamán olyan elkopott kifejezési formákká válnak, mint egy nagymúltú népszónok metaforái, A haj elfakul, megöszül, napról-napra több felejtődik belőle a mosdóvízben és az ember megszokja az ijedt kézmozdulatot, amellyel egy-egy rakoncátlan kiszabadult fürtöt visszaterel a helyére, ahol a hiányt kell pótolnia. A szemet folyton könny homályosítja el, mintha az elvesztett ifjúságot siratná. A bőr petyhüden megerecskedik, mint a kiürült bugyelláris. A tompor és a combok gömbölyű formái lelappadnak, szánalmasan elvékonyulnak, ellenben a mell és a potroh lelöttyen a kappanháj terhe alatt. A sötétszínű íny visszazsugorodik és a fénytelen fogak valószínűtlenül megnyúlnak. A visszerek mereven, görcsösen kidagadnak

és úgy fonják be az egész testet, mint a szétrepesztett cserépedényt a dróthálózat. És az öregségnek megvan a maga külön vegetációja, amely vadul elburjánzik, ha eljön az ideje. A pajkos kis szemölcsök, az ifjúság e szeretetreméltó szabálytalanságai megduzzadnak, csúnya bibircsókokká növekszenek és a kemény szőrök olyan szikáran sarjadzanak ki belőlük, mint a kaktuszok. Az ifjúság drága hamva, az aranyosfényű pihe a prérik durva bozótjává terebélyesedik. Az arc és az áll tünékeny, játékos gödröcskéi a szétfutó ráncok gócaivá mélyülnek el. Valóban, az ember hajlandó azt hinni, hogy az öregség úgy dolgozik, mint a könyörtelen karikatúrarajzoló: majdnem mindent elenyésztet és ami keveset meghagy, azt durván el-túlozza, hogy annál markánsabbul jellemezhesen. Öregek társaságában úgy érzi az ember, mintha rég letűnt nagyságok karikatúráit látná. Az eldurvult redők, szőrpamacskok, bibircsókok mögött sejtelmesen bujkálnak, rémlenek a régismert vonások. Ez a hájfejú, asztmásan lihegő gömböc volt az a rózsás babaarcú naturburs; ez a csupabütyök, zörgőcsontú, haj-, lott aggastyán volt a párbajok rettegett daliája, aki két kezével tépdeste szét az ezüst-forintosokat; ez az elburjánzott szőrzetű hájtömeg volt a báli éjszakák sóvárgott szeladonja. Ez, aki most reszkető kézzel próbálgatja cigarettáját megsodorítani, valamikor öt dragonyos tiszttel vívott meg egymásután; az ott, aki most nyögve próbál karosszékében helyet változtatni, valamikor egyszuszra Nyíregyházáról Debrecenbe lovagolt, hogy szerelmesét virágbokrétaival lep-

hesse meg; amaz ott, aki most oly hűségesen nyalogatja langyos pohár tejecskéjét, valamikor háromnapos ivászatban egy bácskai társaságot győzött le Szabadkán . . . Nem csoda, ha az ember az élet vizsgálatlan kárvallottjait látja bennük, akiket kincseiből kiforgatott az élet. És ha azt kérdem, hogy valóban megcsúnyítja-e az öregség az embert, szóltanul mutatnak erre a gyülekezetre: — íme, nézd és ítéld! Keress csak, vájjon találsz-e egyetlen levélkét is a régi lombból, egyetlen sugarat a régi fényből, egyetlen itt felejtőzött foltocskát a régi szín-orgiából? Minden elveszett és ami kevés régi énjükből megmaradt, csak arra való, hogy ne bírjanak elfelejtkezni önmagukról, hanem örökké ráemlékezzenek szörnyű veszteségükre. Bizony csúnya az öregség, mint egy elnyútt ruha, mint egy leégett ház, mint egy kicsépl kalász.

De vájjon valóban így van ez?

Mindjárt gyanús, hogy az ember nem mindenben látja csúnyának az öregséget. Például a kőépület csak nyer szépségében, ha megöregszik, ha eredeti friss színét eltakarja a patina, ha szobrainak, faragott díszjeinek kemény éleit a viharok és a levegő mállasztó párái letompítják, A tölgyfa is annál szebb, minél több viszontagság facsarintotta el ágait, hasogatta föl kérgét. A faiskolák sudár, szabályosra nyesett csemétéjéhez mérten ez a vihártépett tölgyfa olyan, mintha az idő Institut de Beauté-jának kolosszális reklámja lenne. A kőszikla is annál szebb, minél alaposabban pusztítottak rajta az elemi erők, minél szabálytala-

nabl) körvonalúvá mosták, vájták, hasogatták, minél jobban beborították a moha vén szakállával. Ezt a szépséget hasztalan keresnék a fényesre csiszolt kőtömbben, amely most került ki a kőfaragóműhelyből. Még a nemes fémekből készült ékszerek is szebbé válnak, ha nyers lényüket megtöri a kor; még a legremekebb művű festmény is nyer szépségben, hajszínei abba a muzeális aranyos patinába oxidálódnak amit csak a legnagyobb művész, az idő tud kikeverni a palettáján.

Pedig abban a kozmetikai intézetben, ahol ezek a szépségek preparálódtak, csupa alantas, durva erő dolgozik: oxigén, pára, sav, fény, hő és a légköri változások primitív dinamikája. Milyen más, magasabb; rendű művészek dolgoznak az ember antikizálásán! Nemrég valami bőrbajommal bőrgyógyászhoz kerültem, aki huncutul hunyorogva mondta nekem:

— Ej-ej! Miért viseli a szeme körül azokat a ráncokat? Járjon hozzám néhány napig és én eltüntettem! A huszadik században ez már nem probléma.

Kecsegtetésül diadalmasan mutatott a maga arcára, amelyet simára, pöffetegre töltött ki a bőr alá fecskendezett paraffinnal, Olyan volt, mint egy irkalap, amelyről zsugori gazdája kiradírozza az írást. Az írást — egy hosszú élet memoárjait. Fölháborodva feleltem:

— A ráncaimat nem adom! Ha tudná doktor úr, hogy milyen nehezen tettem szert rájuk!

Ki tudná megszámlálni, hány álmatlan éjszaka

gondja dolgozott minden hajszálon, amely kihullott, vagy megfehéredett? Ki tudná számontartani az örömeket, kínokat; amelyek azokat a lefutó redőket a könnyek medreivé mélyítették? És ki tudná elsőrolni a mámorokat, szédületeket, rajongásokat, dühöket, amelyek a szem ragyogását lepassztották? Az öreg ember teste nagyszerű harcok csatatere, ahol minden árok, minden türemlés, minden kiirtott fa, minden elvadult bokor vérbefulladt győzelmekről és dalban elsírt vereségekről beszél. Ha tehát a közvélemény mégse tudja szépnak látni az öregséget, valószínűleg azért van, mert ez az öregség nem egyezik meg az eszményi emberről alkotott képzetével.

Kétségtelen, hogy a közhelyek parkjában a legpompázóbb, legrópikusabb butaságpalántát az ültette el, aki először kimondta, hogy szép az, ami érdek nélkül tetszik. Ennek a mondásnak az az egy értéke megvan, hogy legalább az ellenkezője tökéletesen igaz: érdek nélkül nincs szépség. Szépnak csak azt tudjuk látni, ami adott vágyainkra biztató ígéretet ad. Bergson azt mondja, hogy csak az lehet komikus, ami emberi. De bátran kibővíthette volna ezt azzal, hogy csak az lehet szép, ami emberi. A leghatalmasabb tájkép is érdektelenné válik, ha nincs mellette mértékegységnek, kiindulópontnak az ember. A havas csúcs azért szép, mert az emberi lehetőségeken túl titokzatos, számunkra megközelíthetetlen világokba nyúlik föl. A tenger azért szép, mert a végtelenség félelmes illúziójával borzogat. A repülőgép, amely nézőpontunkat a sztratoszférákig emelte föl,

ősidők óta elfogadott szépségeket semmisít meg: mélységgé süllyesztí azt, ami magasság volt és megmutogatja a partjait annak, ami végtelen volt.

Ha mi az emberi szépség ideálját a nővé serdülő szüzzel és az erői teljességében duzzadó férfival ábrázoljuk, annak csak egy oka lehet: hogy az ember legmagasabbrendű hivatását, a fajfenntartó szerelemben és az életfenntartó munkában látjuk. A művészet és a tanításán fölnevelkedett köztudat megrögzítette a normál-ember típusát. Ez a redőtlen, simaarcú, sudár-termetű, gyönyörűen arányosított izomzatú klaszszikus ember képviseli törvénykezési palotáinkon az Igazságot, banképületeinken a Takarékoságot, sőt tudományos akadémiáinkon a tapasztalt Tudományt. A festészet, építészet, irodalom nem tói mind kemény körvonalú, pompás idomú ifjú hölgyek, sőt ha kifarragtatnák az ókori kihalt nyelvjárások tudományának nemtőjét, annak is kecsesen előreszökkenő mellbimbói volnának. És sohasem gondolunk arra, hogy ezek a valóban gyönyörködtető idomok az embert hosszú életének milyen elenyészően kurta, tűnő kor'szakából ábrázolják. Azok a kemény mellek az első csók után megereszkednek, azokra a sima felületekre az első komoly megpróbáltatás rákarcolja a maga redőit. Kényes mimózávirág ez a szépség, amely csak a hajnal szélcsöndes, hűs, rövid ünnepi pillanataiban pompázik. Es ha valóban ez az emberi szépség, akkor az embert többi állat-társától tragikusan külön bözteti el sorsa, hogy szépségével csak egy röpke epizódban tündökölhessen, míg élete túlnyomó része

abból áll, bogy e szépség alkatelemeit fokozatosan eltemetgesse.

Csakhogy ezt a klasszikus embermintát sokezer év óta termeli ki szobor, kép, költészet, köztudat, viszont azóta gyökeresen megváltozott az emberi élet és legfőképpen megváltozott benne a szerelem és a munka szerepe. Ma is dús izomzatú atlétával ábrázoljuk a Munkást és a Harcost, pedig hát... naphosszat elbámultam a leggigászbibb emberi munkát New-Yorkban, amint a Rovery piszkos ház-rengetegérien egy új, széles avenuet nyitottak és éppen a földalatti vasút és a csatornák helyét vajták a fekete gránit-sziklába. De *ott* egyetlen izom se feszült meg, egyetlen verejték-csepp se hullott a homlokokról, egyetlen hörgés se szakadt ki a tüdőkből. Nagy, fekete, acélizmú gépek dolgoztak ott, szaggatták a köves talajt, hordták az építési anyagot, kalapálták össze a vasgerendákat. A munkások pedig figyelmes arccal, finoman elaprózott mozdulatokkal kezelgették a csapok, gombok bonyodalmas rendszerét, mint ahogy az orgonaművész szokott eljátszozni a billentyűkön... Aztán láttam a világháború egyik legrettegettebb hőst, egy harminckettes mozsárüteg parancsnokát. Alacsony, tömpe orrú, elhízott emberke volt; egy nagy ütökzetben láttam, amelynek sorsát ő döntötte el; ott ült vasúti Pullmann-kocsijában, amelyet egy szál telefondrót kötött ütegehez és a térképet méricskélte. A derék hős a potrohot valószínűleg a sok üléstől kapta, amelyet a haza védelmében fejtett ki. . .

No és a szerelem . . . Nem beszélek arról a szere-

lemről, amely úgy aránylik a fajfenntartáshoz, mint egy fővárosi szüreti multság a bortermeléshez. De beszélek arról a szerelemről, amely — akármit mondanak is a házasságközvetítők — a családalapításnak legalkalmasabb építőanyaga. Ez a szerelem, amely egy egész életre akar két embert a legtökéletesebb megértés, a kölcsönös önfeláldozás, az egymást-élés nagyszerű közösségébe fogni, esztelenül cselekedni, ha *sorsát* azokhoz az előreszökkeő mellekhez, keményen megmintázott idomokhoz kötné. Ez a szerelem független hajtól, fogtól és egyéb szaruképződményektől, epidermiszektől, mirigyektől; sőt akkor kell a leghűségesebben melegítenie, amikor már az életkor, odakünn lefogyasztotta az életörömeket. Nemcsak Daphnis és Cloe-nak, nemcsak Pálnak és Virginiának, Hermannak és Dorotheának vannak idilljei, hanem Turgenyeff öreg bácsikájának és nénikéjének is, akik a lefüggönyözött szobában gitárszó mellett dudorász-, szák egymásnak elmúlt fiatalságuk halk románcait. Sőt azoknak a feslő ember-bimbóknak egymásrahajlása, egymásbaforradása nem is idill, hanem tüzes erupció; nem bevégzés, hanem elindulás, amelynek viszontagságos útja mégcsak ezután következik. De ezeknek az öregeknek egymáshoz bújása a tökéletes boldogság álló vize, ez az igazi, befejezett, nyugvó pontjára jutott idill, amelynek a halál épp olyan magátólértetődő, kiegészítő szaka, mint a nappalnak az éjjel, az ébrenlétnek az álom.

Annak a másik szerelemnek, a mechanikusan hajszolt merevgörcsök és mesterségesen kicsikart öm-

lengések ez apró játékaiknak jelentőségét napról-napra lecsökkentik az élet kiélésének egyre gazdagodó lehetőségei.« Valószínű, hogy az ember időtlen időig rárá fog járogatni e primitív örömök forrásaira, de teljességgel kizártnak tartom, hogy ezután is örök tanút üssön mellettük, amikor a modern élet a távol-ságok, magasságok, mélységek annyi rejtett titkát tárja ki egymásután. Az elefántcsonttoronyok esztéta-remetéi hősies virtussá magasztosították az erotikát és a Phallost megtették világitótoronynak. Magam is abban a korban nőttem föl, amikor szent Eros *uralkodott* a világon. Esztétikusok hódolva magasztalták kiválasztott költőjüket „őserejű“, vulkánikus erotikájáért, amely benne forr. „Van benne erotika“ — ezt olyan elismeréssel nyugtázták, mintha azt állapították volna meg, hogy a mágnesben van vonzóerő, a lisztben van sikértartalom.

De én mindig csöndes utálkozással olvastam a költőt, akit a sok ital és májbaja pöffeteggé tett, amint a „marcangoló kéjes kínok“ után hörgött, lihegett, szuszogott. Mert gyönyörűnek látom a gránátalmát, amelyet túlcsonduló zamata repeszt meg, de utálok a kifacsart citromhéjat, amelyet a kétségbeesett sóvárság csavargat tovább. Ezer szólamú hangszer az élet; a nemi érzékiség csak egy húr benne és aki folyton csak ezt az egy húr pötyögteti, a nótája száználmas koldusnóta lesz az élet polifóniája mellett.

Sem a szerelemre, sem a munkára, sem a harcra való készség nem alkalmas arra, hogy megalkossa azt a típust, amely az embert fejlődésének végső stádiu-

mában ábrázolja. A botanika is mindig kifejlett állapotában mutatja be egyedeit, sohasem rügy, vagy bimbó korában. A szobrászoknak épp elég gondolád, hogy a gondjukra bízott nagyembert életének melyik szakában örökítsék meg. Mert a legtöbb nagyember nemcsak egy-egy kiválasztott hősie pillanatban volt nagy, hanem ezt a foglalkozást élete több korszakában megszakítás nélkül folytatta, tehát igazság szerint csak egy kinematografikus arcképsorozattal lehetne megörökíteni őt. Egy-egy szobor mindig kétséges és nagyon is vitatható Ítélezések eredménye. Például Kossuth Lajos, szobrain mindig a daliás természetű, pörge bajuszú népszónok, holott igazi nagyságát turini remeteségében, aggságában érte el, amikor emlékeinek kolosszális kincsházát az emberiségre áttestálta. Viszont Goethe a sugárzó homlokú öregnek maradt reánk, aki már túlesett Faust második részének misztériumán, pedig jobb szerettem azt a másik, ifjú Goethét: aki a klasszikus szépségeken megmámorosodva először röppent föl a gótikus kis német Burgokból az általános emberiség magasságába. Hiába keressük a sima arcú, epedő szemű ifjú Musset-t, mi már csak azt a másik, öregedő, morbid Musset-t ismerjük, aki szomorufűz-szakállával borul emlékeire... Ha nekem az Embert kellene megörökítenem, be teljesedett öregségét választanám ki erre a célra. Azok a pattanásig duzzadt bimbók, lendülésig feszült izmok a nyugalmas szépség érzését sohasem adják meg nekem. Démoni erők lappanganak mögöttük, ki fürkészhetetlen végzeteket hordozva magukkal. Az

öregséget, amely lelohasztja a duzzadásokat, eler-
 nyeszti a feszültségeket, azért nem tudjuk szépnek
 látni, mert az élet fogalmát odakötöttük a szerelem-
 hez, munkához, harchoz, pedig ez mind csak út, át-
 menet, folyamat. Az én szobrom, az embert nem a
 kuporgó Vénusz, sem a diszkoszt vető atléta mozgal-
 mas attitűdjében ábrázolná; ülőszobor volna, boldo-
 gult anyámhoz hasonlítana és véglegesen beilleszke-
 dett nyugalommal ülne a tűnődések, emlékezők,
 mesék karosszékeiben. Nézzétek megilletődött gyönyö-
 rúséggel a szépségnek ezt a szobrát. Pihenése a be-
 érkezett emberek végleges, megmozdíthatatlan nyu-
 galma. Minden egyes tagja, ruhájának minden egyes
 eredője megbékélve, ellentállás nélkül engedelmeske-
 dik a föld vonzóerejének. A haja hófehér és ne tű-
 nődjetek rajta, hogy szőkeség, vörösség, szög-barna-
 ság, vagy holló-feketeség van-e eltemetve alatta. Az
 öregség ezüsthéjű egyenruhája az, tisztelegjünk né-
 mán előtte. Gondoljatok arra, hogy az ifjúság színé-
 nek milyen sokáig, milyen elkeseredetten, milyen re-
 ménytelenül kellett harcolnia ellenségével, míg ehhez
 a békéhez eljutott. Az ifjúság föladott harcának fehér
 lobogója az ősz haj. Az ősz haj a harcot föladók, a
 magukat megadó gyönyörű ezüst medáliája. Jaj a
 makacsoknak, a dacosoknak, a magukat meg nem
 adóknak, mert ők az igazi legyőzöttek és soha meg
 nem jutalmaztatnak. A hajfestőszerek, fényesítő ola-
 jak, fodorító vasak csak annál szánalmasabbá, szé-
 gyenletesebbé teszik kudarcukat. Az öregség szuverén
 úr és nem alkuszik Unbedingte Unterwerfung — ez

az ára szép fehér egyenruhájának . . . Nézzétek az arc és a kéz finom pergamentjét, amelyet az idő rajzolt lele titokzatos föl jegyzéseivel. Mintha egy nagy kínai Mester szent iratait látnám, amelyeknek tartalmát csak az elmélyült írástudó boncok tudják kiböngészni, de betűinek finom rajzában, ritmikus rendjében az írástudatlan is elgyönyörködik. Nézzétek a tompa pergamentszínek és titokzatos hieroglifek homályában a két szemet, amely a közelre és távolira, a kicsire és nagyra egyforma messzeségből, egyformán közeli érdeklődéssel ragyog. Ítéljétek meg magatok, hogy tud-e valaha így nézni a fiatalember szeme, amely mindenben ragadozó ösztönnel, legelsősorban a maga vonatkozásait lesi, odatapad apró jelenségekhez és látatlanul hagyja az élet leghatalmasabb perspektíváit. Öreg ember arcából úgy ragyog ki a szem, mint bizánci képen a drágakő a megkopott aranyozásból. Az öregember szeme a visszavonulásban lévő életerő utolsó gyülekezőhelye, ahol mégegyszer utoljára kigyulladnak az őrtüzek. Az öreg ember szeme a nagy kapu, amelyen a világ valamennyi látnivalójának szabad bejárása van. Az öregember úgy nézi a világot, olyan gyermekded, friss érdeklődéssel, mintha most látná először. És valóban, most látja először igazán, amikor érdekek, elfogultságok, szenvedélyek nem vakítják el. És mindenekfölött nézzétek az öreg arcán a nagyszerű északi fényt: az állandó mosolyt. Ez már nem a fiatalok fintora, indulatos konvulziója, hanem a meghiggadt világnézet derűje. Az egész arc valamennyi redőjével erre a mosolyra ren-

dezkedik be, mintha figyelmeztetni akarna arra, hogy az ember sírva jön a világra, de mosolyogva távozik belőle. Sírástól mosolygásig hosszú és küzdelmes a pálya, de ez a végső mosoly mindent igazol. Így zárul egészé az élet költeménye, így lesz a torzából tökéletes alkotás.

Ne irtózzunk a banalításoktól, mondjuk ki bátran, hogy az öregség az a hólepel, amely az egyenletlenségeket kitölti és mindent beborít egyetemes szépségével. Az öregség a nagy igazságtevő, aki már a földön elvégzi azt a földadatot, amelyet mi gyáva reménységünkkel a túlvilágra odáztunk el. Aki csüggedten, irigyen, megalázva hordozta ifjúságában sorsa mostohaságait, a csúnyság átkát; aki a szerelmek dévaj báli évadján a Hamupipókék szomorú zugában kuksolt — ne veszítse el reményét. Az ő számára is eljön a nagy kiegyenlítő, az öregség, amely mindenkit egyformán földíszít szépségével, aki lehajtott fejjel közeledik feléje, de megalázza és szégyenben hagyja a lázadókat. Az ő varázsló művészetének mindegy alacsony, hórihorgas, csenevész, testes, hosszú orrú, tömpe orrú, kicsi szájú, harcsa-szájú. Mindenki számára nyitva van az apotheózis, amelyben szép öregemberré dicsőülhet.

Mindenki szívében hordja két öreg ember képét akit a legszebbnek tart a világon: édesapját és édesanyját. Ezt a szépséget mindenki megszerezheti öregségére, csak az kell hozzá, hogy a fiataloknak ne nyughatatlan vetélytársa-, hanem mindent megértő édesapja, mindent megbocsátó édesanyja legyen.

Szeretném megcsinálni az öregség fizikai mérlegét; számon tartani, hogy mi az, ami kitart az emberrel és ami lemarad róla az életből kivezető útján. És ha a nagyszerű szervezetnek csak nyomorúságos roncsai maradnak meg, joggal kérdezhetjük, hogy érdemes-e azokat magunkkal cipelnünk tovább azon az utón, amelyre már annyi erőnk se marad, hogy az esetleg kínálkozó örömöket fölszedegessük. És akkor gonosz szélhámós az a közerkölcs, amely erényeinkért a hosszú élet jutalmával kecsegtet. Tiszteld atyádat és anyádat, hogy hosszú életű légy a földön — szóval, hogy minél tovább szenvedj a magára hagyott, erőitől megfosztott öregség nyomorúságai-ban. Ha így áll a dolog, magam is kívánatosabbnak tartom, hogy az ember életerőit a hedonista gyönyörökben minél gyorsabban égesse el. Inkább süllyedjen el hajónk egyszerre, egyetlen drámai kataklizmában, semhogy szétzüllött gépezettel, elernyedte kormányval tehetetlenül hányódják, amíg csak ízről-ízre szét nem morzsolódik a könyörtelen hullámokon.

Az az öregember, akit taláломra kimarkolok a tömegből, hogy vizsgálódásunk asztalára fektessem, ijesztő példa. A párisi Sorbonne orvostanára, Vidal egyszer egy tuberkulózisban szétrombolódott tüdő képét vetítette tanítványai elé. Az erek már olyan csupaszkok voltak, mint egy őszi fának megkopasztott ágazata és csak itt-ott tapadt még hozzá néhány ványadt hólyagocska, az egykori hatalmas tüdő maradványa. A professzor rámutatott a képre és így szólott:

— Uraim, nézzenek áhítattal erre a képre. Gondoljanak álmélkodva arra, hogy ennek a nyomorúságos tüdőroncsnak a tulajdonosa halála előtt egy pillanattal még élni tudott!

Valljuk be, hogy azok az öregemberek, akik az utunkba vetődnek, valamennyien ilyen álmélkodásra készítő roncsok. Az élet csak keservesen kicsiholt jelenség bennük; ijedt kis madár, amely véletlenül rájuk szállott, de egy köhintésre is tovább rebben. Bezzeg a fiatalemberben az élet elnyúhatetlenek, öröknek látszik. Szinte olyan, mint a forrás, amely annál könnyebben telik meg, minél szaporábban merítenek belőle. Meríti is két kézzel; a gyomrára, szívére, agyára olyan gondtalanul dobálja a terhet, mint a keleti kényúr, akinek rabszolga-serege megszámlálhatatlan. Evésben ivásban, szeretkezésben, sőt munkában is esztelenül tékozol és nagyúri nemtörődomséggel sáfárjára, az ifjúságra bízza, hogy hozza rendbe összedúlt számadásait. Gyomra a követ is megemésztí, szíve a vízesspongyát is lángra lobbantja, agya határtalan a befogadásban. Ereje az ő számára nem eszköz, hanem öncélú játékszer, amelyben sohasem fárad el. Lakoma után fogadásból desszertnek megeszik egy tál töltöttkáposztát, nagy ivászatok után friss sörrel gyógyítja a gyomrát, hosszú menetelések után pihenésül futóversenyeket és birkózásokat rendez és ha hajnaltájt a babájától búcsúzik, a legutolsó pillanatban is van még valami mondanivalója. És ha ez a pompás szerkezet egyszer csak megáll, az mindig az előre nem látott, véletlen katasztrófák döbbe-

netével vág fejbe bennünket és értelmünk borzadozva áll meg a titokzatos, megfoghatatlan halál előtt. De öregembeiben az élet az, ami megfoghatatlan, titokzatos. Ha karosszékébe ereszkedik, olyan, mint a végső összeroskadás; ha föláll, olyan, mint az utolsó erőfeszítés. Lélegzése olyan, mint a fuldoklók horgése, ásítása olyan, mint a segélykiáltás. És ha meghal, az anatómus teteme előtt ünnepélyesen kiált föl:

— Íme, álmélkodjatok e csudán, hogy ez a roncs a halála előtt egy pillanattal még élni tudott!

A megmeszesedett kemény erek olyan közömbösen folytatják a vért, mintha a vízvezeték ólomcsövei lennének. A szív kétszeresére ernyedt szét és izom nyalábjai fáradtan nyúlnak el a közéjük ékelt zsír falak mentén. A kitágult tüdő szézfeszegeti a bordázatot és idétlen trapézra szélesíti az emberi törzs kecses háromszögét; a könnyű léggömböcskék mozgékony fürtje megtelik lomha vizenyővel, merev páncéljába nyugözi egy hosszú élet lerakodott szennye és tehetetlen súlyával nyomja az alatta lévő szerveket. A vese, ez a finom spongyaszűrő szétfoszlott, a fűszerek erős marásában és likacsait betölte az elzúgott életáradni homokja. A máj egy túlerjedt lepény, amely máj nem fér el a neki rendeltetett helyen. Az ízületek, az esztergami vészél e remekei, eléltelenednek és csikorogva csuklanak a lerakodott sók bütykeiben . . . Megrendülve állok az elhasznált rongyok e zsisbvasárai és rémüldözve mormogom: — Ecce homo! Íme az ember, aki megérkezett. Nem csuda, ha e csúfos roncsalmon állva, dühös átkozódásait hajigálja

múltjára. Legyenek átkozottak a gyermekkor játékaival, a kamaszévek dellengős baráti rajongásai, a remények, küzdelmek, örömök, bánatok! Legyen átkozott ez az egész zsvány élet, ez a Becsali-csárda, amely csak azért hívogat muzsikaszóval, lámpafénnyel, gőzölgő meleggel, hogy odabenn kifossa az élet utasát!

Csak hogy ez az ember, akit az imént vizsgálódó-sunk asztalára fektettünk, nem megöregedett, hanem esztelenül elpocsékolta ember. Csak tudni kellene a nyelvüket és megértenők ezeknek a szégyenletesen le rongyolt szerveknek a panaszait. Elmondják, hogy ők nem tehetnek róla, ők nem hagylak cserben a kötelességüket, bennük meglett volna a jószándék és az erő, hogy mindhalálig becsülettel szolgáljanak. Ők annak idején mindig fölemelték tiltó szavukat, figyelmeztették gazdájukat, hogy ejnye-ejnye gazduram, nem jó lesz ez így ... ezt mégse lehet csinálni . . . hagyjuk már abba, gazduram . . . elég volt már abból az ételből . . . toljuk már félre azt a poharat . . . tegyük el azt a szivart holnapra . . . hagyjuk már békén önagységát, neki is jobb, ha kialussza magát. . . holnap is nap lesz, gyerünk már haza, gazduram! . . .

Persze, a süket gazda nem hallgatott rájuk. A gyomor beszél rettenetes evészetekről, ivászatokról, amelyeken rabszolgaalázattal, némán borzadózva kellett eltűrnie, hogy gazdája úgy megrakja teherrel, mint buta paraszt a szamarát és amikor már az alkohol mámore levette a lábáról, egyszerűen az alvásba me nekül és szegény gyomrot rábizza a maga sorsára, hogy vergődjék ki a bajból, ahogy tud. A tüdő beszél

a rengeteg füstről, amit akarata ellenére belekényszerítettek, holott folyton fuldokolva, köhögve tiltakozott ellene. A kórusban, mint a kárvallott hadirokkantak, sorra megszólal valamennyi szerv, mindegyik sebért mutogatja, amelyet nem a békés életben, hanem egy esztelen háború erőszakosságaiban kapott. De legtöbb panasza a szívnek van. Ez a nagyszerű, húséges szolga, aki akkor a legészrevehetetlenebb, amikor a legjobban végzi a dolgát végülis megrokkanva esetlikbotlik és nem tud többé visszatérni munkája remek ritmusába. Nem elég, hogy reményekhez, csalódásokhoz, nekilendülésekhez, elcsüggedésekhez, szerelmi gyönyörökhöz és szerelmi kínokhoz folyton ő dobolta a taktust, indulat-viharok hol az örületbe hajszolták, hol majdnem a halálba dermesztették. De amikor már a szenvedélyek kiégtek, az érzékek elváltak, a vágyak elernyedtek, hányszor korbácsolta végig gyilkos alkáliákkal, szesszel, nikotinnal és az öncélú erotika mesterkedéseivel, hogy még egy föllobbanást, még egy csókot csikarjon ki a kifacsart pillanatból az ember, aki csak abban az egyben különbözik az állattól, hogy telhetetlen!

Egész testi kultuszunk, higiéniénk, nevelésünk arra rendezkedett be, hogy az élet viruló derekának legyen alépitménye. Az öregség már csak mini könynyü, bádogból összetakolt kupola fér el rajta. A gyermek tipegő testgyakorlataiban benne vannak már a felnőtt ember sorsdöntő mozdulatai, aminthogy a gyermek játékaiban benne vannak már a felnőtt ember elszánt csatái, amelyeket pénzért, dicsőségért, sze-

relemért vív meg. De nincs meg bennük az öregember kimért életműködése, nyugalmas világszemlélete és önmagában kielégülő öröme. Csudálatos, hogy a sportok mit tudtak csinálni az emberből, ebből a legidétlenebb, legszánalmasabb állatból. Tud erősebb lenni, mint a bivaly, rugalmasabb, mint a párdúc, fürgébb, mint a pisztráng. Ha vív, tudja egy pillanat tört részében megérlelni a helyzet áttekintését, az elhatározást és a cselekvést. Ha úszik, tudja év-milliók lassú elkorcsosodását meg nem törtéنتé tenni oly gyors, oly könnyű a vízben és oly otthonos, mintha az őstenger iszapjából most keltette volna életre a teremtés. Ha ugrik, évről-évre javítja a rekordját, se vissza nem fejlődik, se meg nem áll: szinte már beláthatatlanok fejlődésének végső határai: szinte már várjuk az időt, amikor diadalmas ugró-izmai úgy rázzák le magukról a föld vonzóerejét, mint lázadó rab a bilincseit.

Ha elnézem a testi kultusz gyönyörű olimpiai játékeit, egyszerűen elborul a lelkem. Ha majd nyolcvanéves leszel, hogyan fogsz vívni, ugrani, úszni, — mondd te ember! Bezzeg akkor beéred már, hogy a kertedben elmoszkálhass kissé, de reszkető kezed nem bírja a szerszámot: beéred, hogy egy kicsit el sétálgass a hegyi ösvényen, de a lábad már a csoszogásra se jó; beéred véle hogy padon üldögélve eltűnődhess e világon, de megrozzant gerinced már nem bír ülve eltartani; már beéred azzal is, hogy vízszintesen elfeküdhess, de fuldokló tüdőd arra kényszerít hogy felülj ágyadban. Hová lettek kardod villanásai, nagyszerű ugrásaid, utolérhetetlen úszótempóid? Mi

hasznod belőle, hogy helyhez jutottál az egyéni vívásban, hogy rekordot javítottál a magasugrásban, hogy első lettél a százméteres mellúszásban? Ha olyan jó kardvívó voltál, most miért nem tudod elválni tányérodon a becsinált csibe fehér húsát? Ha olyan jól tudtál ugrani most miért nem tudsz a magad erejéből fölmászni az ágyba? És ha olyan híres úszóbajnok voltál, most miért kell olyan félve, olyan apró kortyokban nyelned itókádat, hogy a torkodra ne menjen? Öregségedbe érve mindez a nagyszerű erőd, ügyességed, beidegzettséged lekerül rólad. Le kell vetned magadról, mint a jelmezt a farsangi multság után, mint az uniformist, ha letelt a szolgálati éved. Most megint itt állasz pucéron az étellel szemben, mint amikor először kezdted. Csakhogy ez az út már nem befelé visz, hanem kifelé: ez már nem a gyarapodások útja, hanem az elfogyatkozásoké. És most nem fogják szerető szülők kétfelől a kezéd, hogy jární tanítsanak. Most nem oktatnak ki a raffinált pedagógiai művészetek, hogy hogyan használd erőidet, hogyan kerüld ki, vagy győzd le az élet gáncsvetéseit. És most nem biztatnak, csalogatnak barátok, szép-lányok, délibábok, hogy tudj tovább menni és kedved, bizalmad le ne lohadjon idő előtt. Gyerekeid elszéledtek a maguk életútjain; barátaid elsavanyodtak és elkerülnek, mint egy kellemetlen dátumot; az utánad következő nemzedék a sarkodban loholva türelmetlenül nőgat, hogy állj félre már az útból. Itt állsz egy új, idegen világban, amelynek küzdelmeire, multságaira, sőt mindennapos szükségleteire a te erőid

már elégtelenek, a te megszokásaid már alkalmatlannok. Ha társaságba mégy, kinéznek, mint terhes nyugtő; ha orvoshoz fordulsz tanácsért, úgy kezel, mint beteget. És ha útmutatást, biztatást az előtted lévők-től, a még-öregebbektől kérsz, fogatlan szájjal, nyavalyogva, keserően rád vigyorognak: — Csúnya az öregség ... a fene megette! . . .

Egész nevelési rendszerünket át kell szerveznünk, hogy életünk virágzó korai az öregség kerek, súlyos, szilárd kupolájának alapépítményévé váljanak. Az ember erői, képességei, szokásai az öregség tartó pillérei legyenek. És iskoláinkban rendezzék be az Öregek Előkészítő Tanfolyamait. Mielőtt az ember vakon nekivágna az öregségnek, előbb oktassák ki, hegy mely ajtók állanak még nyitva előtte és melyek csapódtak be örökre mögötte. Tanítsák meg, hogy mii egyék, mit igyék, mert az öregségnek épugy megvan a maga diétája, mint a gyermekornak. Ismertessék meg vele a veszélyeket, amelyeket ezután kerülnie kell és az örömöket, amelyeket ezután is meglátogathat. Tárják föl előtte egy új világlátásnak esztétikáját és tanítsák meg új játékokra, amelyek az öregség; napjaiban elszórazoztathatják. Van egy nagybátyám, akit én tanítottam meg kártyázni és rászoktattam meg-rögzött absztinens létére, hogy vacsora után igyék meg egy pohár borocskát. Ezt az ajándékot én, az ifjabb unokaöccs, úgy adtam át neki, mint ahogy a nagybácsik szokták átnyújtani játékszereiket az unokaöcsikének.

Itt közbevetőleg ki akarok vetni magamból egy

gondolatot, amely már régóta nyugtalanít. A régiek a betegségben a bűn stigmáját látták. Isten büntető kezét és irtózva különítették el maguktól a bélpoklosak, fertőzött vérűek, nyavalytörösök elkárhozott társadalmát. A régiek e babonájától én se bírok megszabadulni és valami alakatlan; embrionális igazság sötét magját érzem benne. Mielőtt a beteget beengednék az öregségbe, előbb oda kellene ültetni a legfelsőbb törvényesen a vádlottak padjára, hogy ott feleljen a bűnéért, a betegségéért. Persze, ez a törvényszék bölcs volna, be tudna látni az okok szövedékébe és a tényálladékok nem tudnák eltakarni előle az igazságot. Meg tudná ismerni a bűnöst, aki öröklött teherként hordozza betegségét és aki tette elkövetésekor rem volt beszámítható állapotban; mérlegelni tudná a környezet végzetes befolyását és a legtávolabbról ható enyhítő körülményeket is. De könyörtelenül meg tudná állapítani az előre megfontolt szándékot és a bűnös gondatlanság eseteit is. Ilyenkor lecsapna büntető keze és arra ítélné a bűnöst, hogy egyedül maradjon a betegségével, a maga erejéből viaskodjék vele tovább, ahogy tud. A többiek pedig bevonulnának az öregség purgatóriumába, a nagy *javító-műhelybe*, ahol szakavatott kezek megejtenék rajluk a *general-javítást*, mint az autókon, mielőtt nagy útra indulnak. Mert nagy és szép út az öregség, nagyobb és szebb, mint amit eddig befutott az ember. És ne felejsük el, hogy ez az az út, amely mindig halállal végződik.

Nem kell félni, a gépezet még megéri a javítást.

A hátralévő útra minden esetben futni fogja az erőiből. Ha az öreg ember megcsinálja szervezete leltárát, megnyugodva láthatja, hogy sokkal gazdagabb, mint amilyennek hitte magát.

A szív — ez már bizonyos — az élet utolsó pillanatáig kitart az emberrel. Még olyan ember nem akadt, aki a szívét túlélte volna. Persze, a merevedő, meszesedő, lustuló erek egyre kevésbé segítik őt, egyre lomhább lüktetéssel tolják tovább a rájuk bízott vérpatakot, de a szív panasz nélkül elvégzi az ő munkájukat is. Panasz nélkül, de hangtalanul bár, bizonyára keserűen gondol a hálátlan, mohó emberre, aki még azzal se könnyít rajta, hogy legalább az ifjúkor néhány funkciója alól fölmentené. Úgy tesz az ember, mint a tönkrement uraság, aki szélnek eresztett szolgahada munkáit az egyetlen megmaradt mindenesre szeretné hárítani. Öregem, hagyj föl ifjú tempóiddal, — már nem neked valók! Táncolni a fiatalokkal egy sorban arra a zenére, amit a fiatalok féktelen kedve diktál, — már nem neked való. Izgulni a közélet érvényesülési versenypályáin, acsarkodni irigységgel, lihegni kapzsisággal, tikkadni olthatatlan hiúsággal, tülekedni örömtelen hatalmi vággyal, — már nem neked való! Minden percnél velejét reménytelenül kicsikarni, mindennek a végén elégedetlenül újra kezdeni és legfőként szerelemben lerongyolt szegénységgel régi gazdagságot fitogtatni, — már nem neked való. Hagyd abba, öregem! Húzódj vissza az új lehetőségek méreteibe és meglásd, nem lesz az életed örömtelen. Ünnepnapijaidra megajándékozlak

majd egy kis bokrétával a régi virágzásból, egy csésze lángoló groggal a régi hevületekből. Bokrétádnak meg van számlálva minden szála, italodnak ki van mérve minden csöppje, de annál illatosabb, annál tűzesebb lesz . . . Így szólna a szív, ha szólna, de nem szól, mert nincs benne lázadás. A szív csak dolgozik tovább; kicsikart gyönyöröknek, kínszenvedéseknek, betegségeknek, kicsapongásoknak tehát ő viseli, ő adja meg mindennek az árát. És ha már nem bírja tovább, akkor sem úgy hagyja ott gazdáját, mint a rossz cseléd: csapkodva, széllal-durral, fenekestől föl-forgatva a házat. Megvárja szépen, amíg mindenki elalszik, elkaparja a tűzhely paraszát, eltakarítja a nappali dülások nyomait, lehúzza a függönyöket, aztán lábujjhegyen, észrevétlenül kisompolyogva beteszi maga után az ajtót.

A gyomor is mindhalálig kitart az ember mellett. Sőt, a terülj-tárulj-asztal gyönyörűségei igazán csak az öreg embernek mutatkoznak meg. A fiatal ember nem eszik, csak táplálkozik. Az eltékozolt erők pótlása és a folytonos gyarapodás anyagszükséglete parancsol neki és sokkal jobban nógatja, semhogy egy-egy falat ízén elvesztesse. Lucullus ifjúkorában hadvezér volt; ingyencé csak öregségében vált. „La bonne chore“ a konyha művészet az öregek öncélú öröme, amelyet csak becsesebbé, fanyarabb zamatúvá nemesít az a tudat, hogy adagait az öregek diétája szigorúan kimérte. Az öregek anyagszükséglete egyre kisebb és a gyomor egyre függetlenebből, önállóbban élheti a maga külön életét. Elkövetkezik egy idő,

amikor az érzékekből sorra kialszik az élet, fönntartó ereje: az érdeklődés. A szem nem kíván már új színeket, a fül hangokat, az orr illatokat, a tapintás idomokat. A világ színeivel, formáival, zajaival, illataival beleolvad egy közömbös big szürkességbe, amilyen az életfakasztó ósposvány vize lehetett. Vagy amilyen a magzatvíz, amelyben az embrió készülődik rettentő utazására. De a gyomor él, sőt most él csak igazán, hogy egyetlen úr maradt a házban és mint egy nagy lencse, úgy gyűjti magába az életörömök valamennyi sugarát. Ugolininek, akit a leánya táplált az emlőjéből, az esetét nem is tartom olyan visszariasztónak. Íme, így zárul be a kör, így egészül ki a művészi alkotás, így tér vissza az ember aggságában kiindulási pontjára: csecsemő lesz belőle, aki tátogva várja, hogy a társadalom nyújtsa feléje emlőjét. És akkor magasztosulna föl az emberi társadalom hivatása csúcsára, ha valóban táplálná öregeit, e megtérő csecsemőket, amíg csak keblén elégült mosollyal el nem szenderednek.

A tüdő már mostohábbul bánik velünk. Egykori rugalmassága elernyed, egyre több hólyagocskája vonja ki magát a közös munkából, az ifjúság viharai földúlták alagútjaikkal és elmeszesedett sebforradásaikkal, a lerakódott szenny egyre nehezebbé teszi mozgását.

De öreg barátom, tahii sétáim társa, a nyolc vankétéves öregúr megtanított rá, hogy még ez a tüdő is tud örömet adni az embernek, csak bánni kell tudni véle. Megtanított rá, hogyan kell lassan

egyenletesen lépegetni és a lélegzés ütemét összeegyeztetni véle. Megmagyarázta, hogy igazán lélegzeni csak az öreg ember tud. A fiatal ember tüdeje öntudatlanul, automatikusan nyeli a levegőt, míg az öreg emberé úgy szüröcsöli, mint az istenek italát. Valóban, mintha külön ízlelőszervei lettek volna a tüdejében; meg-megállott, nagyokat hörpintett a friss levegőből, aztán elragadtatott gyönyörűséggel, esettintve nyögte :

— Aj, de jó volt! . . . Aj, de finom volt!

És ha a kapaszkodók megliehegtették, annak is örülni tudott:

— Ez a jó, öcsém! Ilyenkor megítatom a legglább hólyagocskákat is!

A szemről már Helmholtz megmondta, hogy ha optikus szállítana neki ilyen tökéletlen műszert, visszaadná. De nincs is természeti fogyatkozásunk, amelyet a kultúra ennyire hiánytalanul pótolni tudna. Sólyomszem, az ifjúsági regények híres indiánja, tapogatózó gyámoltalan vakondok volna egy homorú és domború lencsékkel kellőkép fölszerelt öregember mellett. És ne sajnáljuk, inkább irigyeljük az öregembert, akinek látása meggyöngült. Ez az elhomályosodott szem a szebb, a művészibb világ-látásnak becses műszere. Nagy tömegekbe olvasztja a széthulló részleteket és megőrzi a távolság drága illúzióit. Elképzelni se tudok barbárabb embert, mint aki látcsővel nézi az előtte elterülő panorámát; az egybehangolt finom, lágy tónusokból lencséjével kiszaggatja az élesen körülrajzolt, brutális részleteket. Így tépi le a

világról legdrágább köntösét: a távlatok ködét. Az élet sokatmondó szimbólumát érzem a véletlenben, hogy az öregember szeme messzelátóvá válik. Valóban, az öregember látóhatára egyre jobban eltávolodik a mi mindennapos, küzdelmes életünktől és egyre földönfutóbb távlatokba nyúlik, míg végül egy napon örökre beleolvad a végtelenbe . . .

A szemnél is gyatrább műszer a fog; annak bizonyossága, hogy a Gondviselés valóban magunkra hagyott bennünket öregségünkkel. A legszebb fogak is elkopnak, anélkül, hogy kiegészülni tudnának és meglazulnak ágyukban, amely a folytonos fertőzések undok fészkévé válik. Ha meglesz a generál-javító-műhely, legelső feladata az lesz, hogy az öregségre indulókat megszabadítsa ettől a haszontalanná váll miiszertől és fölszerelje az amerikai fogtechnika remek alkotásával. Az ember eleinte majd kelleetlenül forgatja a szájában ezt a hideg tárgyat, amelyet idegennek fog tartani, azonosulni nem fog tudni és nem is akar vele, mert nem a természet növesztette belé. Hanem az emberi tudástól és ügyességtől kapta ajándékba. De majd eszébe juttatják neki a kínokat, amelyek gyermekkorában szoktatták össze első fogjaival; a nyáladzásokat, ín-fájdalmakat, elhullatott egér-fogakat. Az ember most még nagyon is a természet presztízisének bűvöletében él. A természetben látja a tökélyt, a szabályt, a döntőbírókat és az emberi alkotásokat azzal méri, hogy mennyire tudják megközelíteni a természetet. Pedig az emberi kultúra is csak értelemmel átalakított, az ember igényeihez ido-

mított, tehát magasabbrendű természet. Az ember egy napon ki fog emelkedni ebből az alázatos természet-imádásából és jobban meg fogja tudni becsülni a maga értelmének teremtő erejét. Az ipari vidékek lakossága már lenézi a tehén tejmirigyének váladékából készült vaját és élvezettel kenegeti bádog-dobozából kenyerére a mű-vaját, amelyet modern bálványa, a gyár készített. Es eljön majd az idő, amikor az ember, ha azt fogják kérdezni tőle, hogy valódi-e a foga, büszkén válaszolja »majd:

— Persze, hogy valódi! ... Valódi amerikai gyártmány.

Még valaminek a számadását meg kell csinálnunk, hogy teljes legyen a leltár. A szerelmi képességek nem hirtelen elviharzó klimaxban hagyják el az embert, hanem lassan, fokozatosan bágyadnak el és még a legkésőbb öreg-korban is lehetnek föllobbanásai. Természetesen a szerelmi képességekkel egyáltalán nincsenek arányban a szerelmi hajlandóságok, amelyek nem fizikai adottságban gyökereznek, hanem emlékezés, megszokás, sőt csintalan, pákosztos nyegleség által vivődnek át az ifjúságból. Hibás ebben ez a mi mesterségesen elterebélyesített erotikánk, amely elburjázott pompájával úgy épüli a szerelem nagyszerű ősmotívuma fölé, mint a barokk-templom az őskereszténység komor oltárköve fölé. A szeleburdi templomépítők, a bikafejű bálványimádói nem gondoltak arra, hogy az erotika nem férfias, hanem szembeötlően nőies virtus. A „nagy kan“ a feketevérű szoknyabolond elnőiesedett férfi.

Az igazi szerelem nem nyalakodó-falakodó, nem csin-talanul torkoskodó, hanem komor, szóltalan és majd-nem tragikusan ünnepélyes, mint minden elemi erő-nek végzetes, könyörtelen megnyilatkozása. Ez az elemi erő ez a dühös bestia aligha háborgatja többé a bölcs öregember filozofikus nyugalmát, hanem maga is megöregedve, maga is nyugalomra vágyva, megjuhászodva szundikál mellette. Te öregember, ha igazán bölcs vagy, simogasd lágyan a bestiádat, vi-gyázz a szenderegésérc, föl ne ébreszd álmából vesz-tedre . . . Egy orvos-barátom elmesélte egyszer egyik páciensének? egy történelmi jelentőségű nagyember-nek az utolsó óráit. Szélhűdött volt már hónapok óta. Úgynevezett „nagy természetű“ ember volt, túlmérete-zett élet-műszerekkel. Kedvenc étele a főtt marhahús volt, a bort kupából itta és aki szoknyát hordott, nem maradhatott nyugton mellette. Most pedig ott feküdt rengeteg testével az ágy matracába vájódva; mind-egyik tagja béna volt. szája a hangokat artikulálni már nem bírta. Csak a gyomra élt még a régi ere-jében és fáradhatatlanul emésztette az ételt, amelyet szájához emelni és megrágni már nem tudott. Egy-szer a beteg arcán valami nyugtalanság jelent meg, valami tikkadt, vad követelőzés, amely kétségbe-esetten küszködött, hogy megértesse magát. Felnőtt fia föléje hajolva a gyermeki szeretet végső erőfesz-i-lésével próbálta kiolvasni atyja kívánságait, kérde-zősködött, sorra találgatta az összes eszébe ötlött le-hetőségeket és a beteg, megbénult száján egyre dű-hösebben, egyre követelőbben tört ki a hörgés:

A gyermeki szeretet csodát tett, szárnyat adott a fantáziának, kigyullasztotta a látnoki erőt, a fiú megértette az édesapját. A beteg nőt akart. A fiú megragadta édesapja kezét és rajongó készséggel mondta:

— A Pannit akarja, édesapám? . . . Most rögtön táviratozok érte!

A beteg széles arcán föllángolt az öröm. A tehetetlen, nyomorék vonások előrevetett kék indulatában vonaglottak, a szájon elégült röhejé töredezett a hörgés. A távirat elment a tanyára Panniért, a szakavatott mozgékonyaságú gazdaasszonyért, de a beteg már nem várta őt be, hanem ez utolsó tűzét levitte oda, ahol a tüzek egyre továbbadódnak, hogy új és új életekben vándoroljanak az idők végéig.

4.

Most megpróbálom számontartani azokat a szellemi erőket, amelyek az öregségre megmaradnak. Fizikánk tanítása szerint az erőt a közegek ellenállása fogyasztja el, ne beszéljünk hát az öreg hadvezérekéről, vezérigazgatókról, akadémiai elnökökről, akiknek szellemi erői a közegek ellenmondása és ellenállása nélkül működnek az utolsó pillanatig. Azok, akiket jósorsuk hatalmas apparátusok élére állított, nem kitartók, hanem kitartottak; a gépezetnek nem mozgó alkatrészei, hanem mozgatott mutatói. Minél nagyobb az apparátus, annál szélesebb körből,

annál több felől ható tényezők fejlesztik ki a gépezet működését, amely a hosszú gyakorlat folyamán önmaga alkotja meg mozgató, irányító és szabályozó autonómiáját. A hadvezéri, vezérigazgatói, elnöki székből a legmélyebb ostobaság is csak nagy erőfeszítéssel és öntudatos rosszakarattal tudna végzet-szerűleg beleavatkozni egy jól egybevágó gépezet működésébe. Hogy ezt megtehesse, különálló erőteljes egyéniségnek kellene lennie, de szerencsére az ilyenek csak a legkritikább esetben szoktak e diszes karosszékekig eljutni ... És ne beszéljünk a szakemberekről, akik úgy nyomorítják magukat szűk hivatásukba, mint a zsoké, aki akkor se bír már viszszaadni emberi formájába, amikor abbahagyta mes térségét. Szakembereknél éppúgy nem beszélhetünk szellemi életről, mint egy motor dugattyújánál ko-reográfiáról. De szerencsére a rohamos speciálódás végre is a szakembert ki fogja szabadítani nyomorult rabságából. Mert mondjuk meg végül, hogy az individualizmus legvakabb ellenségei épp azok, akik az individualizmus szent nevében kelnek ki a modern termelési rend ellen és azzal vádolják meg, ÍM)gy lelketlen robottá mechanizálja a munkát. A hazug rabszolgatartó romantikának áldozatai ők, akik büszkék arra, hogy a lelküket viszik a munkájukba és életük legdicsőségesebb tartalmának tették meg azt. így kötözték magukat önmaguk a járomhoz és tették lehetetlenné, hogy valaha is megszabaduljanak tőle. Nem gondoltak arra, hogy a munkának egyetlen mentsége az, hogy kényszerű és csak az teszi el-

viselhelővé, hogy kelletlenül, lelketlenül, gépiesen végzi el az ember. Áldott legyen a gép, amely csak a testet kívánja és egyre több időt hagy a léleknek, hogy igazibb, nemesebb hivatásának élhessen: hogy gyönyörködjék az élet tüneményében. Talán eljön egyszer az idő, amikor a gép végzi el mindazt, ami robot és az ember egyetlen életformája a művészet lesz. De nem az a művészet, amit most elfajzott, vagy mesterségesen extázisba hajszolt szerencsétlen emberek verejtékeznek ki magukból mindennapi kenyérükért, hanem a maga életéi élő ember spontán lírája.

Beszéljünk csak az átlag-emberről, akinek világa a hivatás, a család, a baráti kör szűk területére korlátozódik. Ma még tudomásunk szerint mindhárom helyen póruljár az ember az öregségével. Irodájában, műhelyében, boltjában kapja meg a leghamarább a nyers figyelmeztetést: — „Bizony-bizony, az öreg se a régi már! . . .“ Ragacsos jóindulattal, csöpögő rokonszenvvel célozgatnak előtte, hogy megérdemelné már azt a kis nyugalmat, kár még mindig így strapálnia magát, nem való az már ilyen öregembernek. Családjában mindenki kinőtt már családfelei hatalma köréből; detronizálva, leleplezve áll előttük; prédikációit ásítva hallgatják, előre tudják már az ezerszer hallott szavakat és példázó intelmeit kinevetik: — „Ugyan! Maga se volt különb a maga korában! ... A baráti összejöveteleken pedig mindenki már csak a másik megkeményedett rigolyatüskéit érzi és amikor elválnak egymástól, mindegyik

bosszúsan gondolja magában: — Túrhetetlen vén trotty lett belőle!

Mindig sajnálkozva nézegetteni az állatkertben a toboz-állatokat, a kísérletező teremtés ez impraktikus, elfuserált áldozatait. Képzoletemmel megpróbáltam képtelen páncélzatukba bújni, aztán a karoszekemben átvett lábbal elüldögelni, a kanapémon elhemperegni, a gőzfürdőben tornásztatni, az erkélyen elkönyökölni, ágálni, táncolni, kurizálni ez idétlen terhekkal mindegyik tagomon. De aztán rájöttem, hogy ez az egy, amit nem szabad másokkal szemben cselekednünk: a magunk eszével Ítélni meg az ő helyzetüket. És megnyugodva láttam, hogy a suta állatkák mily könnyedén tudják agyonpáncélozott nőstényeikkel üzni csintalan játékaikat. . . Az ember pártcéltalan lélekkel született. A csecsemő lelke olyan, mint a meztelen csiga: sehol sincs oltalma a külső behatások ellen és mindenfelé egyformán hajlítható. Az ember meztelen csigának születik és mint toboz-állat végzi. Az elmeszesedő megszokások megmerevednek rajta és mozdulatai lassan, észrevétlenül szögletesednek az új páncélzathoz. Hogy hogyan gombolja a gallért az ingére, hogyan hámoz meg egy almát, milyen sorrendben vetkőzik le, hogyan huzza fel az óráját lefekvés előtt, hogyan tartja az újságját kávé-ivás közben, — ez mind szükségszerű és másíthatatlan szabállyá kerekedik az ember öregségére. Életének legapróbb funkciói is szabatos, törvény-erejű rítusokká válnak és e bonyodalmas rituálé csücskei, könyökei, szögletei, tüskéi a hozzátar-

lozók lába elé vetnek gáncsot és jártukban-keltükben nagy kerülőkre kényszerítik őket.

Az öregember apró, makacs megszokásaival valami félelmes, folyton áldozatokat követelő bázibálvánnyá különíti el magát és sajátosképpen minél jobban különíti el magát, annál inkább áll folyton a legindifferensebb járásokkelések útjában Ennek a hideglevegőjű távlatlalan rituálénak az atmoszférájában a megszokások egyformán könyörtelen és éles körvonalat kapnak. A legfontosabb egészségügyi rendszabályok és a leghitványabb élősdi rigolyák egyformán a szent Törvény szigorú szavával szólalnak meg Nemcsak az a fontos, hogy ebéd után be kell vennie az cmésztőport, amelynek varázslatos erejében rendíthetetlenül hisz. De van egy bizonyos pohár, amelybe a kétujjni vizet aggodalmas gonddal bele kell tölteni és van vyy bizonyos kanál, amellyel a port egy bizonyos ritmus sal balról-jobbra kavarva szét kell oszlatni. Ez mind nagyon fontos, enélkül az egész orvosság semmit sem ér. Es egyszer eljön a rettenetes, tragikus nap, amely véletlen ugyan, de menthetetlenül bekövetkezik c bosszú éleiben: az öregember ebéd után elborult arc cal mered maga elé. *Ez nem az ő pohara!* Hasonlít hozzá, ez tagadhatatlan és hozzátartozói talán erre a hasonlóságra számítottak, amikor ilyen csúnyán meg akarták téveszteni. De valószínűleg még inkább számítottak meggyöngült érzékeire, talán arra is, hogy „hülyül már az öreg“. De csalódtak; nem hülyült meg, az érzékei, is jól működnek még és keserű dia-

dallal körülnézve gyilkos panasszal süvíti: — Ez nem az én poharam! . . . Most persze bajban vannak vala mennyien, le van leplezve együgyű manipulációjuk és hebegve, gyámoltalanul mentegetőzve ki kell rukkolniok az igazsággal: hogy a pohár eltört ... az a Maris ... igazán nem tehetnek róla ... de úgy gondolták, hogy ... Az öregember nem firtatja tovább, nem vádol többé, csak egy mélyet, keserűt sóhajtva leheli: — Nem baj . . . Nem baj, — mondja, de magában arra gondol, hogy pohár és pohár között mégis csak van különbség és ha valakiben volna gyöngéd ség és szeretet, az tudná, hogy az ő életfenntartó, orvosságos pohara mégsem egy közönséges pohár, amelyet a Marisok brutális kezelésére lehetne bízni és gondoskodni tudott volna róla, hogy ezt a poharat ne érje a háziedények köznapi végzete. A házbeliek már rég elfelejtették a pohár-affért, amikor a gondolat-sor végén kitör belőle az elkeseredett sóhaj:

— Nem is tudom, minék él öregember a világon! . . .

Aztán ... az öregember a jelenségeket mindig analógiák társaságában látja. Ezek az analógiák megkövesedve vannak elraktározva az öregember lelkében. Az öregemberek épúgy nem tudnak meglepődni semmin sem, mint a talmudtudósok, akik hiszik, hogy az ő szent könyveikben minden bennfoglaltatik, ami volt, van és lesz és kabbalisztikus rendű bakugrásaikkal a sorokból, szavakból, sőt a betűkből is épp úgy ki tudják olvasni a rádió, mint az Einstein-elmélet alapelveit. Az öregembernek a jelen minden

tüneményére van analógiája emlékei között és nem hallja a kínos recsegést, amikor emlékét a jelen formáihoz kényszeríti. Ezeket az emlékeket a hosszú használat szép gömbölyűre esztergályozta. Lefoszlottak róla azok a gyökércafrangok, amelyekkel valamikor a valóságból kiszakadt volt, lekoptak róla a szabálytalan alakzatok, amelyekkel a véletlen az élet kohójából kidobta. Mintha különálló építmények volnának, szélesre kikerekített alapjuk van, amelyből szabályosan, logikusan nyúlik ki az anekdota, hogy a gonddal őrzött csattanóban kicsúcsosodjék. A fiatalember emléke olyan, mint egy darab friss hús, amelyet az imént vágta ki az eleven testből; alakatlan, forrón gőzölög és meg-megvonaglik az imént átért borzalmakban és kacagásokban. Nincs eleje, nincs vége, mert erőszakosan szakították ki a rostos életből; nevetései, sírásai, borzongásai, sikolyai, lihegései nem a szavak visszhangja, hanem friss valóságok, mint a virág, amelyet földestül plántáltak át. Az öregember emlékei csak emlékeknek az emlékei. Az öregember emlékeiből ki van preparálva mindaz, ami a mulandó élethez kötötte őket és nem maradt meg csak a szikár, élettelen mese-váz. Nincs az a száradt babékoszorú, szivarszipka, sétabot és egyéb vitrinben őrzött ereklye-limlom, ami olyan szikkadt, olyan fakó volna, mint az öregember visszaemlékezései. Sok-sok év múltán, a folytonos használatban ez az emlék különvált az élettől, amely valaha nemcsak körülvette, hanem át is szötte ereivel, idegszálaival; sok részlet lemállott róla, sok részlet beleilleszkedett és az

egészet egy törvényszerű egység forrasztja össze szétválaszthatatlanul. És mögöttük láthatatlanul, de véglegesen le van kottázva a kísérő érzelmek, a megdöbbenések, érzélgések, derülések skálája is. Megannyi gramfonlemez ez. De mivel a jelenségek gyorsabban gyarapodnak, mint a lemezek, egy-egy lemezt egyre több jelenséghez kell megszólaltatnia kísérőzenének. A recsegés így lesz egyre hangosabb és az analógia egyre sántább. De azért a lemez biztonságos nyugalommal indul meg pörgő útjára: — Erről eszembe jut, amikor egyszer . . . Kereken kunkorodva dőlnek ki a mondatok egymásután, egészen belesiketül a maga hangjába és nem veszi észre, amint hallgatósága összekuncog, vagy pedig egy bosszús ásitást lapítgat szét a száján. Forog a lemez, lomhán gördül a csattanója felé a százszor elismételt anekdota, de egyszer csak váratlanul megáll a gépezet.

— Akkor ép Szoboszlón voltam . . . Vagy nem is ott. . . ejnye no! . . . Nem, egészen biztos, hogy nem Szoboszlón voltam . . . Az ördög vigye el, pedig a nyelven van .De várjatok csak . . . mindjárt az eszembe jut. . . Szatmáron? Nem, nem ott . .

Ijedten veszi észre, hogy agya nagyszemű rosta lett, amely gondatlanul potyogtatja ki a fogalmakat. Hallgatósága mosolyogva vigasztalja, hogy mindegy, akárhol volt, nem fontos. De ő verejtékes kétségbeeséssel turkál emlékezetében, mert az a hiányzó egy szó nem a történetnek fontos, hanem neki. Enélkül nem bírja folytatni. . . Ha történelmi levegőt akar-

nék, inkább szedném olajnyomatokból, mint ilyen emlékekből.

Az emlékek lerakódnak körülötte és egyre im pozásabb méretűvé, egyre tökéletesebbé építik fel a szobrát. Az öregember emlékezete nemcsak úgy működik, mint a gyengeszívű bíró, aki a bűnösöket sorra felmenti, hanem mint a jó tündér, aki dús ajándékokkal kárpótol az elszenvedett lelki fogyatkozásokért. Minden egyes emlék egy-egy hőskölteményé szépül, amelynek központjában az öregember áll egyre mocsoktalanabban, egyre tündöklőbben. Minden árnyékkal szemben ez a fény, minden gyarlósággal szemben ez a ragyogó példa. Az öregember maga dül be a távlatok optikai játékának. Elhiszi a délibábot, amelyet maga vetített ki magából és egyre mogorvában, egyre keserűbbre váltan állapítja meg, hogy milyen lezüllött világ ez az övéhez mérten és milyen gyatra emberek ezek mind ömelle. Mikor ő diák volt, ő is csintalankodott, de okkal-móddal, volt benne humor, ízléses önmérséklet és legfőképpen illemtudó tisztelet az idősebbek irányában. Es persze, csintalan játékaik sohasem akadályozták meg abban, hogy iskolai feladatait kifogástalanul el ne végezze.

Az öregember mind kitűnő tanuló volt. Ő is szeretett a maga idejében, de az igazi fenkölt szerelem volt, nem ilyen alantas gyönyör-hajhászás. A házasesetben mindvégig meg tudott maradni feddhetetlenül tisztának, panasz nélkül hordozta a folytonos önfeláldozás martiriumát. Munkájában mindig kifogástalan volt. Feljebbvalóival egyenesen, bátran beszélt, férfiasan

a szemükbe nézve; alantasaival szemben maga volt a jóság és a kifogyhatatlan türelem. Vannak történetei, amelyekben a másik szereplő valóságos démonná válik fáradhatatlan tudatos gonoszságával, ő pedig mindvégig megingathatatlanul kitart jósága és béketűrése mellett. Azt a kis vagyonát, amije van, tisztességes munkájával és józan takarékosságával szerzte; görbe úton egyetlen fillér se keveredett belé és a vak szerencsével sose volt dolga. Olyan virtusok fényesednek ki emlékeiben, amelyeknek a nyomát sem hagyta meg az idő. Löttyedt, vézna karját mutogatja és eldicsekszik vele, hogy valaha az ő korában egyike volt a legerősebb embereknek. Nem is hinnék róla, de az volt. Van is néhány története fantasztikus kalandokról, amelyekben szemrebbenés nélkül állott a veszedelmekben és pusztá kézzel vert szét felfegyverzett útonállókat ... Volt egy gyomorhajos öreg barátom, nyolcvanéves elmúlt már, gazdasszonya etette tojáspépekkel és ő elkeseredve panaszkodott, hogy a mai generáció milyen kákabélú nyavalyás lett már, — szinte utálat ránézni. Bezzeg ő fiatalkorában egyszer délután átlátogatott egyik rokonához; azok ép az ebédnél ültek, egy nagy tál töltöttkáposzta állott az asztalon és unszolták, hogy kóstolja meg éppen. Na jó — mondta ő — hát majd megkóstolom egy kicsit, csak hogy ép kosarat ne adjak. Felkapta a tálát és utolsó cseppig kiette belőle az egészet. Azok meg ebéd nélkül maradtak, hehehe . . . Volt egy másik története is. Egyszer meglátogatta egy barátját, aki akós hordóból bort fejtett. — Ugyan pajtás —

mondta volt neki a barátja — kóstold meg már ezt a bort, hogy nem penészes-e. — Majd én megmondom, pajtás, felelte ő, két kézzel felkapta a hordót, a likat a szájához illesztette és az egészet kiitta. — Egy kicsit penészes! Ezt kár elpalackozni, mondta utána . . . Bizony, ilyen ember volt ő a maga idejében! . . . Hány János, az öreg obsitos huszár nem kivételes jelenség. A legtöbb öregember az élet kivénült obsitosa.

A kikristályosodott tapasztalatok tárházából mindenre telik: minden helyzetben eljárási módra, minden konfliktusban kivezető Útra, minden bajban orvosságra. Az öregember tudja legjobban, hogy mivel lehet fejőstehenet étvágyra kapatni, gyerekek számárához illeszteni, elmulasztani, féltékeny férjnek gyanakvását leszerelni. És biztonságos tudása előtt semmiféle tekintély sem állhat meg. Amerikai utamon a hajón együtt utaztam egy világhíres magyar származású orvos-tudóssal, aki magával hozta agg édesanyját is. Egyszer az orvos elmondta nekem, hogy nem jól érzi magát, egész éjszaka nem tudott aludni, úgy látszik, őt is kikezdte a tengeri betegség. Az anyja — kis madártestű, madárfejű csendes anyóka — hirtelen mérgesen fakadt ki:

— Na tessék! Direkt magammal hoztam az útra hazulról egy teát, ami egész biztosan jó ilyenkor, De ennek a gyerekek hiába beszél az ember!

Az öregember az utánakövetkező nemzedéktől így különíti el magát azzal a vigasztalan szakadékkal, amelybe a rideg tökély szokott elzárkózni. Megtalálta hozzá a szerencsés formulát is, hogy: csak a civili-

záció fejlődött. de a kultúra visszafejlődött; csak a gépek lettek tökéletesebbek, az emberek tökéletlenebbek lettek. Ezek a maiak már dolgozni se tudnak; az ő modern gazdasági módszereik, amelyekkel olyan nagyra vannak, meg se közelítik a régi patriarkális módszereket. Ezek a mai gazdatisztek könyvből tanulták a tudományukat és a bokájáig se érnek egy régi-módi ispánnak, aki a természettől és az elődök hagyományaitól tanult. Ez a mai fiatalság nem is tudja, mit kezdjen a fiatalságával; órákhosszat elnézegeti a játékaikat és semmi mulatságosat se bír felfedezni bennük. Szöges cipőt húznak a lábukra, mulatságból felmásznak a hegyekre, ahol még jó ha csak a kezüket-lábukat törik, aztán keskeny lélekvesztőn nekivágnak a Dunának, ahova azelőtt gondos szülő dehogy is eresztette volna gyermekét. A sportjuk nyaktörős, ártalmas vesződés, a nótázásuk macskazene, a táncuk értelmetlen rugdalkozás. És amit ezek a mai fiúk és lányok csinálnak, az már igazán megbotránkoztató. Majdnem pucéron hemperegnek a strand homokjában és a Dunapart füves csalíjaiban. Az ember igazán iparkodik haladni a korrallal, azt is hajlandó elismerni, hogy ma már más világ van, de hát mindennek megvan a határa. A mai házaseslet se olyan már, mint régen volt; teljesen kipusztult belőle az erkölcs. A mai asszonyok kokottok és nem feleségek. Már szülni se tudnak szanatórium nélkül. A gyermeknevelésük egészen elhibázott, igazán Isten csudája, hogy még mindig akadnak, akik ilyen körülmenyek között is fel tudnak nőni . . .

Persze minderről hiába beszél *ezeknek*. Hiába teszi meg egyáltalán nem veszekedőn, a legszelídebb oktató hangon a maga észrevételeit; ők csak fölényesen mosolyognak és valami vérbősztítő sajnálkozással háritják el a szavát, hogy: — No igen, nagyapó. Ez így volt azokban az időkben, de most más időket élünk! . . . Ilyen körülmények között nem csoda, ha végül is lemond arról, hogy beavatkozzék a sorsukba, hanem mogorván visszahúzódik megfigyelő-zugába. Hát csak csinálják maguk, ha jobban tudják; majd meglássuk, hogy mire mennek vele!. . . És ha valamelyik hozátartozóját baj éri, ijedten állapítja meg, hogy szomorú részvétele az elégtelenség egy kis kaján öröme rezgett: — No persze, ő előre megmondhatta volna, de nem hallgattak rá . . .

Szegény öregember így süpped napról-napra mélyebben magányos duzzogásába. Semmit sem panaszol, senkit sem vádol, csak a szemében sír folyton a megalázkodó bocsánatkérés, hogy még mindig élni bátorodik. Kihangsúlyozza, sőt magatartásában, minden mozdulatában meglepő színészi készséggel meg is játssza a végét járó aggastyán gyámoltalanságát. Fejét rázza, kezét-lábát reszketteti, rászokik bizonyos suta görnyedésekre; ha egy kis nyál akad a légcsővére, azt órákon át virtuózmódra elhörögteti. asztmásan pihegve lélegzik, megtanul bizonyos sokatmondó apró köhögéseket; nem panaszkodik, csak éppen szerényen megjegyzi, hogy az éjszaka már megint nem tudott elaludni és már megint nincs étvágya és gyűlöli a mérleget, amely már megint újabb

súlygyarapodásról mer beszámolni. Elhatalmasodik rajta az öregség hipochondriája, kórtünetek szakadatlan sorozatává lesz az élete és befelé csurgó könnyekkel sirja el a többiek részvétlenségét, fantáziátlanságát, önzését, hogy mindezt az ő sok nyomorúságát nem veszik tudomásul, hanem tudnak dolgozni, szórakozni, szeretni, járni közömbösen a maguk útján. Nem, nem panaszkodik, csak a maga szívét marcangolva csendesen megállapítja, hogy ez az öregember sorsa; a gyerekeit csak azért neveli fel az ember, hogy aztán elveszítse őket. Nem törődnek vele, elkerülik és ha olykor mégis szóbaállanak vele, a/olyan, mintha a fogukat húznák. Látják, hogy az asztalnál nem eszik, de azért nem kínálják; és ha kínálják, csak azért teszik, mert tudják, hogy megárt neki. Talán nem is tudnak róla, de a vesztél kívánják, — hogy a jó Isten bocsássa meg nekik. Nem elég, hogy a vője, menyé nem a véreből való vér, idegen, de még a saját véreit is elidegenítik tőle . . . Egész nap akár egyebet se tenne, csak a folytonos sérelmeket róná fel a lelkében. Egy nagy panaszkönyv a lelke.

Egyszer egy barátommal megállapodtam, hogy valami férfi-banketten együtt vacsorázunk, azalatt pedig öreg édesanyját a feleségem fogja megvacsoráztatni egy ligeti kávéházban, de persze szigorúan vigyázva az öregasszony diétájára. Korán elsiettünk a bankettre, hogy még ott találhassuk őket a kávéházban. Barátom jókedvűen kérdezte anyjától:

— No, hogy mulatott, édesanyám?

Az öregasszony alázatosan siránkozó szerénység-gel sóhajtott:

— Oh nagyon jól, édes fiam! Kaptam egy csésze finom haboskávét!

A feleségem elvörösödött és ingerülten kérdezte:

— De néni kérem! . . . Semmi sem volt a kávé mellé?

— Hogyne! Egy kis keksz is volt — felelte az öregasszony siránkozva

— Vaj és méz nem volt?

— De igen . . . az volt.

— Egy kis sonka és hideg fogas-szelet nem volt?

— Oh igen ... az volt.

— És francia kompót és fagyalt nem volt?

— No igen ... az volt — sóhajtotta az öregasszony rezignáltan.

. . . Hogy minden öregember ilyen-e, azt nem tudnám megmondani. De biztos, hogy minden ember ilyen öregemberré válik, ha teste és szelleme nem védekezik az idő pusztítása ellen. A fizikumot, amint azt már az előző fejezetben mondtam volt, nem is kell különleges intézkedésekkel megvédenie. Elég, ha az öregember tudomásul veszi új életformáit és nem terheli meg fizikumát olyan feladatokkal, amelyekre az öregembert különben is nem fizikai adottsága, hanem a megszokás, a nyegle utánzási hajlam, a hiúság és mindenképp a vis inertiae, a tunyaság készíti. Bátran mondhatjuk, hogy az öregember fizikailag megbízhatóbb, szilárdabb, mint a fiatal, — íer méztesen csak a maga életformáival való vonatkozás

ban. Az Öregembert nem nyugtalanítják a gyermekbetegségek, amelyek ellen szervezete megedződött; látását és Ítéletét nem homályosítják el váratlan hevületek; logikája fölött nem hatalmasodnak el a túlduzzadt mirigyek szekréciói. Ha az öregember életformája a nyugalmas életszemlélet, erre a föladatra megmaradt fizikai erői kifogástalanul megfelelnek. És akkor arról sem lehet szó, hogy az idő az ember szervezetét lerombolja; ellenkezőleg: a nyugtalanító és sokszor kínzó gyermekbetegségeket legyőzve e legmagasabb funkcióra megérleli azt.

Ugyanez áll az emberi szellemre is, vagy ha úgy tetszik: a lélekre. Ami a szellemi erőkből az öregségben megmarad, nemcsak elég a kontemplációra, hanem meg is tisztult a fiatalság démoni erőitől, amelyek ebben csak megzavarták volna. Az öregembernek mindenekelőtt is nagykorúsítani kell gyermekeit és bele kell nyugodnia, hogy ez az ő szülői hatalmának megszűnését jelenti. De nyitva áll előtte az út, hogy gyermekeit barátaiul hódítsa meg. És ha meghódította őket barátaiul, nyűgösen kedveskedve fognak eléje kúszni, hogy vállalja el őket továbbra is gyermekeinek. Mert embert felnőttkorában a sors nagyobb ajándéka nem érheti, minthogy van valaki, akinek ölébe gyermeknek visszamenekülhet. És most Jókait idézem, aki a legmesszebb rugaszkodott el az élettől, csak szárnyai csücskével karcolta az élet fölszínét, de hosszú életében annyit röpködött, hogy ouevre-je a példázatok leggazdagabb tárháza. Ő ír az orosz hercegről, a hatalmas államférfiről, akinek széles vállára egy roppant

birodalom felelőssége nehezedik, mellén a cár. bőkezű kegye ragyog, de ha szabad ideje van, átmenekül édesanyjához, az öreg hercegnőhöz, aki elzárkózva él lakosztályában; ott letérdepel karosszéke előtt, ölébe hajtja a fejét és elfelejti a fényt, amely a trón és a rettegést, ami a nihilisták felől árad feléje ... Az öregember kezében tündérhatalom van, amellyel felnőtt, megtépázott gyermekeinek egy-egy rövid órára visszaadhatja a gyermekkor felelőtlen boldogságát.

Az ember ne mulassza el időközönként megforgatni elraktározott emlékeit, mint ahogy a jó gazda szokta a búzáját. Ne engedje, hogy a por lepje be őket és hogy megkérgesedjenek. Ezek a frissen tartott emlékek lesznek legbecsesebb tartalékai öregségére, amikor már ellustulnak a logika bakugrásai: az ötletek. Ezek adják meg neki a helyzetek áttekintésében a nyugalmat, Ítéliképességében a biztonságot. Minden embernek módjában áll, hogy múltjával meggazdagítsa önmagát és a fiatalok fölé kerekedjék.

Az embernek, mielőtt az öregségbe lép, ki kell vágnia magából illúzióit, amelyek ifjúságát ködvárakkal építették volt tele. Persze, kegyetlen, fájdalmas operáció ez, mert az embert semmi sem kényezteti annyi gyönyörrel, mint a tévedései. De át kell esni rajta. Könyörtelenül le kell számolnia önmagával, hogy mi az, amire valóban rendeltetett és mi az, amire csak a csaló ál-hajlamok pocsékolták erőit. Nem kell attól félnie, hogy ez az operáció jobsorsra érdemes lehetőségeket fog elpusztítani benne. Amit eddig nem tudott megcsinálni, öregségében egész biztosan nem

fogja tudni. Még ha véletlenül maradt volna is valami begubózott, eddig ki nem tárt tehetség benne, most már hiába szabadulna ki gubójából, — láthatlanul-kezetlenül, tehetetlen nyomorékul kellene elpusztulnia, mert hiányzik belőle az ifjúság hite és távoli horizontja. Ez az ember végső megtisztulása, a nagy lelki klimax, amelyben örökre megszabadul nagyravágyásoktól, csalódásoktól, irigységektől. Homokzsákjaitól megszabadulva így jut fel az ember a legelőkelőbb csúcsra, ahonnan már tud magasztalni irigység nélkül és elítélni gyűlölet nélkül. Így nézni le az emberekre csak az igazi királyok és az igazi öregemberek tudnak. A bölcs öregember számára a világ az örömök kertje. Époly kifogyhatatlan örömökben, mint amily kifogyhatatlan az emberiség tehetségeiben. Oly változatosan, oly könnyedén és oly szüntelenül bukkannak föl a tehetségek a mélyből, mint a buborékok a hajó nyomában. Boldog az, aki már nem kénytelen maga is kélkarral csapkodva fentartani magát a hullámokban, hanem a hajó párkányának dőlve, elfogulatlanul nézheti a buborékok pompás játékát. A szalmaözvegyek tudnak olyan fölszabadult fesztelenséggel szétnézni a hölgy-társaságon, mint a bölcs öregember a tehetségek nyüzsgésén. Az ember fiatalkorában nemcsak önmagának szerelmese, hanem önmagának papucshőse is és íierh“ veszi észre, hogy mennyi szépséget szalaszt el vak elfogultságában. Ha rajtam állana, kritikusnak csak öregembert választanék, aki nem akar versenyt virulni a virágaival. Fiatalember, aki kritikus, a szememben olyan déplaszírozott, mint a futóbajnok, aki műzeumi őr.

Platon ideális államában ilyen bölcs öregembereket szeretett volna vezetőknek. A bölcs öregembert már csak az az egy érdek hajtja, hogy ne tegye kockára azt az erkölcsi presztízst, amit egész életében gyűjtött. Jól tudja, hogy újat építeni már nem telik hátralévő életéből, viszont egyetlen balkezes pillanat is elég, hogy a meglévőt lerombolja. Tehát ha az intéző hatalom polcára kerül, inkább törekszik arra, hogy jellemét megóvja, minthogy zseniálisnak látszódjék. Csak lépésről lépésre fog előre menni és addig nem lép rá egy-egy újításra, amíg azt szilárd, megbízható híddal a múlt intézményeihez nem csatolta. Én azt szeretném, ha nyugalmas, úgynevezett tespedt korszakokban vakmerő fiatalemberek állanának a hatalom polcain és a forradalmi mozgalmakat meghiggadt bölcs öregemberek vezetnék.

A legbölcsebb öregember, akiről tudok, Kossuth Lajos volt. A hazatért turini zarándokok elbeszéléseit mindig tátott lélekkel hallgattam és rajongó buzgalommal rekonstruáltam belőlük ennek a csudálatos embernek életét. Ő a bibliai pátriárkák életkorát tudta végigélni, anélkül, hogy akár az alattomos pletyka is foltot tudott volna ejteni fényes alakján. Idegen országban, idegen házban, szegényes életkörülmények is a maga lelki nagyságának színvonalára tudta fölemelni környezetét. És hibátlanabb úr tudott maradni benne, mint a Napkirály versaillesi kastélyában. Gyalogsétái, szegényes étkezései egy uralkodó megszabott szertartásai voltak, ezeknek fényét egyedül szelleme adta meg, amely a korrallal egyre kristályosabbá vált és a fon-

dorlatoknak, irigységeknek, megszólásoknak legapróbb frivolitásait sem tűrte meg. A magyar kormány csak egy könyvkiadóvállalat mögé rejtőzve, ártatlan csellel tudta elfogadtatni véle szerény évjáradékát és ő emlékeinek gyűjteményével, ezzel a gigászi halhatatlan művel fizetett meg érte. Védőbeszéd ez, de amelyet már a legfelsőbb bíró felé fordulva mondott el és amelyben elveit tisztára mosta mindattól, ami mulandó, hogy nemzetének örök világitótestjei legyenek.

Viszont a legbölcsebb öregasszony, akit valaha ismertem, egy szegény, együgyű, Írástudatlan nő volt: a dédanyám. Mindig úgy láttam őt, fekete ruhában, karosszékben ülve. Arca sima volt és fehér, mint a frissen esett hó, világoskék szeme mint a befagyott hegyi tó hidegen, de derűsen nézett maga elé. Mert vak volt a dédanyám, vagy ahogy akkoriban mondtuk: világtalan, Gyerekszememmel is láttam, hogy a világ legszebb asszonya volt a dédanyám. És hogy mi volt a bölcsessége? Az, hogy mindig mosolygott. Ez a mosoly nem az arcizmok gesztusa volt, hanem valami bevülről áradó, kifogyhatatlan ragyogás, a megbékélt lélek fénye. Két keze mindig foglalatlan ragyogott valami: babot szemelgetett, kukoricát morzsolta, tollat fosztott. E szelíd munkájával derűsen pörgette le a múltó perceket és minden lehulló perctől mosolyogva búcsúzott el.

És ha mi, dédunokák elébe járultunk, két kezével bejárta arcunkat és ujjhegyével mosolyogva ismerte fel vonásainkat . . . Egyszer lakodalom volt a házban és a nagy munkából neki az a föladat jutott,

hogy a csapravert hordóból kimérje az italt. Bennünket gyerekeket nem eresztettek a lakodalmas asztalhoz, a felnőttek társaságába és bort akartunk lopni a dédanyától. Odagyűltünk köréje és azt mondtuk:

— Hallgassa csak, dédanya! Ha kinyitják a csapot, úgy szól, hogy: s-s-s-s-s-s! . . .

Teljes erővel süstörékelünk a fülébe és azalatt egyikünk a kinyitott csapból lopva csurrantotta üvegebe a bort. Dédanya mosolygott, hagyta, hogy rászedjük és csak most tudom, hogy a világtalanok emberfölötti hallását ilyen otromba gyerekesínyvel megcsalni sohse tudtuk volna.

Ő már rég meghalt, de sajátságos, az a mosolya ma is époly frissen ragyog, mint Kossuth Lajos emlékiratai, Mert egy a fény és egyformán halhatatlan, akár a leggazdagabb, akár legegyszerűbb lélekből árad is ki. Isten most is, ha néha lehunyom a szemem, a lecsukott szem káprázattermő sötétjében egyszer csak megjelenik az a mosolygó arc, egyre fehérebb, egyre jobban világít, míg végül egész látókörömet beborítja ragyogásával, mint egy Apotheozis

5.

Ha már szemlét tartottunk testi és szellemi erőink felett, melyek az öregségre megmaradnak, tisztába kell jönnünk azokkal az életheletőségekkel is, amelyek öregségünkben is nyitva állanak előttünk. Ezeket a lehetőségeket erőinknél sokkal parancsolóbban jelölik meg és mérik ki számunkra a társadalmi adottságok. Sőt leggyakrabban azt látjuk,

hogy az ember hajlandó hiányzó erőit fortélyos és fárasztó mesterkedésekkel pótolni, csakhogy ne legyen kénytelen megválni szokásaitól és a társadalmi formáktól. Itt csak a pusztá spekulációval tapogatódzhazunk, mert a fogalomzavar e kérdésben már a kiindulási pontot is sötétségbe borítja. Igazság szerint a kiindulási pont az volna, hogy az öregség éppolyan különvált életkora az embernek, mint a gyermekkor, tehát az öregember életét éppúgy föl kellene szerelni testi-lelki képességeihez szabott játékokkal és elfoglaltságokkal, mint a gyermekét. Háború előtt Parisban az öregemberek homályosan már gondolhattak ilyesmire. A Luxembourg-kertben ebédután összeálltak egy krikett-partiba és estig eljátszottak szépen. A város különféle részeiből gyűltek össze, egymást nem ismerték, de azért jól megfértek egymással; életkoruk éppúgy rögtön közösségbe fűzte őket, mint a gyermekeket. Ma már persze ez is megváltozott; társaságukba benyomultak és szétrobbantották azt a munkanélküliek, akiket nem az élet, hanem a gazdasági krízis vénített meg.

Ma még az öregember egyre kínosabb erőfeszítéssel cipeli eddigi életformáit, amelyek fokozatos elerőtlenedésével olyan lassan foszladoznak le róla, mint a jobbnapokat látott ur régi ruhatára Egyszer innen marad el, aztán onnan; a nappalai egyre üresebbek lesznek, az estéi egyre hosszabbak és amikor végül eltökélt rezignációval elismeri önmagában, hogy „hiába, ez már nem nekünk való“ — ez olyan vérző, fájdalmas műtét, mint egy részleges harakiri Folyton

elhagyogatja egy egy régi kedves szokását, anélkül, hogy újat kapna helyette és egy nap ott áll megkopasztva, prdgramm nélkül, a hipochondria és búskomorság prédájául. Még él és az élet már kirekesztette magából.

Tudni kell, hogy a fiatalokat az öregember nem érdekli. Az öregember megbízhatatlan útitárs, akiről sohse lehet tudni, hogy nem fog-e a legközelebbi állomáson kiszállani már, Nem érdemes kikezdeni vele Bezzeg, a fiatalok egymásközt rögtön egy családba állnak, ha nem is köti őket össze rokonság, barátság, közös hivatás, vagy akár ismeretség, összeszagolnak, mint a kutyák és izgalmasan érdekes életsorsokat szimatolnak ki egymás ifjúságából. A legfogékonyabb közönség egymás számára, amely mindenre reagál. Ilyen közönség előtt érdemes játszani, kifelé forgatni a legrejtettebb képességeket is. Ki is játsszák magukat olyan tűzzel, amilyennel théâtre-parén szoktak játszani' a színészek, Csak úgy pattognak a viccek, harsognak a nevetések, kényesen fitogtatják magukat a legénykedő virtusok.. Itt mindenki versenytársa a másíknak, egyazon versenypályának, a jövőnek iramodnak neki valamennyien, mindegyik meg akarja előzni a másikat és sohse lehet tudni, ki kinek fog valamikor az útjába állani Fiatalemberek egymás társaságában érzik, hogy most egész életükre vizsgáznak le és azoknak az ítéletét kell kiérdemelniük, akik egész életükben útitársaik maradnak. Fiatalemberek között az ismeretség sohasem futólagos A legvéletlenebb találkozás is egy-egy egész életre szóló regény

kiindulási pontja lehet Fiatalemberek mindig tehetőségük, szeretetreméltóságuk teljes fegyverzetével vigyázz-állásban állanak egymással szemközt és sorsdöntő feszültség tölti meg legfutólagosabb pillanataikat is. De ha öregember csöppen a társaságukba, hirtelen megmerevednek, mint automata-babák, amelyeknek gépezetébe homok keseredett. Szegény öregember nem érti a dolgot; ő mindent elkövetett, hogy fiatallá álcázza magát, észrevétlenül lopakodjék közéjük. Ha csintalanok, ő még csintalanabb, ha duhajok, ő még duhajabb, — de hiába. Minél fiatalosabban devajkodik, annál szertartásosabb tisztelettel respektálják a korát és ha kujonságokkal traktálja őket, tiszteességtudóan lesütött szemmel úgy tesznek, mintha nem értenék, miről van szó. Egyedül marad köztük a jókedvével kellemetlen kölöncnek és amikor végre magárahagyják, elkeseredve állapítja meg, hogy ennek a mai fiatalságnak már nincs sava-borsa, már mulatni se tud. A mai fiatalságban már nincs fiatalság.

Egy öreg arisztokrata közelebb áll öreg kocsisához, mint a saját unokájához, öregek között elhalványodik a cím és a rang, sőt a műveltségi fokozatok különbsége is öregemberek ha összetalálkoznak, legelső pillantásukkal fölmérik egymást, hogy mennyi lehet még hátra a másíknak, összehasonlítgatják egymást tetőtől-talpig, mohón összemérik az arcszínt, a ráncokat, a testalkatot, a mozdulatokat; mindegyik a másíkból próbálja kiolvasni a maga végzetét és ember számára ennél izgalmasabb olvasmány nem adódhatik, Akár a maguk panaszát sírják el, akár a másíké

hallgatják meg, egyformán megkönnyebbülnek tőle. Egymás között a legszegényebb és legöregebb embernek is még mindig van valami fitogtatnivalója. Egy megmaradt hajcsimbókkal több a fejbúbon, néhány megmaradt foggal több a száiban, egy-két mozdulat nyival több fürgesség a végtagokban: ez mind nagyszerű alkalom a kérkedésre, aminek öregek között mindig megértő publikuma akad. Ismertem egy öregurat, akinek elég épen maradt meg a foga és ha csak szerét tehette, ebédután át-átszaladt a barátjához, csak azért, hogy végigropogtassa azokat a pirosrasült héjakat, amiket az gondosan lehámozott volt a kenyérről. — Hisz ez ép a java! — mondta diadalmasan és olyan csillogó virtuskodással csattogtatta a foga között, mint ahogy valamikor Toldi Miklós szorongatta véresre a cseh bajnok páncélos kezét. A másik kidülledt szemmel bámulta ezt a produkciót és egyszerű, amikor már elment, keserűen ki is fakadt: — Hencegő fráter!... A legutolsó ártalmatlan alkonyi sugaraik ezek az őseMBERI kajánságnak; kárt már senkiben se tesznek, éppen csak arravalók, hogy egy pillanatot bearanyozzanak fényükkel. Igazi önzetlen barátságot csak a gyermekek és a valóban öregemberek ismernek. A gyermek még és az öregember már nem törődik az egymásbafonódó érdekekkel. Talán ennek az öntudatlan megsejtése vonzza a gyermekeket annyi bizalommal az öregemberekhez; megérik benne az igazi pajtást, aki tud komédiázás nélkül, őszinte hittel elmerülni a játékaikba. Általában azt hiszik, hogy az a könnyedség, amellyel az öreg-

ember lud a gyermek színvonalára leszállani, a szénelítés jele. De ez nem igaz. Az Öregember azért tud oly tiszta lélekkel gyermekké válni, mert már megtisztult mindattól, amivel a gyermek még nem tudta a lelkét bemocskolni. Az ember kétszer jár chérubim-alakjában a földön: amikor gyermek és amikor aggastyán, amikor most kezd távolodni a végtelentől, és amikor most kezd újból visszatérni hozzá, öregemberek egymásközi barátsága: angyalok szövetsége. Minél inkább összeszűkül körülöttük a világ, annál szorosabbra fűződnek egymáshoz Egy-egy kerti pad, amelyen kettesben elüldögélnek, egy-egy mindennapos dominó-parti, egy-egy közös séta, életük egyre jelentősebb alkatrészévé növekszik, Ezt a barátságot még drágábbá teszi a borús sejtelen, amely folyton fölötte lebeg: hogy egy napon a halál fogja a végét szakítani. Ezért üdvözlük egymást naponta olyan megújuló hálas örvendezéssel; egymás szemébe mosolyognak, egymás kezét szorongatják, — megköszönik egymásnak ezt az ajándékba kapott mai napot. És eljön egy nap, amikor hiába vár azon a kerti padon, hiába kavargatja a dominó-kockákat, hiába nézeget körül mindennapos sétáján . . . Biz ez szomorú, de csak a műveletlen ember irtózik a szomorúságtól. A bölcs ember tudja, hogy a szomorúság az élet legdrágább legnemesebb érzése. A világegyetem *Leitmotiv*-ja a szomorúság. Szomorúak a kerengő csillagok, a havas hegycsúcsok, a végtelen síkságok, az erdők, a legelesző állatok és a világ sorsán tűnődő emberek. Vidámság csak ott terem, ahol az élettől elszórakozik

az ember. A vidámság mindig csak múló fodrozódás; az élet alapvonala a szomorúság. Feleségem, aki bizonyára nem sejtí, hogy mennyire filozófus lélek, szabadidejét mindig a temetőben szokta eltölteni. Nem valami kegyeletes, szertartásos kötelesség viszi oda; úgy jár ki a temetőbe, mint valami kifogyhatatlan gazdagságú szórakozóhelyre. Sorra látogatja a sírokat, elrendezget a virágok között, elbeszélget régi ismerőseivel és este derűsen, megkönnyebbült szívvel jön haza, hogy megint kedvére kibeszélgette magát.

Rendszerető ember, mielőtt nekivágna az öregségének, úti fölszereléséből ki ne felejtse a pátriárkák borát, azt a bizonyos bibliai bort. Ha addigi életében absztinens volt, az el ne csüggesse; ne riadjon vissza a kezdeti nehézségeitől, szorgalmas tréninggel, törhetetlen akarattal végül mégis csak el fogja tanulni a bor élvezésének nemes művészetét. Öregségére ezt épűgy meg kell tanulnia az absztinensnek is, mint ahogy a délszaki embernek is meg kell tanulnia a síelést, ha északsarki útra indul. Persze, nem a démoni borra gondolok, amely az embernek nyakába űl, hogy aztán lerántsa a sárba, hanem a pátriárkák egykehely borára, amely az asztal legfőbb disze és Istennek tetsző áldozat. A világnak nincs torzabb szörnyetege, mint at részeg öregember, öregember, aki a szesz mámorán nyargal, olyan, mint Mazeppa, aki lekötözve, tehetetlenül lóg le vágató paripájáról, amíg foszlányokba szét nem rongyolódik. A szesz — amint azt már Shakespeare is megmondta — kigyűjtja a vágyakat, de még jobban megbénítja az erőket. A ré-

szeg öregember játékos kedve gyámoltalan vihogás, a libidója undok nyáladás. De az a decikben gondosan kimért vacsorautáni borocska egész napjának ragyogó koronája lesz. Ez az ő leghívebb barátja, aki akkor is kitart mellette, amikor már mindenki elhagyta. Az esteli asztalnál, a lámpa fénye alatt ott ülnek szemben egymással: ő és a borocskája. Lassanként rájön, hogy ez az ő Legmegbízhatóbb társalgópajtása, egyetlen szavát se hagyja válaszolatlanul. És válaszában egyre több a bátorítás és a vérpezsdítő vidámság. Ez a borocska ünneppé avatja étkezéseit, amelyeknek gyönyörűségeit igazán csak öregember tudja kiélvezni. A történelem arra tanít bennünket, hogy a nagy öregek, a bölcsek, műértő hivei voltak a terített asztalnak. Sokrates szegény ember volt és gyűlöletes emlékezetű felesége, Xantippe aligha kényeztette őt el; de szívesen elfogadta gazdagabb barátainak vacsorameghívásait és derűs szellemével fizetett a test örömeiért. Renan is a vendéglői asztal köré gyűjtötte barátait és a normandiai konyha remekműveinek gőzében nyílt meg végtelen bölcsessége. Úgy tudom, hogy Tolsztoj askéta volt. De Tolsztoj meghasonlott lélek volt; tudott az egész emberiség lelkiorsója lenni, csak a maga lelkét nem tudta meggyógyítani. Végső menekülése a halál elől, amely abban a véletlen kis vasúti állomásban végződött, a legcsúfosabb futás volt: egy hosszú élet hatalmasan megépített filozófiája omlott össze ott egyetlen katasztrofális csatavesztésben. Aki így leszerelt a halál előtt, annak az egész élete hiábavaló volt. A halál

az a nagy-szigorlat, amelyben a bölcsek levizsgáznak. A legragyogóbb példa Sokrates marad.

Öregembernek élete fenntartásához kevés ételre van szüksége, tehát adva van a módja, hogy igazi gourmet lehessen. Nem szabad elfelejteni, hogy a gyomor tart ki mellette a legtovább, mindent készségesen megemész, de a termelt kalóriát már nincs hová eljuttatnia, Olyan, mint amikor a tágas díszteremből egy kis szobát falaznak el és a régi impozáns cserépkályha, amely azelőtt az egész termet fűtötte, benne marad; ha azután is jól megrakják, a melege szétveti a kis szobát. Ma még nagyon sok ilyen túlfűtött öregember hápog körülöttünk kongesztíós vörös arcával. Az igazi gourmet sohasem lakik jól; étkezései után is meghagy egy keveset az étvágyából a következő étkezésre. Ha nem csalódom, nagyon kevés hus, az is szárnyas- és halféle, pirított kenyér, zöldsézelékek és gyümölcsök köréből bőségesen kitelik az öregember tápláléka. Az étvágyat nem az ételek változatosága, hanem a változatlan jóegészség adja meg. És az öregségével az ember az egyenletes jóegészség korszakába jut el. Most egy viccet mondok: a statisztika szerint aránytalanul több fiatalember hal meg, mint öreg. Pedig az öregember kivétel nélkül mind meghal és a fiatalok egy nagyrészből öregember lesz. Az a balga közmondás, hogy az öregség: betegség, természetes következménye annak a vak sötétségnek, amelyben eddig az öregek bukdácsoltak. Ahelyett, hogy elkülönített helyzetüket fölsímtették volna és annak törvényeihez alkalmazkodtak volna, régi meg-

szokott életformáik terhét hordozzák továbbra is és a természet ellen lázadoznak, ha erőik fölmondják a szolgálatot. Az természetes, hogy a hetvenéves hordár fulladozik, amikor a húszéves siheder szerelmeslevelével a hatodik emeletre kapaszkodik föl. De ebbeli nem az öregség a hibás, hanem a társadalom, amely eltűri, hogy húszéves suhancoknak hetvenéves aggasztván legyen a postilion d'amourja. A fiatal szervezet mindegyik részében szünet nélkül, éjjel-nappal dolgozik a mindent átalakító fejlődés. Folyton tele van lapangó lázakkal, tompa sajtásokkal, nyugtalanító erjedésekkel, amelyek nyomban hangosan szólalnak meg, mihelyt a fiatalember magára marad pihenésében. A fiatalember mind hipochonder és a haláltól retteg. Az egészség nyugalmas harmóniáját igazán csak az öregember érzí.

Nem lepődöm meg, ha ennél a pontnál az öregek heves ellentmondásaikkal támadnak rám. Keserűen panaszoznak el álmatlan éjszakáikat, amelyeket sóhajtozva, nyögdecselve töltenek el ágyukban. Néhányórái alvás után még kora hajnalban hirtelen ébrednek legédesebb álmukból, amely brutális átmenet nélküliséggel szakad meg. Künn még a teljes éjszaka nyugszik, a házbeliek is még mind alszanak, csak ő szenved tágranyílt öntudatával az általános nyugalomban, mint egy elevenen sajgó seb egy nyugvó testen. De az öregember elfelejti, hogy az álmatlansága csak azért fájdalmas, mert szenved miatta. Elmulaszt hatatlan szent kötelességének tartja, hogy annyit aludjék, amennyit azelőtt megszokott volt és két-

ségbeésik, hogy ez már nem megy. Pedig arra gondolhatna, hogy ezek az álmatlan órák a természet kegyes, ajándékai, így nő meg intenzitásban az öregember élete, ha már kiterjedésben összeszűkül. Ha a jól megépített emberéletet nyolcvan évre teszem-, az öregség ennek egynegyedrészt tölti, be, — hatvantól nyolcvanig. De csak akkor, ha elkövetem azt az oktalanságot, hogy az esztendőt hossz mértékben használom. De az idő igazi dimenziója a mélység. A fiatal ember élete tele van örvényel, amely legdrágább kincsét, az öntudatos időt nyeldesi el. Ahogy szerelmesének ablaka alatt szédülten elácsorog, ahogy szigorlati könyveiben eltemetkezik, ahogy mámorosan tombol, ahogy a vezérigazgató előszobájában rettegve várja sorsa eldőlését, ahogy az élet dzsungeljében jobbra-balra lesi az érvényesülés lehetőségeit, — ez mind egy-egy kráter, amelynek öntudatlan mélységében az ideje nyomtalanul tűnik el. Ha az ember visszánéz a fiatalságába, alig talál egy-egy pillanatot, amikor valóban összetalálkozott önmagával. Ilyen életet épített föl a friss amerikai filozófia. Nem mérni az időt; az öntudatot beletemetni a munkába, amelynek, mint a körbefutó pater-noster-szalagnak se eleje, se vége; gondolat nélkül rohanni az áradattal és ha elkövetkezik az eszeveszett tempó természetes következménye: az apoplexia, szótlanul kidőlni a sorból, senki se veszi észre, az áradat rohan tovább. Amerikában nem szokás a sírokat fölvirágozni. Veszedelmesen tetszetős ez a filozófia, mint a morfinizmus, de egyszer majd rájönnek ők is, hogy az ilyen öntudatlanul

végighajszolt életnek megszületnie sem érdemes. Ha életnek az öntudat eszméletét nevezzük, (és ugyan mi mást nevezhetnénk annak?), akkor tulajdonképpen élete csak az öregembernek van, aki megszabadult már a szenvedélyek és érdekek öntudat-faló parazitáitól. Ez az élet idővel le se mérhető, mert hisz a halál végtelenségében folytatódik. Az ember élete annyi, amennyi öregséget bírt magának biztosítani. Az emberi élet időszámítását az öregség beálltával kellene elkezdeni. Ami előtte van, az nem számít; az csak készülőds az igazi életre. Az ember akkor születik, amikor megöregszik.

Nem tudom, észrevették-e már, hogy az öregember, épúgy mint a gyermek és állat, sohasem unatkozik. Unatkozni csak az tud, aki vár és aki szabadulni akar. Ha az öregember egyedül van, őszintén önmaga társaságába kerül és nem kell attól tartania, hogy ezt a meghitt együttlétet minduntalan izgalmas várakozások, nyugtalanító spekulációk zavarják meg. Csak az emberen múlik, hogy önmaga társasága ne váljék elviselhetetlen kinná a számára. Azok az öregemberek, akik az álmatlanság ajándékóráit szenvedésnek érzik, sokat beszélhetnének erről. Elmondanák, hogy ilyenkor van a fogvacogató kísértetjárások ideje. Jönnek mankón bicegve, elhibázott életüket panaszolva az elszalasztott jó alkalmak; jönnek öklükét rázva az elkövetett sérelmek; jönnek köpködvé, gyalázkodva a valaha elszenvedett sérelmek. És a ki sértetek mind az emlékezés asztrál-anyagából démoni földöntúli méretekre növelik magukat. Egy levél

amelyet annak idején nem küldtünk el, egy köszönés, amit nem viszonzottunk, egy kis borraivaló, amelyet valamikor elfelejtettünk odaadni, egy szívesség, amit elfelejtettünk meghálálni, — most mind könyörtelen fénnel jelenik meg az álmatlanság clair-voyance-ában. És ezek még mind csak a jó bírót, a lelkiismeretet nyugtalanítják, ezt pedig még csak rá lehet venni, hogy behunyja a szemét. De mit csináljon szegény álmatlan áldozat, amikor megjelennek azok a gúnyos démon-kísértetek, akik vigyorogva mutogatják meg neki lustaságait, tévedéseit, ostobaságait, amelyekkel valamikor a maga életét elhibázta? Látnia kell, hogy mi mindent kellett volna megcsinálnia és mi mindent nem lett volna szabad elkövetnie; látnia kell a betöltetlen vágyakat, az elfojtott képességeket és hogy mi minden lehetett volna belőle, ha másképp lett volna, mint ahogy van. És mindenekfölött látnia kell, hogy mindez most már tragikusan helyrehozhatatlan . . . Valóban inkább lehet békésen elszunyóskálni egy vipera-fészekben, mint az ilyen kísértetek társaságában. Ha panaszkodik az öregember, igaza van, Ezért kell az öregembernek abban a főntebb említett intézetben kioperáltatniok magukból kínzó múltjukat. Azt is biztosra veszem, hogy ezek az operatőrök öregemberek lesznek; ott fognak dolgozni azokban a klinikákban, amelyekben az öregségbe lépőket fogják előkészíteni az új életre. Az élet tudományának bölcs tudorai lesznek ezek az aggastyánok, akiknek öregsége akkor már senkinek a bizalmát se fogja megrendíteni. Akkor már tudni fogják, hogy a bölcsesség olyan, mint

a gyümölcsök királya, az asszú-szőlő, amely minél tovább marad a tőjén, annál érettebbé, annál nemesebb zamatává válik. Semmiféle anatómiai jel sincs rá, hogy az ember agyveleje az öregségben elsorvadna, mint ahogy elsorvadnak például azok a mirigyek, amelyeknek működésére az öregség megérett nyugalmban már nincs szükség. Öregemberek hülyeségét csak a logika lustasága nevezi szenilitásnak. Ellenkezőleg, — az öregember akkor hülye, ha lázadozva kitörnek belőle a régi gyermekkori bohóságok, amelyeket gyáva léte nem birt idejében eltemetni. Ha a közszenvedélyek szílélbélelt metaforáin nyargalászik; ha összebújva, sugdosódva vesz részi a pletykálkodó fiatalok emberevő szertartásain; ha fehér haját, kiszikkadt testét/obszcén szavak bujaságával akarja elfeledtetni, ha a hiúság vásárában keservesen kicsiholt fűrgeségével a fiatal törtetőkkel egysorban billegeti magát; ha irigységgel, kárörömmel, kapzsisággal befűtött mozdonya ott pöfög a most indulók között: akkor valóban szánalmas, beteg, torz figura, aki csak arra való, hogy a fiatalokat elrettentse az öregségtől. *De nem szenilis!* A szenilitás valóban megkoppasztottnak látszik a fiatalok rügyező, duzzadó pompája mellett, de ez a megkoppasztottság: megtisztultság, amelyhez magába mélyedt filozófia vezet el az embert. Az öregember legyen olyan, mint a szobor: hiába zajlik körülötte a világ birkózó áramlataival, a szobor nem hajlik balra-jobbra és változatlanul hirdeti a maga igazságát. Nemcsak a nagy bölcselőkre, tudósokra, írókra, művészekre gondolok. Ezeknek a példája megmutatja, hogy milyen

emberfölötti magasságba tudnak törés nélkül fölemelkedni, ha lelküket valóban meg tudták tisztítani a fiatalság gyarlóságaitól. Ugyanezek között találni száználmas példát arra is, hogy a legnagyobb magasságból is milyen siralmas nevetségbe, nyomorult bárgyúságba zuhanhat le az öregember, ha nem bírja vagy nem akarja levonni az élet nagy tanulságát és a természet rendjén akar erőszakot tenni kifestett fiatalságával. Anatole France, aki a Kant, Goethe, Beethoven nemzete ellen gyalázkodva tüzelt a háborúra, rettentő példa arra, hogy mit tud rombolni a lelkekben az öregség, ha erőszakosan akarják elűzni jogaitól ... De a legszerényebb embernek is megadatott a lehetőség, hogy a maga kis világának tiszteletet parancsoló szobra lehessen öregségére. Körülötte felnő az ifjabb nemzedék, amely ismereteiben gazdagabb, nézeteiben fejlettebb, de az Öregembernek nem kell tartania tőlük, mindig“ fölöttük fog állani, szűkebb ismereteivel, ósdibb nézeteivé] is náluk sokkal gazdagabb lesz, ha megvan az a kincse, amely az öregek elsajátíthatatlan gazdagsága: a tárgyilagosság. Tulajdonképpen csakis a tárgyilagosságnak e szélcsöndes atmoszférájában fejlődik ki teljessé az emberi lélek legdrágább ereje: a szeretet.

Ha nem csalódom, a magyar nyelv az egyetlen, amely külön szóval választja el a szeretetet az érzéki szerelemtől. „Amor“, „Liebe“ a maga egyetlen kifejezési lehetőségével oly szegényes, mintha a penészesen, mocskosan erjedő malátalét és a fehérhabú, kristályos italt egyazon szóval neveznök sörnek. A nőnél valóságos szent misztikum má magasztosul ez a transzfor-

máció. A mini a klimax megfosztja az érzéki szerelem vágyaitól, ragyogó ajándékot kap érte cserébe: a szeretetet, amely olyan ujjongó hallelujázással tör ki belőle, mint a megszállottság szózata. A nő, aki görcsösen ragaszkodik az ifjúságához és az öregségétől irtózik, olyan, mint a megbárgyult zsugori, aki elszalasztja az aranyat, hogy lejárt bankókat gyűjtögethessen matracába. Mater Dolorosává a gyermek-fogantató kék útján válik a nő. Krisztus tudta, hogy mit cselekszik, amikor a házasságtörő nőt megvédte: a szeretet szent edényét óvta meg a durva megköveztetéstől.

Az öreg férfi helyzete sokkal sajnálatraméltóbb. Filozófiája akármilyen magas talapzatot épített is a talpa alá, folyton kisarjadzana belőle a testi vágyak a régi talaj felé, amelyből kiemelkedett volt. Az irodalom már régóta elbabrálgat azzal a pszichológiai kérdéssel, hogy fiatal nő szerethet-e öreg férfit. De azt hiszem, hogy nem ez a kérdés. Annak semmi akadálya se lehet, hogy fiatal nő öreg férfit szerethessen. Fiatal leányban a rajongás, érettebb nőben a sokfelé néző megfontolás annyira összekeveredik a szexuális vonzalom brutális útmutatásaival, hogy bármelyik pillanatban föléjük kerekedhetik. El tudom képzelni, hogy a rajongó leány képzeletét annyira elborítja a Bölcsesség, Dicsőség, Jóság, Tökéletesség presztízse, hogy olyan őszintén remegő áhítattal áldozza oda magát fehérhajú bálványának, mint amilyennel az ókori szűz hajtotta nyakát a vérivó isten áldozatkövére. Az meg éppen mindennapos jelenség, hogy a nő igaz szerelmi odaadással hálálja meg az öreg férj, vagy barát önfeláldozó

jóságát, amellyel betakarja. Mert akármit mondanak is a nőkérdés modern gladiátorai, a nő szeret kitarított lenni. Tehát nem az a kérdés, hogy fiatal nő szerethet-e öreg fér fii, hanem hogy öreg férfi szerethet-e fiatal nőt. Én azt mondom: sohasem. Persze, vágyik rá, hisz az öregember az elvesztett paradicsom nosztalgiájával vágyik a fiatalság keménykörvonalú szépségei után. De ez a vágy olyan következménynélküli. mint a lunatikus ágaskodása, amellyel a háztetőről a hold felé nyújtózkodik. Nem arról a kis görcsös elalélásról van szó, hiszen ez a fiatalok szerelmében olyan jelentéktelen, mint mondat végén a pont, mint hosszú szerelmeslevél végén az olvashatatlan aláírás. De szó van két léleknek arról a csodálatosan egyöntetű trance-árol, melyben a világi dolgok mind egyformán súlyukat vesztik, ellenben a nemesércek súlyára kapnak apró szemjelek, elejtett szó-bohóságok, szellősuhanások, illatok, hallgatások, az örök, elpusztíthatatlan szerelmi giccs c súlytalan rckviziturnál. Ha öregembert látok ifjú imádotja oldalán andalogni, mindig a tó partján rekedt tyúkra és a vizen úszkáló kacsákra gondolok. Az öregember tud ékesenszólo lenni a világ valamennyi költőjének a frazeológijával fölszerelve, tud szelíden jóságos lenni, mint pátriárka-kortársai, tud gyöngéd lenni, mint az őszi napsugár, sőt tud szenvedélyes is lenni, mint egy discsőséges múltú gordonkaművész, — csak egyet nem tud. Nem tud csacsi lenni. Azt a kicsi kulcsot, ami ezt a kicsi zárat megnyithatná, soha többé meg nem találja. Most elmondom egy élményemet. Azt se bánom, ha gyanúba vesznek, hogy egy kieszelt novellát mon-

dok el. Hallgassák meg és kéljenek, hogy nem kellett-e ennek a kis történetnek törvényszerűit úgy megessnie, ahogy elmondom.

Egyszer egy ausztriai fürdőhelyen, egy derűs panzióban együtt voltam deresfejű barátommal, aki egy napon vénségére ott, a szemem láttára megbolondult. Beleszeretett a panzió egyik lakójába, egy kis francia hölgybe, aki göggyével különítette el magát a panzió vendégseregétől és örökösen sárgafüvelű francia könyveibe temetkezett. A barátom addig nem nyugodott, amíg egyszer ebédután a zongorateremben meg nem ismerkedett vele; attól kezdve aztán el volt veszve szegény. Egy éjszaka szenvedélyesen elmondta nekem, hogy ehhez a szerelemhez joga van, az élet tartozik még neki ezzel az utólagos kárpótlással. Ő úgyszólván a gyermekkorból egyenest ugrott bele a házasságba, azóta folyton egy sínpáron halad az élete, kitérők nélkül; neki joga van ahhoz a bizonyos grande passion-hoz, amelyre a legszerényebb ember is számot tarthat.

Ezután már alig láttam; nappalait és estéit örökösen vele töltötte a zongoraszobában, a parkban, a hegyekben, a romok között. Csak éjszakánként tért be hozzám, hogy beszámoljon az aznap eseményeiről. Elbeszéléseiből valóban egy oly mély gyökérzetű nagyszerelem bontakozott ki, amilyennek csak egy Paul Bourget lehetne a méltó kertész? Egy napon lelkenedezve jelentette, hogy létrejött köztük az első lelki kapcsolat. Kiderült, hogy a nő kedvenc költője Lamartine és ő véletlenül könyv nélkül el tudta recitálni a „*Le lac*” című költemény első strófáját. A nő el volt ragadtatva

és most meg van győződve róla, hogy ők valóban rokonlelkek. Most már nem is tudna számot adni magának arról, hogy micsoda különös véletlen folytán tanulta meg valamikor épp ezt a verset, de el kell ismernie, hogy ez a legszerencsésebb véletlen, amellyel valaha életében találkozott. Más napokon beszámolt lelkiismeretesen a szerelmi regény további fejlődéséről. Hogyan állottak meg a régi vár bástyatornyának szegélyén, hogyan néztek le a távoli völgybe, mit mondott erről ő és mit mondott a nő és elragadtatott örömmel? állapította meg, hogy mindkettőjük érzelmi visszhangja tökéletesen megegyezett egymással e kérdésben is. Végre néhány hét múlva vörös arccal, kamaszosan dadogva kirukkolt a nagy vallomással. Megtörtént az első csók. Szigorúan véve, tulajdonképpen nem volt csók, de egész bátran annak tekinthető. Ugyanis a hegylejtőn jöttek lefelé, a nő sarka egy kavicson megbicsaklott, erre ő átkarolta és amint a feje hozzáért, ajkát odaillesztette a nő nyakához, ott, ahol azok a finom pihék vannak. A nő ugyan azt rebegte, hogy: „Laissez, Monsieur, laissez!” de azért látszott rajta, hogy meg van rendülve és lelke mélyéig fölrázta a vihar.

Aztán egy napon megjelent az első összeveszés is. A nagy szenvedélyek életében ez kikerülhetetlen. Már nem emlékszem egész pontosan, min veszték össze. A nő azt mondhatta, hogy a felhők a lelki szomorúságnak a gyászfátylái, ezzel szemben ő azt állította, hogy ellenkezőleg, a felhők a természet csintalan játszadozó kedvének a babarongyai, — valami ilyesmiről lehetett

szó. Arra mindenesetre elég volt, hogy egy-két napig duzzogjanak. Enélkül nem is igazi szerelem a szerelem.

De éppen akkor látogatott meg benünket Bécsből egy fiatal festő ismerősünk. Huszonnégyéves, jelentéktelen siheder volt, de a maga művészetében zseniális és korához mérten hihetetlenül biztos kezű mester. Még jól jött, hogy a barátom haragban van a nővel, így legalább zavartalan hármásban tölthettük az egész napot. De este vacsora után tánc volt a zongoraszobában, a festő — amint ezt már egy ilyen fiatalembertől meg is követelik — teljes gőzzel belevetette magát, mindenki! sorra megtáncoltatott, így került rá a sor a francia nőre. A barátom meg akarta mutatni, hogy ő haragszik, intett nekem és feljött velem a szobámba, hogy a kellő részletességgel kiteregesse elém szíve keserveit. A nő is meg akarta mutatni, hogy haragszik és csak azért is kihívó daccal simult a táncosához.

Másnap délelőtt a festő visszautazott Bécsbe. Kikísértük a villanyosmegállóhoz és búcsúzkodás után, hirtelen, mintha most jutott volna eszébe, mondta:

— Bizisten, irigyellek benneteket, hogy itt maradhattok! Nagyszerű egy hely ez! Micsoda finom macskák vannak itt! Van itt egy kis francia nő . . .

— Mi van azzal a francia nővel? — kérdezte a barátom elfulladt hangon.

— Ragyogó nő! Micsoda temperamentum! Egy darabig táncoltunk, egyszerre ő azt proponálta, hogy menjünk egyet sétálni a parkba.

— Hogy beszéltél vele? Hisz nem tudsz franciául!
— mondta sötéten a barátom.

—Ojjé! Ne félts te bennünket! Légy nyugodt, megértettük egymást. Ha a nő sétálni akar, mondok magamba, én mindenesetre benne vagyok. Elmentünk hát sétálni a parkba. Ott azt mondta, hogy ő nagyon szereti a magányt és a csöndet; erővel bevonszolt a bokrok közé, a tó partjára. Úgy? — mondtam — neked magány kell? Annál jobb. Leterítettem a fűre a havelokomat, ráfektettem szépen és . . . mondhatom, fiúk, pompás egy nő! Hiába! Ezek a franciák! . . .

A villanyos már indulóban volt, éppen csakhogy beugorhatott, aztán ott hagyott bennünket. A barátomat én támogattam haza. Halálsápadt volt.

— Agyon kellett volna csapnom a gazembert! Egy szó sem igaz az egészből! Csak henecegni akart! Ezek a taknyosok mind így szokták!...

Átkaroltam a barátomat és próbáltam megvigasztalni:

— Ugyan ne keseregj! Hiszen semmi lényeges dolog se történt. A hangszer ugyanaz maradt, csak a virtuóza változott. Te andante játszottál rajta, ő pedig allegretto. Mit akarsz? Huszonnégy éves. Ez az ő tempója. Ez igazán nem kell, hogy zavarjon. Ettől bátran folytathatod tovább a te szép szerelmi regényedet. Es amit te akartál kapni tőle, azt biztosan meg is fogod kapni: néha egy kis borzongást, néha egy kis illúziót és néha álmatlan éjszakák sóhajtásait. Ha többet kapnál, úgyse tudnál mit kezdeni vele.

... Lehet, hogy ezt a tanulságot a végén nem is mondtam volt el akkor. Elvégre a történetek ilyen

szépen a moráljokkal kikerekítve csak Lafontaine meséiben szoktak megjelenni. De a mi számunkra az a tanulság mindenesetre megmaradt, hogy az öregember kamasz-szerelme hiába virágzik ki másodszer, mint az akác, ebből a másodvirágzásból sohse lesz gyümölcs, mert nincsenek mögötte a fiatalság igazi erői. Hogy öregembernek hogy kell nőekkel bánnia, arra megtanított halhatatlan emlékü öreg barátom, a zseniális építész. Tisztára mosdatott, ragyogó hófehér öregségével mindig ott ült kávéháza ablakában. Egy kis virág, egy kis cukor mindig volt nála, hogy szétosztogassa Arra haladtak el a leánykák, mind-egyiket ismerte látásból, előre tudta, melyiknek mikor kell arra elsietnie. Úgy tudta az útjukat, mint a jó vadász a vadak csapásait. Mindegyik számára volt egy szál virága, egy szem cukorkája, egy jó szava. Úgy számon tartotta őket, mint juhász a báránykáit. Aki jószínbén volt, azt megdicsérte, aki sápadtka volt, azt megintette. Néha csapatostul olt csipogtak körülötte, mint a verebek. Tréfájára tréfával ingerkedtek vissza, fesztelenül meggyóntak neki mindent a Janikról és Pistákról, aztán búcsúzásul telehintették csilingelő nevetésükkel, mint a színes konfettivel és odébb álltak. Ő sohasem utánuk nézett, hanem mindig azok felé, akik a nyomukban jöttek. Tudta, hogy neki csak az a pár pillanat a járandósága és ezzel be is érte. De azt is tudta ez a csodálatos öreg, hogy örök virágos-kert a világ; ahány virág elhervad, anynyi bimbó kinyílik — soha meg nem szűnik a virágzása!

Sohsem volt érzésem a filozófiai rendszerek iránt, de most látom, hogy amikor e könyv írásába kezdtem, az az őrszemem, aki a vak-írók botorkáló lép-teire szokott vigyázni, ráállított a dedukció útjára és most az általánosabb kérdések tág köreiből egyre szűkebb körökbe vezet. Így jutottam el most ahhoz a kérdéshez, amellyel tulajdonképp kezdenem kellett volna az elmefuttatások laza sorozatát: hogy mikor válik öreggő az ember. Melyik az az évszám, melyik az a filozófiai és pszichológiai jel, amely a megérkezett öregségnek a stigmája.

Frivol, hetyke, legénykedő közmondások tanúsítják, hogy milyen nehéz, majdnem megoldhatatlan kérdés ez. „Az ember olyan korú, amilyennek látszik.“ — „Öregember nem vénember.“ — „Az ember addig fiatal, amíg szerelmet bír ébreszteni“ — ezek megannyi útlevélmeghosszabbítások a földi utas számára. „Jól tartja magát“ — ez a fiatalos külsejű öregember megjelölése és a nyilvánosság, amely megszokta, hogy mindig kész eredményekkel traktálják, nem kutatja és nem is tudhatja, hogy micsoda fáradozások és mesterkedések nyújtják meg ennek a fiatalságnak az életét. Entre deux ages itt nyüzsögnek köztünk ezek a különös öregek, akikről nem lehet megállapítani, hogy mennyi rajtuk a farsangi maskara és mennyi a valóság. Ha vannak az öregségnek borzalmi, csak e maskarák alatt bírom fölfedezni azokat.

Amerikában a másoktól függő emberek az életü-

ket védelmezik, amikor az öregségei mesterkedésekkel távol tartják maguktól. Egyszerű munkásemberek szolid megadással tartják oda fejüket a fodrász bővész keze alá és kerestetük nagy részét költik el hajfestésre. Vallasd ki ezeket az együgyű lelkeket: bizonyára egy szebb, boldogabb világról álmodznak, amelyben az embernek *szabad* megöregednie és tisztességgel hordhatja a megöszült haját, anélkül, hogy munkájából kiröpítsék miatta. Az a szerencsétlen álcázott zsidó, aki gentry-társaságában kénytelen végigjátszani a hyper-gentry szerepét, folyton megdermedve résen áll, még az álmait is ellenőrzi, nehogy egy áruló jelt kiszalasszon: — ez a szerencsétlen így álmodozik egy Palesztináról, ahol keserves maskaráját ledobva magáról, végre megnyithatja igazi ösztöneinek, hajlamainak a csapját. Ugyebár te is ismered azt a hatvanéves örökifjút, aki füstött hajával, bajuszával, ránctalanná kitömött arcával, befűzött potrohával fáradhatatlanul ott sűrög-forog a fiatalok táncmultságain. A minap hosszan merengve néztem el őt és bizisten megesett a szívem szegényen. A legfiatalabb hölgyekreveti magát; úgy dül köztük, mint a nagybajszú harcса a riadtszemű potykák között; akármelyik sihedernél bohóbb, fürgébb, csacskább; délcegen himbalódzva vezeti táncosnőjét és ha a zene elhallgat, olyan lelkendezve újrázik, mintha e pillanatban a legfontosabb életkérdés az volna a számára, hogy egy kis ráadást kapjon, nem pedig az, hogy ziháló tüdejét egy kicsit kifújta. Magában valószínűleg elkeseredetten állapítja meg, hogy a mai nők milyen mások, mint a

régiiek voltak; *frigidek* valamennyien és érzéketlen gépiességgel reagálnak az ő pompázó férfiérejének virtuskodásaira.

Hiába sugdossa a legpajkosabb bókokat a rózsás fülecskébe, hiába használja ki a táncmozdulatokat a legvakmerőbb odasimulásokra — csak egy tétova nézésű, megrögzött mosolyú bábut tart a karján, akiből emberfölötti erőkifejtésével egy szikrányi elalélást se bír kicsiholni. A szünetben magábaroskadva ott ül valamelyik sarokban és elszomorodva látja, hogy ugyanezek a frigid hölgyek egyszerre a szerelmi delejnek milyen érzékeny leadó- és fölvevőkészülékeivé válnak, ha magukfajta fiatalok társaságában vannak. Föstött hajában a fénytelen tompa enyészet sötétlik, arcán a sima parafinréteg mögül kísértetiesen foszforeszkál ki a halotti lárva; pötyhedt teste a fáradtságtól felére zsugorodott, mint egy kihűlt omelette-soufflée. A bál a szünetben is vígan folyik tovább: a zene tovább cseng a kacagásokban, remegő bókokban, forró célzásokban; a tánc folytatódik az összenézésekben, összehajolásokban, a fiatal hitnek és nőstények maga-kellettő berzenkedéseiben. Csak ő ül ott mindebből kirekesztve, összeroskadva, mint egy lejárt masinéria, amelyből kihalt az egyetlen hajtóerő: a tánc mechanikus ritmusa. Szeretnék odalépni hozzá, megsimogatni a fejét és szelíden mondani néki:

— Eridj haza, itt nem nekedvaló társaságba keveredtél. Ha mindenáron szükségét érzed annak, hogy egy kicsit megjártsd a tagjaidat, inkább ajánlanék ott

hon egy jó kis svéd-tornát. Itt, ez a tánc nem arra való. itt a tánc nem öncélú testmozgás, hanem csak egy valami másnak az alkalmá, ürügye, eszköze. Hiszen te is voltái fiatal, emlékezhetsz: ezeknek a lázas fiataloknak a számára az élet valamennyi adódó alkalmá csak üres kehely, amellyel ugyanabból az italból meritgetnek. Az ő számukra a tánc mindegyik mozdulatának megvan a maga *másik* értelme is, amelybe léged már be nem avatnak többé. Eridj szépen hnza, dobd le magadról azt a gyötrelmes fűzöt, izzadd le az arcodról, azt a paraffin-lárvát, koptasd le hajadról azt az utálatos festéket és látni fogod, hogy ezzel az öregség valamennyi terhétől megszabadulsz egyszerre. Mert öregegen öregnek lenni nagyon könnyű dolog. Reménytelenül nehéz föladat csak egy van: öregeen fiatalnak maradni. Hidd el, kár a fáradságért, úgyis csak önmagadat tudod becsapni véle. Mert a fiatalság nem hajszín, nem paraffin és nem fűző, hanem valami titkos fluidum, amit a fiatalok csalhatatlanul ki tudnak szimatolni egymásban.

Tele van az élet körülöttünk sápirozó, nyöszörgő, riasztó rém-alakokkal. De egyik sem az öregség ellen lázadozik, hanem az öregezés ellen. Nem akarnak elszakadni a fiatalságuktól, vállalni az öregeget, inkább küzdenek reménytelenül gyötrődve az idő, a fejlődés, a logika hajthatatlan rendje ellen. *Entre deux ages* — ez tulajdonképpen nem annyit jelent, hogy egyszerre kétfelé tartozni, hanem mindkétfelől kítaszítottnak lenni. Tragikomikusan siralmas figurák; Dante bátran nyithatott volna külön kabinetet számukra kítűnően

fölszerelt poklában. Régi fiatalságuk levitézlett színeit úgy viselik tovább, mint háború után a hadirokkant régi uniformisának elfakult rongyait. Valóban olyanok, mintha valami kárhozát kényszerítette volna őket régi pózokba, grimaszokba, életformákba. Aki fiatalkorában a társaság sava-borsa volt, a társaságban most is végigjártssza bohókás komédia-repertoárját és utána otthon sötét kétségbeeséssel roskad magába“ hogy kipihenje rettentő erőfeszítéseit. Aki javíthatatlan kujon, asszonyok veszedelme, szoknyák futóbolondja volt. most is műfogsorát csattogatva, petyhüdt szájjal csetintgetve, könnyező szemét villogtatva rémítgeti az asszonynépet. De ha véletlenül valami balga-szüzet meg is tudna szédíteni a mesterkedéseivel, úgy járna, mint a majom, amely kihalássza az osztrigát a vízből, de tehetetlenül forgatja a szájában, — feltörni nem tudja. Aki valamikor divat-diktáló arslán volt, most is önálló kreációival pompázik; de mos! már elpangott vonzóereje, amellyel valamikor prozelitákat csábított maga köré és egyedül marad fura különcnek. A krakéler tovább kötekedik, a stréber tovább törtet, az irigy tovább acsarkodik, a zsugori tovább kuporog, a kapzsi tovább zsebel, — úgy tesznek, mint a megkerült úszó, aki kezével-lábával akkor is rugdalkozik, amikor már kifogyott a vízből. Igazi öregeket alig látok magam körül, legfeljebb aggastyánokat, akik legyőzve, tehetetlen dühükben földadják a harcot és sorsukat átkozva, minden ellen lázadozva, az utánuk jövőket riasztják el az élettől. Ha ilyeneknek a társaságában vagyok, eszembe jutnak gyermekkoromból a

betlehemesek: éretlen sihederek, akik csepüből kötöttek fehér szakállt gyerekarcukra. Őszre álcázott *taknyosak* rzek; fecsegők, hiúak, irigyek, kajánok, kárörvendők, mintha most indulnának csak el az életútjukra pályváikkal, töreikkel, mérgeikkel fölfegyverkezve. Ha rájuk nézek, riadtan kérdezem: — Szerencsétlenek! Hát meddig kellene élnetek, hogy emberekké tisztuljatok?

Pedig egyetlen varázs-mondat kiszabadíthatná őket a kárhozatból. Csak azt kellene a tükör előtt bátran a szemükbe vallaniok, hogy: — öreg vagyok. De éppen erre az egy vallomásra nincs meg az erejük. Ez nem is csuda. Hiszen a mi mai társadalmunkban többé-kevésbé valamennyien olyanok vagyunk, mint az amerikai munkások: jaj annak, aki már nem bírja eltitkolni az öregségét.

Társadalmunkban, amelynek kormányát évezredek óta, a logikátlan ostobaság tartja a kezében, végre szerencsésen eljutottunk oda, hogy az embernek szégyehiie kell legtermészetesebb és legelkerülhetlenebb sorsáti az öregséget. Az öregember szégyenkező mosolyával, ijedt nézésével próbálja elrejtteni fölös éveit, mintha lopott holmit dugdosna. Világos, hogy a közvélemény támadása készíti erre a védekezésre. Még jó, ha a közvélemény az öregséget csak szánalmas kór-ságnak látja, amelynek képmutató sopánkodás jár ki: — Haj, haj, biz ez nagyon megöregedett, szegény!... De leggyakrabban az öregség komikus szégyen-jel; olyan, mint a számárfül, amelyet a rossz nebuló fejére köt a tanító. És ha akad egy Bemard Shaw, aki hetvenöt éves korában is tud friss, ötletes, harcias lenni,

a közvélemény álmélkodva sziszeg, mint valami kivételes természeti csuda láttán. A csudagyerek, analógia jára megszületett a csodaöreg. A csudagyerek, aki gyermek-létére is tud már embrenyi emberré válni és a csodaöreg, aki öreg-létére is tud még mindig embrenyi ember maradni. Pedig a maga nemében akármilyen ritka is, a sok-sokmillió elnyomorodott, elfuserált ember-roncs között Bernard Shaw a normál-öreg, aki fölismerte az élet gyönyörű, egységes kompozícióját és még idejekorán beleilleszkedve, följutott a bölcsök tökéletes lelki függetlenségének csúcsára. Ne azt a megrokkant ember-csödört nézzétek, aki folyton azon nyavalog, hogy élete egyetlen értelmétől fosztotta meg az öregség, amikor idült libidójához nem szállítja már kellő mértékben a szekréciókat; nézzétek Platont, Voltairt, Goethét, Renant, Bernard Shaw-t, e nagyszerű aggastyánokat és akkor az öregséget nem ijesztő kór-ságnak fogjátok látni, hanem a fölmagasztosulás trónusának.

Az a baj, hogy az öregség nem elkülönült állapotként és nem egyszerre jelentkezik. Az ifjúság idő előtt elhervadt, vagy elherdált erőivel, az öregség megmaradt, vagy megőrzött erő-csőkevényeivel észrevétlenül fonódik egymásba. Nemcsak fiatalos öregek, hanem öreges fiatalok is vannak. Az ember öregszik, de azért itt-ott még megállja a sarat. Édes megdöbbenéssel látja, hogy olykor még kivirágzanak rajta az ifjúkori virtusok, mint a kökörcesin. Aztán néha jönnek a kedély kiszámíthatatlan számumjai, amelyek trópusi melegükkel fűtik át a lelket. A ruha egyszerre meg-

feszül a testén, belülről érzi régi ifjúkori arcának ránc-talan üdeséget, a járása könnyű, a nézése bizakodó és ha a tükör előtt megáll, szerelmes elragadtatással néz önmagára vissza. Eszembe jut Maupassant hőse, az ötvenéves gavallér, aki frissen beretválkozva, pompás, frakkjában, fodorított hajával most is a régi ellenállhatatlan szeladonnak érzi magát. Egy vacsorán barát-nője bemutatja őt a leányának, egy hamvas hajadonnak, aki most jött ki a zárdai nevelőből. A routinier-k mesteri biztonságával veti rá magát a gavallér, elkábítja a kedvességével, frissességével és a legrózsásabb kilátásokkal viszi haza magával a vacsoráról. Otthon aztán házikabátjába bújva, gyertyával a kezében véletlenül megáll a tükör előtt. Egyszerre lehull róla a délibábos varázslat, látja a fénytelen szürke haját, az ólomszínű karikákat a szeme körül, a petyhüdtlen lecsüggedt izmokat és megsemmisülten, rezignáltan motyogja: — Tu es bien vieux, mon ami!

A természetből hiába várunk útmutatást; magának az embernek kell önkényesen megszabnia az öregség határát. Aminthogy az öregséggel kapcsolatban egyáltalában le kell mondanunk a természet segítségéről. Az embernek a természet erőivel dacolva kell meghódítania az öregséget, mint ahogy a hollandiaiak hódítják el földjüket a tengertől töltéseikkel. Sohsem árt, ha az a töltés valamivel magasabb a kelleténél és az embernek is csak hasznára válik, ha a muszájnál valamivel hamarabb zárja le az ifjúságát. A kikerekített számok presztízisének engedve, az ötvenedik évben nyitnánk meg az ünnepélyes kaput, melyen át min-

denki — férfi és nő egyaránt — az ifjúságból véglegesen az öregségbe lép át. Persze, itt a különféle egyéni adottságok és pláne szubjektív hangulatok nem juthatnak szerephez. Az emberi erők valóban nem egyformák és főként nem egyformán konzerválódnak. Vannak, akik ötvenéves korukban már kifosztott agastyánok és vannak hatvanévesek, akik még mindig föl jogosítottaknak érzik magukat, hogy a fiatalokkal egysorban vadászgassanak az élet közkeletű örömeire. Ezek se irtózzanak attól, hogy ötvenedik évükben magukra öltsek az öregséget. Ettől csak akkor kellene idegenkedniök, ha az öregség valami temető volna, amely könyörtelenül elföldeli a drága életerőket. De az öregség nem temető, hanem új életforma, amelyben a megmaradt életerők valutája magasra szökken és más, új, nagyobb örömekre váltható be. Aki fiatalos erőit az öregségbe tudja átsíbolni, olyan jó üzletet csinál, mint akinek sikerülne a pesti vízvezeték hideg vizét a forró szíriai sivatagban poharanként kimérnie. Fiamnak egész kisgyerek-korában megvolt az a furcsa szokása, hogy ha idősebb embert látott, oda-szaladt, megkérdezte tőle, hogy hány éves és a kapott válasszal félrehúzódva komor arccal valami titokzatos számvetésbe mélyedt. Könnyű volt kisilabizálnom együgyű titkát; szegény, folyton azt számolgatta rettegve magában, hogy amikoróra ő húszéves lesz, milyen megrokkant öregember leszek én. Fogadalmat tettem neki, hogy majd vigyázok magamra; nőjön ő csak meg bátran húszévéssé, akkor is együtt maradunk majd, együtt sétálunk, együtt járjuk a világot,

ki nem fulladok mellőle és megsavanyodott kedvemmel el nem rontom a mulatságát. . . Spóroltam az étellel, hogy a fiam pajtása maradhassak.

Az ember gyalázatos gondatlansággal züllesztí el élet-műszereit, mielőtt még az öregséghez érne. Úgy tesz, mint a szeleburdi hegymászó turista, aki elhanyagálja téliruháit, prémeit, mielőtt az örök-hó régiójába fölkapaszkodott volna, Az anatómus akármelyik mai negyvenéves ember szervezetében megtalálná léptenyomon a régmúlt viharok behegedt szörnyű dulásait. Fiatalemberek vakon megbíznak az ifjúság diadalmas erejében és a legeresztelenebb erőpróbákat is vállalják. Az ifjúság erejével győzik is, csak éppen a fegyverek csorbulnak ki és nyüvödnek hasznavehetetlenekké. A sport is csak arra törekszik, hogy a testből az élet legkönnyebb szakában a legnehezebb teljesítményeket csikarja ki, de azzal nem törődik, hogy közben a szív elernyed, a tüdő kitágul, a visszerek megmerevednek, az izmok görcsösen megcsomósodnak. Világos, hogy higiénénket és egész testi kultuszunkat új cél felé kell beállítanunk. És ez a cél az, hogy műszereinket a lehető legtisztábban és legromlatlanabbul őrizzük meg az öregségre, amikor már az embernek teljesen magárahagyatottan kell megküzdenie a természettel egészségéért és életéért. Biztosra veszem, hogy ez új cél felé beállítva az orvostudomány meg fogja találni azokat a módszereket, amelyekkel időközönként az emberi szervezetet meg tudja tisztítani az élet-üzem salakjától. Tífuszbetegségemben magam plasztikusan éreztem, hogy a láz mint mossa ki belőlem azokat a

mérgeket, amelyek addig szervezetem egyensúlyát annyira fölbillentették, hogy csak újabb és újabb méregadagokkal lehetett ideig-óráig helyreállítani. Éme-lyegve szimatoltam ki látogatóim lehelletéből a do-hányszagot és undorodva utasítottam vissza a piskó-tára öntött chaudeau-t, mert egy kis bor volt bele-főzve.

Oly tiszta, méregmentes, fertőtlenített voltam, mint a ma-született gyermek. És ki tudja? Az orvos-tudományak talán sikerülnie fog, hogy ilyen tisztító-tűzben újjászülje az emberét, hogy frissen, tisztán lép-hessen az élet legszebb korszakába: az öregségbe. Mert hadd mondok el mégegyszer, hogy az öregségnek nin-csenek külön kórságai; csak a meggondolatlan ifjúság pusztításai teszik elviselhetetlen teherre. A legtöbb em-ber olyan lerongyolt szervezetet visz magával az öreg-ségbe, amely akkor is összeroskadna, ha az öregség nem a természetes, lassú leépítésnek, hinem a föllen'-dülésnek életszaka lenne.

— Bezzeg, fiatalkoromban a vasat is megemész-tettem! — szoktuk mondogatni és hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a fiatalság az életerők valami kifogy-hatatlan forrása. Pedig a fiatalság romlékonyabb, meg-bízhatatlanabb, mint az öregség és csak azért látszik olyan tobzódóan gazdagnak, mert az öregség latifun-diumára táblázza be esztelen költekezéseit.

Jól tudom, hogy ma kevés ember volna hajlandó arra, hogy ötvenéves korában a maga szántából vál-lalja az öregséget; ellenkezőleg, nyereségnek tartja, ha minél tovább tudja a világ előtt eltitkolni azt, akár-

milyen keserves vesződségébe kerül is. Érthető ez a húzódozásuk, amíg az öregségben az élet teljes, végleges földadását látják. De mint menyasszony a mirtuskoszorút, olyan türelmetlen, sürgetős lázzal fogják magukatrázni az öregséget, ha megértik végül, hogy az öregség az a korszak, amelyben az ember az életei kicsinyes mellékérdekek által nem zavartatva, magáért az életért élvezheti és fátyoltalan öntudattal győnyörködhetik az élet pompás tüneményében, amelynek nincs se előzménye, se folytatása és amelynek legnagyobb értéke, hogy egyetlen, mulandó és soha vissza nem tér.

Van a zsidóknak egy nagyon szép öröklött intézménye: a „*Barmicva*“. Családi ünnep ez, amelyen a fiúgyermeket tizenhároméves korára férfivá nyilvánítják. Az idegen éghajlatok alatt eltöltött kétezer év megfosztotta a zsidó fajt keleti koránérő jellegétől és az írás által megkövetelt három szál szőr, amely a hónalj alatt kiserked, ma már aligha avatja érett férfivá a tizenhároméves gyermeket, de a hagyomány megmaradt és senkinek sincs kára benne. A gyermek megkapja ajándék-zsebóráját, láncát és amint komoly büszkeséggel magára rakja, lélekben belenő a férfiak társaságába. Rugalmas teste, könnyű kedélye még nem rekeszti ki a boldog gyermekjátékokból, de már méltósággal viseli a felnőtt férfiak állhatatos érényeit, mint a parádés ruhát.

Úgy gondolom, hogy az ötvenéves embernek is valami ilyes ünneppel kellene végleg magára öltenie az öregséget. Mélabújában is az élet legszebb, legem-

lékezetesebb ünnepe volna ez. Már jóelőre hosszan, elmerült gonddal készülődnek rá az az ember. Szekrényéből kipelyválná azokat a virítós ingeket, legénykedő nyakkendőket, tarka csecsebecséket, amelyekkel az ember hódításaira szokta fölékesíteni magát. Ünnepeyiesen szélajándékozna azokat rá való emlékezésül az utána következő fiataloknak, Ugyanígy nagytakarítást tartana lelkében is és irgalmatlanul kidobálná az irigységet, vak nagyravágyást, hiúságot, gyűlölséget, — mindé gyerekes játékokat. Némelyik nagyonis az elevenjéhez nőtt, de nem volna szabad megijednie a pillanatnyi fájdalomtól; az operáló kés egyetlen nyisszantással örökre megszabadítja tőle. Le kellene számolnia azzal, hogy amit ötvenéves koráig hasztalanul hajszolt, azt most már bátran nézheti csaloéka ábrándnak és gyerekség volna egy lépést is tovább tennie az illúziók zsákutcájában. Rá kellene jönnie, hogy bölcsebb dolog azon a kevésen örvendeznie, amit elért, mint egész életét megmérgeznie azzal, amit sohase fog elérni. Szamadást kellene készítenie azokról, akik valaha ellene vétettek, hogy megbocsáthasson nekik; de ugyanígy kellene számontartania azokat is, akik ellen ő vétett valaha, hogy kiengesztelhesse őket. Az öregség méltóságteljes, ünnepeyes színeibe öltözködve, lelkileg így kitisztulva, most már jöhetne az — *érettségi bankett*. Kedvenc ételeiben-italaiban még egyszer dúlna a régi gondtalan mohósággal egész a megzabálásig, hogy aztán a másnapos macskajak purgatóriumából újjászülethessek öregembernek. Nem baj, ha még nem igazán öreg, csak

nyerni fog általa, ha igazán annak vallja magát. Még a tegnapi mámor zajgásával ugrik ki az ágyból, még kéjesen megborzong, amint a hidegvizet nyakszirtjére csurgatja, még pajkosan dudorássza az ifjúság dalait, amelyek tegnapról felejtődtek benne, de aztán eszébe jutnak a történetek és elmosolyodik: — Érett vagyok! Maturus lettem!... Valóban, mint az érettségizett diák, egyszerre egy új, szebb világot lát maga körül, amelyet eddig elfogódottságai, szorongásai, megkötöttségei eltakartak a szeme elől. Meglátja házak sziluettségének, fűnek-fának szépségeit, amióta nem a túlfűtött mozdony hajtja az utcákon végig. Tud zajgás nélkül elandalogni a kirakatok tarka kincsei előtt, amióta a birtoklás botor vágyától megszabadult. És az emberek! Mennyire mulatságos, tehetséges és főként magunkfajta embernyi ember mindenki, mihelyt nem féltékenységgel, irigységgel, a leigázás, törbeéjtés sanda vágyával nézzük őket! A régi emberek új arccal jelennek meg előttünk és egyszerre megérezzük, hogy ez volt mindig az ő igazi arcuk, csak mi nem láttuk. Egyszerre átlátszóvá válik előtte mindenki; olyan tisztán meglátja bennük az apró csecsebecse sajtó-motívumokat, mint az üveglapon át a svájci óra egymásba fonódó fogaskerekeit. Ugyanazokban a társaságokban, amelyekből azelőtt kielégítetlen tikkadt érvényesülési vágyakat, álomriasztó irigységeket, gyűlöleteket és unalmakat vitt haza magával, — ugyanazokban a társaságokban most olyan pompásan elszórakozik, mint egy tiszteletére rendezett gála-előadás proscénium-páholyában. Gyönyörű

álmélkodással veszi észre, hogy egy új reflektor új fényében mindenki új embernek mutatkozik előtte. Akit fajankónak hitt, annak kevés szólamú programja mögött ott van egy emberi lélek minden gazdagsága. A gyűlöletes intrikus csak egy szánalomra méltó szegény féreg, aki mindennapi eledeléért rágja keresztül-kasul aknáit az élet fájába. A lenézett smucig zsugori, aki a szivarját kettőbe szokta vágni és a kávéja mellől az egyik kockacukrot a zsebébe dugja, otthon gavallér hős, aki mindenét a családjára tékozolja. Nincs az a nyomorult esett ember, akiben ne tudná megtalálni a tehetség mindig érdekes, mindig gyönyörködtető villódzásait. Viszont a hatalmasok, a pöffeszkedők, a szerencsések talapzatai egyszerre összeomlanak az ő fölénye előtt. Úgy érzi magát, mint a tartalékos katona, aki újból magára öltötte civilruháját és egyszerre megszabadult a rang hatalmasainak terhétől. Az élet valamennyi jelensége egyszerre közelebb kerül hozzá, kilép a távolság szemfényvesztő presztízseből, a nagyban megmutatkozik a kicsi, a kicsiben a nagy; *érzi*, hogy bölcsé vált, mihelyt kikerült az aspiránsok, törtetők áradatából és az öregek tárgyilagosságába emelkedett. Most már nem kell ravaszkodnia, komédiáznia, mindenki önként sugározza feléje tiszteletét, mihelyt nem szimatolja benne a legyőzni-való versenytársat. Egyszerre hatalmasabb lesz a leghatalmasabbnál, gazdagabb a leggazdagabbnál, bölcsőbb a legbölcsőbbnél, — szegény ágáló, küszködő komédiások között ő lett a közönség.

Az öregember így tanulja meg az élet legnagyobb titkát: hogy aki mindenről lemond — mindent megkap.

7.

Új fejezet kezdetén, szokásom ellenére, ez egyszer hadd szólok tanárosan:

És most foglaljuk össze röviden az eddig elmondottak anyagát.

Elmondtuk volt, hogy az ember öregségében azért látta a maga tragikus összeomlását, mert az ifjúság munka- és harc készséghez mérte azt. Ez pedig végzetes tévedés, mert a munka és a harc nem cél, hanem csak eszköz. A munka teremti meg azt a gondtalan jómódot, a harc azt a veszélytelen békét, amely az öregember számára lehetővé teszi, hogy filozófus magaslatra emelkedve élvezhesse az élet igazi örömeit. „Ember küzdj és bízva bízzál!“ Ez a költői bátorítás értelmetlen szószátyárság volna, ha munkán és harcán tul (amit a magyar nyelv oly szellemesen olvaszt össze a „küzdés“ szavában) nem volna ott az öregség, amely a munkáért bérrel, a harcért hadizsákmánnyal fizet. Az élet igazi tartalma nem lehet a pusztá megélés; hiszen akkor az ember ahhoz az ostoba gözgéphez válnék hasonlatossá, amelynek egyetlen működése, hogy önmagába lapátolja a működéséhez szükséges üzemanyagot. Elmondtam, hogy iparkodások, küszködések, gyűlölségek, szerelmek, — az még mind nem maga az élet, hanem csak az igazi magasabbrendű élet hasznos előmunkálatai És az

öregember a maga elhasznált munkaerejével, kiégett harci készségével), nem lerongyolódott ember, hanem az igazi életnek tűzben megtisztult műszere . . . íme, ezt mondtam volt el abban a néhány nyomtatott ívnyi szófüzérben, amelyet eddig volt szerencsém önök elé terjeszteni annak bizonyosságára, hogy szorgalmam és önképzésem árán sikerült írásművészetemmel a legnagyobb filozófusokat megközelítenem, akik egy mondatnyi közölnivalójukat egy egész kötetnyi írásba tudják föloldani.

No és most, ha tanári katedrámról végignézek hallgatóságomon, meg kell látnom itt-ott a lesütött fejű kuncogókat Azt mondják ők:

— Ó bölcs tanár úr, — Allah növelessen meg sok rőffel a szakálladat! — szép és kecses dolog az, amivel e bő mártásban traktálsz bennünket! Hogy az ember már életében jusson el a mozdulatlan életörömmök elizeumi mezejére, karosszékében süttesse magát a napon, békés szívvel, gondtalan fejjel, pipáját pőfékelve, bibliai borát kóstolgatva gyönyörködjék a filozófia báránfelhőiben . . . csak légy szíves azt is megmutatni, hogy melyik út vezet oda azokat, akiknek véletlenül sem állami nyugdíja, sem kamatozó pénze nincsen.

Hát persze-persze! Egyelőre az öregember szimbólumát tömören meg tudom festeni az én vén hordáromban, aki köszvényes lábával, asztmás tüdejével ott áll a sarkon, a falhoz támaszkodva. Odalép hozzá a fűrgelábú, rugalmas tüdejű ficsúr és azt mondja neki: — Nézze öregem, itt van magának ötven fillér és ide

figyeljen! Menjen fel abban a házban ott a negyedik emeletre, csengessen be a hármás számú ajtón. Ha egy fiatal szőke nagysága jelentkezik, adja át neki ezt a levelet. De ha egy bibircsókos vén nagysága nyit ajtót, ne adjon át neki semmit se, hanem mondja azt, hogy eltévesztette a számot ... És a fiatalemberé ezúttal a kaland izgalma., a pásztoróra várható gyönyörűsége, az öregé pedig a négy emelet, azokkal a lihegésekkel a lépcső fordulóin és az ötven fillér, amelyből esetleg telik egy kis dohányra a szutykos pipába és egy kis harapnivalóra a fogatlan szájba . . .

Ez a vén hordár csak sűrített szimbólum. Szimbóluma millió cs millió nyomorultnak, akit elpangott munkabírása kiközösített az életből és még csak arra se számíthat, hogy a fiatalok lebunkózzák. Legjobb esetben az irgalmasság ledevalválja valami alacsonyabb tevékenységi körbe, — „egyébre az öreg már úgyse való.“ A fürgé riporterből lesz szerkesztőségi könyvtáros, a parádés kocsiból kukoricacsósz, a fáradhatatlan kokottból alázatos öltöztetőnő. A látható világ pincéjében így létesült egy alvilág, amelybe a kiöregedés taszigálja az elkárhozott telkeket. Ez az igazi purgatórium, az örökkévalóság előszobája, amelyben a degradáltság, a fölöslegessévalás gyötrelmes tudata készíti elő az embert a végső megsemmisülésre. Ez szülte meg a tücsök és hangya undok tanmorálját, amely a mai ember lelki berendezésének körülbelül a legszélesebb fundamentuma. Hogy az elvetemült tücsök bűnös könnyelműséggel dalolgatva felejtkezik a nyár istenadta örömeibe, míg a derék

hangya szenvedélytelenül, gondolattalanul, fáradhatatlanul cipeli éléskamrájába a dögöket. Ezért daltalánok a nyarak és komorak a telek, mint a hullakamrák. Ezért lett társadalmi szükség, törvényesített ezért a kapzsiság, amely annál inkább pusztító, mert nem lemérhető akut szükségletek állanak vele szemben, hanem a rettegés egy ismeretlen, méreteiben áttekinthetetlen sivatagtól: az öregségtől. A művészeteknek nagy tévedése, hogy a Harpagonokat mindig aggastyánoknak ábrázolják.

Harpagon is mint fiatalember kezdte, és pedig mint gondos, jövőjével törődő, mintaszerű fiatalember, szülőknek, férjeknek, derék polgároknak dicséretes példaképe. A maga életörömeit elhárítva magától, az emberi szolidaritás hangját meg nem hallva törtet előre és az a megtépett vén Harpagon, aki most eszelős tekintettel vájkál kincseiben, már csak ennek az eszeveszett életnek a paranoiás áldozata, az arany fétisében azt az életet imádja, amelyet az arany kedvéért szalasztott el és amelyet a kapzsiság valamennyi aranya se adhat vissza többé. A strimflik, matracok, trezorok és a kapzsiság egyéb dughelyei kegyetlen börtönök, amelyekben az élet örömei, színei raboskodnak. Fiatalon kerültek oda és tehetetlen aggastyánokká vénültek ott.

Kétségbeejtő, hogy lényegben az ember annyira ezer év óta semmit se javított a helyzetén. Tudományunk, technikánk, művészetünk csak arra volt jó, hogy az élet ábráját még vigasztalanabbá rajzolják. Nagyszerű közlekedési eszközeink, gazdag terme-

lési rendünk, csillogó higiénénk se tudja megakadályozni, hogy millió, és millió ember ne tengődjék lehetetlenül, bénán, nyomorultul az életnek ép abban a szakában, amelyet az ember vívmányként hódított el a természettől: az öregségben. Olvasunk kormányintézkedésekről, testületek szervezkedéséről, amelyek iparosok, kereskedők, parasztok, hivatalnokok, nagybirtokosok érdekeit istápolják. Pedig az emberiség nem iparosokból, kereskedőkből, parasztokból, hivatalnokokból, nagybirtokosokból áll, hanem emberekből és ezek az emberek ma is, a kultúra mai nagyszerű fejlettségében is ott tartanak, hogy ha annak idején nem voltak elég szerencsések, vagy elvetemültek a vagyonyűjtésben, époly siralmas prédái az öregségnek, mint amikor még az őserdőkben élték a dúvadak életét. És ha ez így van, akkor szélhámos minden moralista, aki az élet szentségét prédikálja és lelketlen szadista minden tudós, aki az élet meghosszabításán fáradozik. Tudományban, technikában idegen bálványokat imádunk; azon iparkodunk, hogy még egy titkot megoldjunk, az ember hatóerejét még távolabbra kiterjesszük. Holott uem a tudomány, nem a technika a fontos, hanem az élet. Ez az élet pedig ma is olyan logikátlan, ostoba vacak, hogy nem éri meg egyetlen szülő asszony sikolyát sem.

Az emberi társadalom mindaddig vadak gyülevész-hada és nem kultúr-testület, amíg nem tudja minden ember számára biztosítani a gondtalan öregséget az élet mindama kellemességeivel, amelyeket a

tudomány, a technika és a művészet megteremtett. Mit ér, hogy a repülőgép néhány óra alatt a zord télből a meleg napsütésbe tud eljutni, ha nem minden didergő öreg ember szállhat oda rajta? És mit ér, hogy a gyors gőzösök mindenüvé el tudják vinni a kertek legzsengőbb primőrjeit, ha nem minden gyöngye gyomrú öregember kap belőle? Mit ér – az egész kultúránk, ha még mindig az öreg hordár a maga rogyant lábát adja bérbe a fiatalembernek szerelmi kalandjaihoz? Íme, az embernek módjában áll, hogy a túlvilági lét kissé bágyadt kecs egetetése mellé megteremtse a földi paradicsom kézzelfogható realitását, És amíg ezt meg nem teremti, hiábavaló, ostoba minden iparkodása, amellyel életét, ezt a fejletlen torzót föl akarja díszíteni. Neki nyugdíjra, nem aggkori segélyre van szükség, hanem az öregek intézményesített, tökéletesen kiépített paradicsomára, amely mindenki számára az élet egyetlen értelmes célja, raisonja lehetne. Minden közgazdaságnak, politikának, etikának ez legyen az első gondja; amíg ez nincs elintézve, minden más intézkedés hiábavalóság. így kap végre értelmet a költő szava, hogy „ember küzdj és bízva bízzál.“ így nem borul el többé az anya homloka, ha gyermekére néz, hanem tudni fogja végre, hogy miért szülte és mire neveli föl. És a küzdő ifjú lelkét nem fogják végre ideje előtt lehervasztani a kudarcok, nem fogja öngyilkosságba kergetni a kétségbeesés, hanem legmélyebb bukásába is be fog világítani a biztató öregség, amelyben nincsenek diadalok, de kudarcok sin-

csenek és amelyben mindenkinek megadatik, hogy emberhez méltóan éljen. Amíg ez nincs megépítve, addig semmi máshoz se volna szabad nyúlni egy ujjal se, mert mindennek ez az alapja, ami nélkül ez a mi nagyszerűen berendezett társadalmunk klinikáival, múzeumaival, hadseregeivel, vasútjaival, színházaival levegőben lógó hiábavalóság, — vanitas vanitatum.

És hogy telik-e majd erre? Telik! Telik! A világháború megmutatta, hogy az ember minden parancsot végre tud hajtani, amire „Muszáj-őfelsége“ ütötte a pecsétjét. Ha a világgazdaság leltárát nyilvánosságra hoznák, még a sarki koldus kebelét is szétvetné a büszkeség, hogy milyen rettenetesen gazdag vállalatnak a részvényese ő. A hajók, vonatok elég bőségesek, hogy világrészek lakossága folyton látogatóba járjon egymáshoz. A föld olyan bőven ontja termékeit, hogy a gyomrok ép olyan automatikus gondtalansággal táplálkozhatnak, mint a tüdők. A gépek annyi kelmét tudnának szőni, hogy egyetlen ruhára se kellene foltot varrni. Csakhogy ez a gazdagság nagyon is hirtelen zuhant az emberre, mielőtt még a gazdagok biztonságos öntudatát kidagaszthatta volna magában és mielőtt régi életének szűk kereteit kitágíthatta volna. Az ember mai rettenetes gazdagságában még mindig olyan kicsinyes, zsugori, irigy, mintha még most is a holnapi betevő falatért kellene rettegnie és minden falat kenyeret a szomszédja szája elől kellene elkaparintania. Ez a baj. Éléskamráinon még mindig rajta van a lakat, amit az ínséges

évek ijedelmében vertünk rá, ma is egyetlen gondunk, iparkodásunk, hogy hogyan gyarapíthassuk és dugdoshassuk el azt, amink van. De a lelkünk még nem szabadult ki régi nyomorúságunkból, hogy az életünkre is gondolhassunk. És emberhez méltó élet csak egy van: a gondtalan, világszemlélő öregember élete. A gyermek hősieles küzdelmet folytat az életért, hogy testét felnövelje és a gyermekbetegségek megpróbáltatásain átmentse; az ifjú hősieles küzdelmet folytat az életért, hogy testi és szellemi erőit kifejlessze és a teremtő munkára fölszerelje; a meglett ember hősieles küzdelmet folytat az életért, hogy a maga körében a ráeső munkarészt elvégezze. De ez még mindig csak szántás, vetés, aratás és az egésznek semmi értelme se volna, ha betakarítás után nem várná az embert a terített asztal, amely mellett ennyi küszködés gyümölcsét békességgel elfogyaszthassa. És amíg minden embernek nem jut hely öregségére ez asztal mellett, addig ez a, világ egy eltévedt világ, amely vak tapogatódzásában összetévesztette az eszközt a céllal, az oltárt az istennel, a megélhetést az étellel.

És most tegyük föl, hogy megvan már az öregeknek ez a paradicsoma. Akik most sem birtak megszabadulni vak hangya-ösztönüktől, ezután is a maguk módján élhetik életüket; de tegyük föl, hogy ötvenéves korára mindenkinek módjában áll, hogy a megélhetés kötelezettségeitől megszabadulva, az életben csak az életet lássa. Vájjon boldog volna akkor az öregember? Sajnos, nem. A mai öregembert

hiába állítanók a leggyönyörűbb elízeumi mezőre, ahol csókos szeretője a nap volna, masszörje a szellő, háziorvosa a virágillat, szórakoztatója a madárdal. A mai öregember e tágas mezőket szűk börtöncellának érezné, amelyből nyavalyás nosztalgiával sóvárogna vissza egy íróasztal, egy gyalupad, egy szecska-vágó mellé, mint a matróz a padlásszobából az óceánra. A szabad levegő megfullasztaná, a nap a bőrét viszketeggel beborítaná, a nyugalom megőrjíténé. Hiszen ma még az élet a „lázás munka“ durjára van hangolva, vezérszólama a gyárak munkárahívó kürtszava. A számtiszt, aki egész életében a lajstromokra hajolva gürcölt, nyugdíjaztatása után olyan boldogtalanul kóvályog elhagyott íróasztala körül, mint a hazajáró lélek. A megrokkant munkás odavánszorog a gyár tövébe, hogy legalább tovább hallgathassa a gépek mormogását. A nyugalomba vonult főpincér fájós lábával ott ül egész nap a kávéházban és irigykedve nézi utódját, aki az asztalok között futkározik. Sőt a kivénült bordélyháztulajdonos is kilopódzik békés családi köréből, hogy régi tevékenységi körében tovább szívhassa a jellegzetes pacsulii-illatot és hallgathassa a vízvezetékek csobogását. Iskola és élet bennünket csak a természetre tanít. Mi nagyszerűen tudjuk, hogyan lehet legkevesebb költséggel legtöbb gazdasági javat előállítani. De a fogyasztást csak a biokémia tanítja. Ennyi és ennyi kalória, szövetképző anyag, ennyi és ennyi vitamin. Kalóriákra, sókra, vitaminokra azért van szükség, hogy a szervezet a termelésben munkabíró marad-

hasson, a termelésre pedig azért van szükség, hogy kalóriákat, sókat, vitaminokat előállíthasson. Nem véletlen, hogy ahol a legfejlettebb a termelési kultúra, ott van a legízetlenebb konyha. A legrosszabbul főznek Angliában, a legjobban Lengyelországban. Egyáltalában, termelni nyugaton tudnak, fogyasztani keleten. A tömegek mai vezérei, ezek a csodálatos lélekvarázslók folyton a spártai önmegtartóztatás tündöklő erényeivel hipnotizálják közönségüket. Ruhának barna, vagy fekete ing; ételnek a kaszányai konyhák közös leve, szórakozásnak a vezényszavas ütemű fegyelmi gyakorlatok. Így maradunk mindig kemények és szabályozhatók termelésben és harcban, így fogunk tudni kifogástalanul termelni és harcolni. És aztán? És aztán? További program nincsen. Nem elég, hogy a bonyolult termelési rend egyre szűkebb körökbe állítja az embert, az iskolák is arra törekcsenek, hogy már a kis gyerek lelkét is a perspektívátlan elkülönülésre állítsák be. Ezt úgy hívják, hogy: ránevelni a gyermeket a gyakorlatias életre. A görög-latin műveltségre nincs szükség. A modern termelésnek nincs szüksége Demokritosra, Plafonra, Horatiusra, Senecára. Erre a specializálódásra a természet tanította meg az embert. Lám, a vakondok a legmodernebb értelemben specializálódott állat. A hangvász szintén. A sas szintén. A vakondoknak van lapátformájú lába, amellyel kitűnően vájkálhat a föld alatt, de nincs szeme. Erre csak akkor volna szükség, ha látni akarná mindazt, ami nyirkos földalatti odva fölött fényben-színben van. A hangyásznak van

lompos nagy teste, de pici keskeny szájnnyílása, éppen csak annyi, hogy a hangyák beférjenek rajta. A természet terített asztalán a hangyán kívül is vannak még némely pompás fogások, kókuszdiók, banánok, ananászok, de a hangyász az ő szűk szájával minderről lemondott és a hangyára specializálódott. A sasnak remek szárnya van, de két gacsos lába lefelé görbülő, túlméretezett karmokkal. A sas tehát könnyedén száll a magasban, de idéetlenül botorkálna, ha a vadvirágos föld egy kis gyalogsétára invitálná ... Az ember az egyetlen állat, aki tudna a föld alatt bujkálni, a magasban szállni és a természet valamennyi ennivalójával táplálkozni. Ízes falat neki a véres hús, a gyümölcs, a halak ikrái, a szalonka bélsara és a tengeriszap puhányai. De a mi korunk bálványja a termelés és a modern termelésnek nem ilyen korlátlan lehetőségű emberekre van szüksége, hanem gépalkatrészekre. A termelés kinőtt a patriarkális műhelyekből és kis háztartások rokkás, fonódás idilljeiből; telhetetlen Baal-Isten lett belőle. A termelés fölfalja az embert, ahelyett, hogy táplálná. Szüntelenül zakatol a termelés, zúgása túlbógi az élet valamennyi hangját. Még jó, amíg az ember süketen belekábulhat ebbe a lármába és nyomtalanul peregnek le róla a napok, mint a verejték-csöppek. De ha aztán egy napon az öregség kitaszítja ebből a munkából, egyszerre ott áll megsiketült aggyal az ezerszavú világban mindent elveszítve, semmiért kárpótlást nem kapva. Ezerszavú a világ, de ő mindig csak a maga egy szavát hallja ki belőle. Bezzeg, most jól jönnének azok a derús görög

és latin bölcsek, akik megtanítták az embert arra, hogy a dolgokból hogyan lehet a rejtőző gondolatot kipiszkálni. Most bezzeg jó volna otthonosnak lenni a művészetek örökös áramlásaiban, amelyek arra tanítanak, hogy minden dolognak annyi a szépsége, ahány oldalról nézi az ember. És most bezzeg jól jönne a tudomány, amelynek segítségével egy marék homokból is izgalmas világtörténelmet olvashat ki az ember, de amely nélkül a .csillagos égbolt is olyan semmitmondóan érdektelen, mint egy lebuj táncosnőjének kopott flitteres szoknyája.

Az embernek végre ki kell szabadítania rabságából az életet. Meg kell értenie, hogy munka, harc, tudomány, művészet, közügy, emberiség — ez mind csak irt, de a cél csak egyetlen: az élet, amely nyugalmas örömeket nyújt annak, aki megtisztult filozóf lélekkel tudja hordozni. Erre az életre fölkészülve ott áll majd az ember a világegyetem közepén, fölötte az ég, alatta a föld, körülötte nyüzsög az élet, hajók usznak a folyókon, vonatok robognak, gőzkalapácsok zuhognak, a gyalogjárókon futkároz a sokaság és minde zavaros nyüzsögésnek kitarul végre bölcs értelme a számára: mindez arravaló, hogy öregségére az ember eljuthasson ahhoz az élethez, amelyért érdemes volt megszületnie.

8.

Már hajnalban, első kakasszóra ébred az öregember. Még alszik a ház, az utca, — még alszik az egész város. Fal felé fordul, behunyja szemét, nyája-

san meginvítálja az álmot: ha akar, jöhet megint. De hiába; lelkében az álom utáni szürkület egyre józabb napfényre világosodik. Érti, hogy a mai napra vége az álomporciónak és ebben derűsen megnyugszik. Vackán a cseléd nyitott szájjal most süpped az álom legsiketebb mélységébe; nem csoda, reggeltől estig dolgozott tegnap és ha ma fölébred, megújulva várja a tegnapi munka. Alszik az asszony is, ráfér, hiszen a jó öreg háztartás gondjait megtartotta magának, nem mint terhes kötelességet, de mint fejedelmi, jogot. Alusznak a gyerekek is, úgy alszanak, mint a jó katonák két ütközet között. Tanulás, munka, szerelem, játék, — ez most még mind izgalmas harc nekik, amelyben teljes testtel és lélekkel kell kiállaniok.

De az öregember fölébredése pillanatában legelőször azzal a gondolattal találkozik, hogy *neki semmi dolga sincsen már a földön*. A régifajta rab-szolgaember ilyenkor megsemmisülten meredt a levegőbe. A szerencsétlen megszokta, hogy az élethez való jogát a maga nyomorúságos kis munkakörében lássa, amelyet, ha elveszít, úgy érzi, hogy az életből rekesztődött ki, Akinek egész életében az volt nemes munkaköre, hogy pezsgősüvegekre a fémkupakot rápréselje, ha egy napon ezt a föladatot más végzi el helyette, úgy érzi, hogy nincs többé joga ahhoz a gyönyörű, bonyolult csodához, amit életnek hívnak.

De a bölcs öregembert ez a gondolat minden reggel mint a csengetyűszó, úgy ébreszti új, vidám majlisra. Ha van benne költői hajlam, talán egy kis

bensőséges hálaadó imát is megfogalmaz a Dicsőséges, Hatalmas Kultúrához, amely végre föloldotta a természet zord átkát és az embert a gyötrelmes szolgaságból elvezette a megtisztult szabad életbe. Persze ma még az ember-a kultúra kincseit félve birtokolja, mint az új-gazdag a maga hirtelennőtt gazdagságát: De eljön az idő, amikor az öregember tudomásul ves/i végre, hogy az emberiség mérhetetlenül gazdag, hogy ember és gép az ő közreműködése nélkül is változatlanul dolgozik tovább és mind e munkának egyetlen elfogadható értelme, hogy ő munka nélkül, emberi méltóságának zavartalan eszméletében élhessen. Így aztán a hajnali órákban álmától elszakadva, ágyán heverve, ki fogja élvezni ennek az új, szabad életnek gyönyörű ízeit. Aki végighallgatta már páholyából a Metropolitan--opera ünnepi előadásait, aki gőz-jachiján elsuhan már a Csendes-óceán gőzölgő szigetcsodái között, aki elgyönyörködött már India rózsa színű látományaiban, aki elröpült már az Alpések hófelhői fölött, — az még mindig nem találkozott az élet leghatalmasabb érzésével. Ezzel akkor fog majd először találkozni, amikor öregemerré tisztulva, először fog végleg kiszabadulni kötelességeiből. A hajnali órák rettegett álmatlansága, amely ma még keserves panaszokkal nyögeti az öregember ágyát, a bölcs öregember számára a szelíd elmélkedések gyönyörúséges gyakorlótere lesz majd.

A bölcs öregember reggelenként addig heverészik ágyában, míg csak az első éhség asztalhoz nem szólítja. De mindig csak az őszinte étvágy nyájás unszo-

lására ül a reggelijéhez. Egy csésze tejeskávé, egy kis kétszersült és méz, — ez bőven elegendő. Csak ront az állapotán, ha ennél többet eszik. Dohányos ember ezt is fejedelmi lakomává koronázhatja egy pipa dohánnyal, egy szivarral, egy cigarettával, ha szigorú fogadalmat tesz, hogy éhgyomorra sohse gyújt rá. Egyáltalában az a gyanúm, hogy a köztudat eltúlozza a nikotin jelentőségét. Persze, hogy méreg a nikotin, de egy csöppet sem halálosabb, mint azok a tiszteletreméltó élelmiszerek, amelyek az életet a halál számára fönntartják. Ha az ember gyógyvizet innék folyton-folyvást, szünet nélkül, mint ahogy szenvedélyes dohányos a dohányát szívja, — abba is menthetetlenül belepusztulna. Az öregember ép azért bölcs, mert kiforralta magából a vak szenvedélyeket és okos mértéktartással a maga szolgálatára kényszeríti régi konok ellenségeit. Az a leredukált egy-egy pipadohány, egy-egy pohár bor az öregember napirendjének megbecsülhetetlen programpontja. Az az orvos, aki ezektől az örömtől eltiltaná az öregembert, olyan sivár lelkű teoretikus volna, mint az a puritán, aki hajlandó lenne az életet eltörülni a föld színéről, csak-hogy az erényt tisztántartsa.

Reggeli után következik az öregember legnagyobb kedvtelése: a tisztálkodás. Ez már nem penzum, amin átkeli esni, hanem rítus, amelybe gyönyörködő lélekkel merül el. Ahogy elnyújtózik a fürdőkádban, ahogy apróra ledörzsöli magát a törülközőkendőkkel, ahogy haját, fogát, körmét ápolgatja, — ez mind meghitt barátkozás a testével, ezzel

a furcsa illó tüneménnyel, amelytől immár naponkint kell apránként örökre elbúcsúznia. Illatosán tiszta legyen az öregember, ez az ő egyetlen jogos kacérsága. Elképzelni se tudnék visszataszítóbbat, mint öregembert, aki gondozatlanul hagyja a testét. Az élet árulója ez; olyan, mint a katona, aki bajtársai sorából kiszökik és föladja a harcot. Gondozott öregember tisztántartott sötét ruhájában üdítőbb látvány, mint a fehérbe öltözött bérmaszúz.

Testben-lélekben kipihenten, kitisztálkodva lát délelőtti munkájához. Amióta kiszabadult régi hivatásának mindennapos kötelezettségeiből, végre megismerkedik annak az igazi munkának az ízével, amely a köztudat szerhit nemesít és amely az ember teremtő kedvének legszórakoztatóbb játéka. Napi robotjával mindenki kielégítetlen hajlamokat temetget el, amelyek a pihenésre szánt órákat földülják kísértetjárásukkal. Most, hogy a megélhetés gondja nem kötelezi többé, szabadon lehet a hajlamok uri amatőrje. Azonkívül minden öregember jól teszi, ha megírja a maga életének regényét. Maga elé idézi elmúlt életét, amelynek apró konfliktusaiból kiemelkedett a filozofikus szemlélet magasságába. Ennek a „*Feldherren-Hügel*“-nek a nyugalmból tart szemlét a régi csetepatékon, amelyeknek tüze-lármája gyilkos magjától megfosztottan hatol el hozzá. Napról-napra leírván a kimért adagot, így bővíti ki életét a Múlt dimenziójával és így építi önmaga a síremléket a maga élete fölé. Talán eljön majd az idő, amikor az állam egy erre a célra épült archívumban fogja elraktározni ezeket a vallo-

másokat. A lélekelemző tudomány ebből a gazdag, forrásból táplálkozva elképzelhetetlen magasságba fog, felnövekedne

Ebéd előtt sétál egyet az öregember. Ezt a sétáját egyedül teszi meg; ha fiatalabb hozzátartozója szegődik melléje, udvariasan elküldi magától. Majd a kijelölt padnál találkozni fognak, ha ő is úgy akarja, ott majd elüldögélhetnek, de az öregember sétája pontosan kimért testgyakorlat, amely a lépést a lélegzétvételrel összehangolja és fiatalembernek csak kelletlen teher volna, ha ehhez alkalmazkodnia kellene. Egyáltalában — ezt hadd mondok most itt el — a bölcs öregember nem emberkerülő ugyan, de nincsenek is társasági igényei. Nem ragaszkodik a fiatalok kicsikart látogatásaihoz, ezekhez a kedvetlenül lerótt szeretetadományokhoz. Nem rekriminál, nem panaszkodik a maga nyűgös bajaival; rászoktatja a fiatalokat, hogy fesztelenül, meghitten jöjjenek el hozzá, ha a maguk bajában van szükségük megértő barátira és tapasztalt tanácsadóra. A fiatalokban megvan a hajlandóság, hogy az öregembert áhítatos tiszteletükben felmagasztosítsák. Éppen mert sohasem látja benne a maga vetélytársát, mert a maga érvényesülési terüle teiről kirekesztette őt, — ép azért tudná a fiatalember zavartalanul ideállá absztrahálni őt. Ebben a derék törekvésükben a fiatalokat maguk az öregek akadályozzák meg. Hogy is tisztelhetnék azt a fehérhaju, fénytelen szemű, petyhüdt vonású pátriárkái, aki izgága, irigy, hiú és kapzsi? A maguk indulatainak elundorító karrikatúráit látják benne. Mert fiatal-

emberben az indulat: erő; öregemberben: szánalmas tehetetlenség,

Ha rám hallgat az öregember, ebédjét is egyedül fogyasztja el. A fiatalok, akik asztaltársai lennének, húsevő ragadozók, rugalmas étvágyuk folyton készen létben áll, kemény fogsoruk között harsogva málik szét az étel. Ha az ő csattogó ritmusukba keverednék, olyan oktalanság volna tőle, mintha a Wall-Streetre menne sétálni a tülekedő börzeügynökök közé. Kevés levest egyik beléreszelt fehér hússal, zöldfőzeléket franciásan leforrázva, kétszersültet vajjal és gyümölcsöt. Igyék rá egy kis pohár óbort. Biztos, hogy erre sohase fog ráunni és az étvágya naponta megújul hozzá. Ha rám hallgat, borát csak evés után issza meg; ezzel koronázza meg a lakomáját. A gyomor savától ne féljen; egy kis irigységtől, kielégítetlen kapzsiságtól jobban fölforr a gyomorsava, mint akár mennyi bortól. A gyomorsav a lelki viharok habja.

Ebéd után leheveredik. Az ebédutáni félszender körülbelül az az állapot, amelyben az ember a legjobban közelítheti meg a kifejezhetetlen, meghatározhatatlan boldogságot. Azután elmegy a klubjába, kortársainak társaságába. A fiatalokat nem látogatja meg, még ha a saját gyermekei is azok. Bölcsen tudja, hogy akármikor menne hozzájuk, mindig alkalmatlan jövevény volna. Bevárja, amíg azok jönnek el hozzá; szemrehányás nélkül, szíves örömmel fogadja őket. ahogy a jó orvos szokta a betegeit fogadni. Vacsorára egy kis szalonnát eszik egy zsömlyével és egy kis gyümölcsöt. Ajánlom neki, hogy a bor-borcióját este dup-

lázza meg. Ez a két pohár bor okos beosztással, kor tyokra aprózva az elandalgásnak remek alkalma.

Kár lenne az öregembernek szórakozási programját előre megcsinálnia. Ez a program érdeklődési körének folytonos összezsugorodásával egyre inkább tárgytalanná válnék. Anélkül, hogy észrevenné, egyre több és több tárgy válik semmitmondóvá a számára. Egy más világba távolodnak tőle, semmiféle kapcsolatot sem érez velük többé. Xsel-szövények, amelyeknek izalmába azelőtt friss érdeklődéssel merült volna el, most értelmetlen, oktalan vonaglásoknak látszanak. Szertartások, ünnepek, látványosságok, amelyeket azelőtt az élet nagyszerű díszjeinek tartott, most arra se bírják ösztönözni, hogy az ablakhoz menjen a kedvükért. Könyvek, színdarabok, amelyekért azelőtt lelkesedett, most mintha kilúgozták volna őket, színtelenül és íztelenül tátognak feléje ürességükkel. A fiatalok hívják, ide-oda, vinnék is magukkal szívesen, de ő a fejét csóválja: — csak menjetek magatok, én majd elmulatgatok itt-hon!... Egy pillanatig talán sajnálják is, aztán vállvonogatva mennek a maguk multságára, ő pedig mosolyogva néz utánuk; ő már tudja, hogy ezek csak puszta illúziók után szaladgálnak; az igazi öröm őt várja a magány nyugalmaiban ... A filmrendezők „leblendolás“-nak hívják ezt a műveletet, amikor a fényképezőlencse fényköre egyre jobban összeszűkül, hogy aztán egyetlen fénylő pontra összezsugorodva, az is beleveessen a sötétségbe. A természetnek isteni ajándéka ez a leblendolás, amely az ember lelkét

észrevehetetlen árnyalatokkal mossa bele az örök pihenésbe. Egészséges embernek a halála is egészséges; ép olyan életfunkció, mint a többi: az adott helyzetnek egyetlen megoldása. Ép ezért ostoba az, aki érdeklődéseinek, izgékonyságának, életerőinek virágjában borzadozva, gondol a halálra. Ő éppúgy nem értheti meg a halált, mint ahogy a jóllakott ember nem értheti meg az éhséget, kánikulában nem értheti meg a télkabátot.

Az emberi tehetségtelenségnek legnagyobb gyalázata, hogy még mindig nem bírt összebarátkozni a halál fogalmával és hogy éppúgy borzad a haláltól, mint ahogy az élethez ragaszkodik, holott az élet egyetlen izét, értékét a haláltól kapja. Eljön majd az idő, amikor lehull a komor gyász, amelybe eddig a halált öltöztették. Ettől a kedély nem lesz szegényebb; ellenkezőleg: meggazdagodik általa. Megmaradnak azok a meleg könnyek, a szív-olvasztó bánat, de elmarad az ostoba és indokolatlan részvétnek jajveszékelése. Ma már ott tartunk, hogy önérzetes ember direkt röstel meghalni. Az az abajgató sírás a halált az ő különös egyéni kudarcának tünteti föl, amely őt megalázóan szánalomraméltó helyzetbe süllyeszti az ittmaradtakkal szemben. Ma még mindenki úgy sajnálja a halottat, mint aki az élet sorsjátékán a rövidebbet húzta és a legnyomorultabb koldus is jogot formál arra, hogy sajnálkozzék a nábob holtteste mellett. — Azért ő is meghalt, szegény! — sápitezza szipogva, holott igazság szerint a leghatalmasabb nábobnak is irigykedve

kellene állania a nyomorult koldus fölségesen nyugodt holtteste mellett.

Eljön az idő, amikor a temetés a búcsúzás édesbús ünnepe lesz. Mint amikor a hajó elindul a kikötőből. Akik a parton maradtak, könnyes szemmel a távozó után néznek és emlékezetükkel még egyszer bejárják az együtt eltöltött szép napokat. De a távozó már fehér arcával a tengerek végtelenjébe sugárzik, új világa, új otthona felé. A hajó megindul, meglegnynek a búcsúzkodó zsebrendők ott a parton és a szeretet a szívből az ajkra röppenti a búcsúszót:

— A viszontlátásra!

(Vége.)

Utószó, amely előszó is lehetett volna.

Boldogult édesanyám hozzám intézett leveleinek volt egy folyton megisméltendő passzusa, amely így szólott:

— Kijelentem, hogy sohse voltam olyan boldog, mint mostanában. Az öregség az élet legszebb korszaka. Édes fiam, ezt bátorításul küldöm neked!

Lám, a hajam már fehéredett, egyre jobban kikerültem az anyai gondoskodás hatóköréből; önállóbb, tanultabb, tapasztaltabb lettem, mint az édesanyám volt. És az anyai szív mégis tudott találni valami kincset, amivel fiát megajándékozhatta: elküldte okos szép öregségének biztató mosolyát. Az ő drága emlékéért szolgálom, amikor ezt a mosolyt embertársaimnak tovább adom.